

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Книга 1

Ніжин - 2009

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор — д. філол. н., проф. **Самойленко Г.В.**

Члени редколегії: Арват Н.М.

- д. філол. н., проф. НДУ ім. Миколи Гоголя;

Астаф'єв О.Г. - д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н.І. - д. філол. н., проф. НДУ ім. Миколи Гоголя;

Ковальчук О.Г. - д. філол. н., проф. НДУ ім. Миколи Гоголя;

Левицький А.Е. - д. філол. н., проф. НДУ ім. Миколи Гоголя;

Михед П.В. - д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя;

Плющ М.Я. - д. філол. н., проф. НДУ ім. Миколи Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М.Драгоманова;

Потапенко С.І. - д. філол. н., доц. НДУ ім. Миколи Гоголя.

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАКУкраїни, 2000. - №3. - С. 12).

Рекомендовано до друку Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Протокол №7 від 02.04.2009 р.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631)7-19-72 E-mail:
vidavn_ndu@mail.ru

Верстка і макетування — **Приходько Н.О.**
Літературний редактор - **Приходько Н.О.**
Коректор - **Конівненко А.М.**

Підписано до друку 19.10.2009 р.
Гарнітура Computer Modern
Тираж 100 пр.

Формат 60x84/8
Офсетний друк
Замовлення №

Папір офсетний
Ум. друк. арк. 15,9

Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Воздвиженська, 3/4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №1804 від 25.05.04

© Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2009 р.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал О Рік відновлення видання - 1996

Філологічні науки

Зміст

літературознавство -----

<i>Купрата Я.</i> Вплив М.В.Гоголя на українську та російську літератури	5
<i>Арват Н.Н.</i> Жінщина в поемі Н.Гоголя "Мертвые души"	10
<i>Якубіна Ю.</i> "Значительное лицо" в житті й творчості Миколи Гоголя.....	14
<i>Сич М.М.</i> Формування творчого таланту Миколи Гоголя (деякі обставини юнацькоїбіографії) ..	19
<i>Турчин М.М.</i> Поетика українського неокласичного сонета у контексті ідей Тетяни Бугайко	24
<i>Анненкова О.С.</i> Рецепція релігійно-романтичноїтрадиціїєнських романтиківу повісті І.С.Шмельова "Неупиваєма чаша".....	28
<i>Шумило СМ.</i> К вопросу о жанровой структуре и исихастском содержании рассказа о Николе Святоше в Киево-Печерском патерике	32

Мовознавство -----

<i>Бондаренко А.І.</i> Лінгвостилістична інтерпретація новели Миколи Хвильового "Синій листопад"37	
<i>Жук Т.В.</i> Порушення чистоти української мови засобами масової інформації.....	42
<i>Видайчук Т.Л.</i> Традиції формування фонетичного принципу українського правопису (на матеріалі рукописних пам'яток кінця XVII - XVIII ст.)	45
<i>Вакуленко Г.М., Клипа Н.І.</i> Відображення лексики сільського господарства у "Словарі української мови" за редакцією Б.Грінченка	50
<i>Судденко М.С.</i> Ідентифікація складнопідрядних речень з атрибутивними відношеннями за різними науковими класифікаціями.....	53
<i>Стрішенець Н.В.</i> Сучасні напрями роз витку зарубіжного термінознавства	57
<i>Ролік А.В.</i> Загальні питання контрастивної фразеології (на матеріалі англійськихта німецьких ФО з соматичним компонентом).....	61
<i>Капуш А.В.</i> Ділова німецька мова: лінгвістичні та методичні проблеми викладання.....	67
<i>Блажко М.І.</i> Градуальний компонент семантики прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання	70
<i>Морозова О.І.</i> Дискурсивна одиниця неправди як продукт смислотворчої діяльності суб'єкта рефлексії	75
<i>Потапенко С.І.</i> Реляційні конструкціїсучасноїанглійської мови: лінгвокогнітивні принципи аналізу81	
<i>Товстенко Т.В.</i> Перцептивні та ментальні дієслова як маркери точки зору в англомовному	
<i>Славова Л.Л.</i> Роль мовленнєвих стереотипів у формуванні іміджу американських та українських політиків.....	89
<i>Ємець О.В.</i> Інтертекстуальні тропи в англомовних художніх і публіцистичних творах:	
<i>Завальнюк Л.В.</i> Загальні проблеми німецької розмовної мови.....	95
<i>Стародедова О.Л.</i> Лінгвістичний статус конотативного значення фразеологічних одиниць (на матеріалі англійськоїта української мов).....	99

наші гості

Григорян В.Г. Дружба, закореневшая в недрах народа.....	
.....	102
Кахашвили Н.Э. Грузино-украинские литературные взаимоотношения и маленькая статья. выражающая большую дружбу.....	
.....	105
Асатурова С. Сопоставительный анализ "Завещания" Тараса Шевченко и "Завещания" Давида Гурамишвили	
.....	108
Бертлани А.М. Переключка украинского и тушинского языков на типологическом уровне.....	111
Гудушаури Н.О. Отклик на произведения Дарьи Ведребисели в украинской прессе.....	
.....	115
Чичиашвили Э.З. Анатоль Франс во французском литературоведении	

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.1.09

Вплив М.В.Гоголя на українську та російську літератури

Купрата Я.

У статті зроблено огляд оцінок українських та російських культурних діячів постаті М.Гоголя, його ролі в розвитку художньої літератури.

В статье сделан обзор оценок украинских и русских культурных деятелей личности Н.Гоголя, его роли в развитии художественной литературы.

Микола Гоголя - постать, яка залишила величезний слід в українській, такі в російській літературах. Письменник-психолог, письменник-драматург, письменник-реаліст, письменник-містик полонив серця своїх сучасників, став каменем спотикання українських та російських літературознавців усіх часів.

Хто він, цей українець, що писав російською мовою, кохаючи рідну Україну? Українські і російські письменники, які вперше прочитали М.В.Гоголя, були зачаровані його словом, простим і влучним, страшним і містичним, дотепним і жартівливим, правдивим і безкомпромісним. Героїзнаменитого українця були виписані з такою щирістю, що читач з насолодою споглядав як чесного і доброго, так і підлого й жалюгідного героя.

М.В.Гоголь ще за життя став на один щабель із великим російським поетом О.Пушкіним. Письменник-легенда - гордість українців і росіян, людина, ім'я якої плекають слов'янські народи, бо душа автора належала їм обом.

Ім'я Гоголя, його життя та творчість хвилювали не одне покоління українських літераторів. Ним захоплювався Шевченко, який присвятив йому вірш "Гоголю":

"Всі оглухли - похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже" [19, с. 212].

Обохтворців об'єднувала безмежна любов до України та українців, а звичаї, фольклор, які вони достеменно знали і шанували, допомагали цим великим письменникам у творчості. Особливо чітко гоголівські традиції простежуються в історичній поемі Шевченка "Гайдамаки" та в "Російських повістях". Тут ми бачимо і героїчний пафос, і епічну широту та глибину в зображенні героїв та їх навколишнього середовища. Шевченко продовжує та розвиває принципи "натуральної школи" і метод критичного реалізму, що гармонійно поєднував у своїй творчості великий Гоголь.

У Галичині одним із перших перекладачів та пропагандистів Гоголя був Іван Франко, який

переклав "Мертві душі" "геніального українця". а в статті "Зміна системи", наголошує на тому, що Гоголя аж ніяк не можна вирвати з "основи нашого народного розвою" [18, с. 233]. Шукаючи причини звернення Гоголя до містики, ідейного зламу у світогляді і його загибелі, Франко бачить цю причину не в складній суспільно-політичній боротьбі епохи, а у "відірваності його від українських кіл" [18, с. 233].

За М.Драгомановим, Гоголя породила виключно українська література, і весь соціальний критицизм письменника виник із поетичних традицій та ідеальних "поривів душі української". "Коли перечитати листи Гоголя та його статті про початок Малоросії, - писав Драгоманов, - за його покликом про те, щоб йому досилали матеріали для історії Малоросії, за його статтю про пісні малоруські, - то побачимо, що у 1829-30 рр. не було нікого, не виключаючи Максимовича, хто б так багато і прилюдно говорив про пісні, повір'я, казки і т.д. простонароддя малоруського, хто б так будив громадську увагу до Малоросії" [5, с. 655].

М.Павлик також підкреслював велике значення творчості Гоголя і хотів розібратись у розпачі Гоголя, у його трагічному кінці [8, с. 361]. М.Павлик поділяв погляд Драгоманова про поділ літератури на великоруську, російську й українську. У зв'язку з цим і Гоголь трактувався ним як письменник "всеросійський", від якого пішли реалістична російська і українська літератури.

П.Куліш, на відміну від Франка, Павлика. Драгоманова, говорив, що Гоголь для України невдалий, що Україна заснула під гоголівську ліру. Той факт, що твори великого митця були написані не рідною, а російською мовою, він називав "зрадою", хоч і не міг не відзначити те, що ця мова, особливо сцени ліричні (освітлення в коханні, зовнішній опис героїв, природи), овіяні й дуже "пахли" Україною. "А тут ще й земляк наш Гоголь почаствував нашу громаду гарним, да ще й заправленим по-нашому спотикачем; то здалось нам, що вже й додомуз того бенкету не втрапимо" [6, с. 53]. Розвиваючи теорію "етнографічної

вірогідності", в "Соборному посланні до галичан" Куліш писав: "Школою вашою муситьбути школа українська, оберта не на Шевченкові, як у вас здається, а на етнографії..." [9, с. 116].

Позиція Куліша щодо розвитку української літератури була надто категорична і не завжди відповідала дійсності. Гоголь, наприклад, використовував у своїй творчості дуже багатий етнографічний матеріал, та все ж прихильність Куліша не завоював, бо писав про Україну російською мовою. Сам же Гоголь в листі до А.Смирнова про свою душу писав так: "Скажу Вам одно слово з приводу того, яка в мене душа - українська чи російська, оскільки це, як я бачу із Вашого листа. служило один час предметом ваших розмов та суперечок з іншими. На це Вам скажу, що я сам не знаю, яка в мене душа -українська чи російська. Знаю лише те, що аж ніяк не дав би переваги ні українцеві перед росіянином, ні росіянові перед українцем. Обидві природи щедро обдаровані Богом і, ніби навмисне, кожна з них окремо втілює в собі те, що чого немає в іншій. Явна ознака того, що вони повинні доповнити одна одну..." [2, с. 577].

Як бачимо, Гоголь не відносив себе до російськоїлітератури цілком і категорично, він говорив і про свою українську душу, без якоївеликий Гоголь не мислив себе як письменник, як людина.

Олена Пчілка у передмові до творів Гоголя дає високу оцінку письменника як громадянина, я кий. не маючи "вельми здатні та доклади збірники. етнографічно-мовного матеріалу" (бо тоді ще "багатство української мови жило сховано") [11, с. 4], взявся писати мовою, близькою до його народу. "Не кожен бо письменець, - писала авторка, - візьме на себе таку звагу і тепер, не кожен, мовляв, пожадає принести свою талановитість "на подання" щирій думці - писати своєю краєвою мовою, або краще сказати, не кожен занедбає своє самолюбство настільки, щоб. маючи спроможністьоб'явитисьзі своїмитворами перед далеко більшою громадою, котра прочитав "й оцінює їх як слід", - "заховав би свій талант" у безправній, прихованій мові" [11, с. 4].

Але мова його - то мова України, краю, де він народився і виріс. Твори Гоголя переповнені українськими словами: бандура, баклага, батіг. вояка, винниця, галушки, діжа, добродій, повітка. пошাপкуваться, пищик, ясочка, стусан, сукня... "Хто знає, - зазначає Олена Пчілка, - наскільки б ті українські слова і речі заповняли його оповідання, коли б він не боявся перш усього бути незрозумілим для теї громади, котра його читала, задля котрої й так мусили до його книжок додавати словничок, з перекладом ужитих Гоголем хохлацьких слів, о котрі можна "язык сломать" (і на додаток не зрозуміти)... перекладаючи Гоголя. - причому мусиш розмірковувати кожне слово. кожне речення доценту, - бачиш, яку працю завдавав собі інколи Гоголь, перекладаючи ті самородки української мови, котрі силоміць наvertsались йому на перо..." [11, с. 4].

Коліс Пушкін, працюючи над "Полтавою". зізнався Максимовичу, що він краде його пісні: так вони зачарували його. То можна собі уявити.

якою життєдайною силою були для полтавця Гоголя українські пісні, які з дитинства звучали в ньому, живили його розбите серце все життя: "Жизнь моя, украинские песни! Как я люблю вас!.. Каждая, даже простая, бытовая, дает новую черточку для понимания быта, истории края!" [2, с. 517]. В архівах Олени Пчілки, для якоїукраїнська пісня була і світочем, і вірадою. знаходимо такі слова: "Цілі покоління української інтелігенції, вже помосковлені, одірвані від свого живого ґрунту, - приходили, - під надихом рідної пісні до чуття і знов почували себе українцями... Чи не під надихом тих пісень написав Гоголь свої поетичні оповідання, свого "Тараса Бульбу", що зостався досі найкращою історичною повістю в цілій російській літературі: досі бо з російських письменників того твору не перевершив ні змістом, ні формою свого історичного оповідання" [10, с 167].

Природа України зачарувала Гоголя, і він отримував величезну насолоду і задоволення. просто упивався красою, описуючи Дніпро, ніч. степ...

Гоголь був великим психологом і драматургом. він добре розбирався в людських почуттях, уміло відображав різні групи суспільства і чітко відтворював мову кожного героя. А головне: всі ці зовсім різні типи і характери умів зав'язати в один вузол. довести до конфлікту і "благополучно" вирішити цей конфлікт.

Як реаліст Гоголь перший у російській літературі показав деградацію суспільства. його підлість, обмеженість, жадобу, егоїзм - усі мерзотні риси "сливок общества". Мова його глибоко народна, і ця могутня мова і визначила силу поетичної прози Гоголя. Він зображав українську природу, українських людей, їхзвичаї. характер, вдачу. І, як зазначає Олена Пчілка. "природжена Гоголева прихильність до свого українського прокидається раз по раз" [11, с. 4].

Мистецтво Гоголя і давало радість, і навчало. Його твори не могли пройти повз суспільство. не зачепивши глибоко його ества, не уколвши. не розбудивши, не штовхнувши. Його гумор захоплював своєю силою, сарказм - просто вбивав, зриваючи всі прикриття, а гоголівський "сміх крізь сльози" - це скорбота художника про незвичайну складність людського життя. І ця "здібність заражати" своїм зарядом, ідеєю. настроєм і є справжній талант.

Серед літературних критиків того часу Белінський у своїх "Литературных мечтаниях" відразу запримітив неабиякий, незвичайний талант М.Гоголя і чекав від нього неперевершених за своєю чуттєвою красою творів. І Гоголь створив шедеври літературного слова. Він, як ніхто до нього, розкрив усі вади суспільства. Гоголь пильно роздивлявся анатомію свого середовища. і ті вади, які він побачив, глибоко вразили його. Гоголь побачив і зрозумів те, що не дано іншим. І, може, те, що в кінці життя він фактично відрікся від суспільства, якого змінити не міг, а просто копіювати у своїх творах не хотів (чи не тому він спалив другий том «Мертвих душ?»), мало під собою ґрунт? Думаючи-передумуючи, шу-

каючи-перешуковуючи, Гоголь прийшов до єдиного правителя, вседержителя, судді - Бога. Лише Бог міг праведно покарати грішного, дарувати щастя праведному.

Це "духовне очищення" Гоголя Белінський не зрозумів, критик повстав проти "Выбранных мест" Гоголя, щоб від нього самого захистити автора "Мертвих душ", "Ревізора"... Зрозуміло, що до Бога прийти може тільки той, чия душа, як той плід, дозріла і може почути, сприйняти Бога. Праведне і неправедне знаходяться на протилежних полюсах, далеко-далеко одне від одного. Може, через це і досі "Выбранные места" М.Гоголя не всім зрозумілі, як не зрозумілі вони були критикам і письменникам ХІХ століття.

М.Рудницький не випадково підкреслив свого часу, що "складні психологічні студії про "двоєдушність" чи "психічне роздвоєння" автора "Вечерів нахуторі біля Диканьки" і "Мертвихдуш" не можуть загладити того психологічного явища, що на половину українськоїдуші Гоголя припадає друга - більше російська, ніж душа типових росіян - Гончарова чи Тургенева" [12, с. 65]. І це свідчить про високий талант художника із світовим ім'ям, про вміння глобально освітити вселюдські, соціальні, психологічні явища капіталістичного суспільства; Гоголюмів піднести добро, освятити святе, поховати мертво - умів все, що треба вміти літературному генію.

Уже в 50-х роках навколо Толстого відбувалися літературні суперечки: на прапорі одних стояло ім'я Пушкіна, а на прапорі інших - ім'я Гоголя. В першому бачили символ художності, у другому - символ соціальноїтворчості.

Разом із критиками Анненковим та Дружиніним Толстой став під прапор чистоїхудожності. 28 січня 1859 р. він виголосив промову в Спілці любителів російської словесності, в якій прозвучали слова про те, що "господское" мистецтво помирає, а на зміну йому іде "народное", селянське мистецтво. Малюючи криву літературного руху, Толстой дав такий коментар: "Последняя волна, поэтическая параболла, была при Пушкине на высшей точке. потом Лермонтов, Гоголь, мы, грешные, и ушла под землю; другая линия пошла в изучение народа и выплывет, Бог даст, а Пушкина период умер, совсем сошел на нет... Счастливы те, кто будет участвовать в выплывании. Я надеюсь" [14, с. 275].

Хоча це й дивно, Толстой не помітив, "что в зените первой волны (Пушкин) он мог бы также поставить изучение "народности" [17, с. 324], - писав М.Фабрикант. До "народности" Пушкіна гідно, без жодних сумнівів можна додати і народність українця Гоголя.

Гоголь був надзвичайно талановитим письменником, але навіть його великий талант не зробив би з Гоголя, якби не мав він того широченного світогляду, овіяного епохою, країною, народом. місцевимита історичними обставинами. Геніальність його природи як письменника і як людини полягає в тому, що він не тільки зафіксував, побачив, що не дано іншим, а дістав і освітив перед світлом прожектора найменші і найнепомітніші риси героя. І суспільство те, осліпнувши, вразив-

шись, жажнулося самого себе. Своїй переконання він вивів, за його ж словами, в "перл создания" [1, с. 141].

Неповторністьта оригінальність письменника побачили й оцінили (кожен по-своєму) всі літературознавці тієї епохи, хоч і оцінки їх не завжди збігались, але "не помітити", пройти повз талант Гоголя не міг ніхто. Якось Толстой і Тургенев, згадуючи "все лучшее в русской литературе", впевнилися ще раз у тому, що у творах російських письменників (до яких на той час належав і українець Гоголь) "форма совершенно оригинальная". "Не говоря уже о Пушкине, - зауважив Толстой, - возьмем "Мертвые души" Гоголя. Что это? Ни роман, ни повесть. Нечто совершенно оригинальное..." [3, с. 116]. Якбачимо, Толстой високо цінував автора "Мертвих душ". У той час Леонтьева об'єднав із Соловйовим та Розановим неприйняття Гоголя. його стилю, хоч критик і бачив гоголівський вплив (вважаючи його негативним) на поетику Л.Толстого і Ф.Достоевського. Розанов також не зрозумів самотності, неповторності Гоголя. Він протиставляв Гоголя усій російській літературі другоїполовиниХІХстоліття. За логікою Розанова. критичний пафос гоголівськоїтворчості не відповідавдуховним пошукам російськоїлітератури. Він доводив, що російська література розвивалася. відрікаючись від гоголівських традицій. Хоч насправді "это дает возможность снова осознать научную плодотворность революционно-демократической концепции "гоголевского направления" в русской литературе" [7, с. 13], - справедливо зазначає сучасний критик П.А.Ніколаєв. Мережковський робив спробу довести, нібито досвід Гоголя, а також Толстого і Достоевського по-різному, негативно чи позитивно підтверджує справедливість релігійно-містичної концепції світу, такоїдорогої для символістів.

У той самий час А.М.Скабичевський, обумовлюючи світогляд письменника винятково його біографією та походженням, робив художника зовсім безликим. У результаті Пушкін за силою свого класового положення був схильний до "чистого мистецтва", а Гоголь, який жив серед містиків, "остался вне умственного движения своего времени" і "с точки зрения средневекового идеала осмеивал окружающую его тину мелочей и дрязг... Романтизм Гоголя в "Вечерах на хуторе..." является перед нами вполне средневековым... вы не найдете и тени каких-либо сознательных гражданских тенденций в сатире Гоголя" [13, с. 231]. Як бачимо, дехто все ж таки пам'ятав про українське, "містичне" походження Гоголя. хоч конкретно і не називав край і націю, яка подарувала світу такого письменника, та пам'ятаючи його соціальний статус, відверто принижував, не помічаючи його "гражданских тенденций", вбачаючи у його творах "средневековой" романтизм.

На відміну від А.М.Скабичевського, Горький розумів, що духу реалізму, його естетичній системі ніколи не був чужий соціальний романтизм. "Что касается таких писателей-классиков, как Бальзак, Тургенев, Толстой, Гоголь, Чехов.

- трудно сказать с достаточной точностью - кто они, романтики или реалисты? У великих художников реализм и романтизм всегда как бы сплетены" [4, с. 472]. Цю саму думку ми читаємо і в листі до матері Лесі Українки від 27 січня 1903 року: "Реалізм і романтизм, -зазначає вона, - еднаються в лиці одного автора на тисячі прикладів у всіх літературах, і се зовсім законне єднання" [16, с. 33].

Великий художник краще за усіх своїх критиків (прихильників його таланту і ворогів) пояснив і визначив значення свого таланту, пружини своєї творчості, художні критерії, нарешті, своє історичне завдання. Ось це знамените багатозначне, хоч і хворобливе визнання із "Переписки с друзями", яке дало привід свого часу для різних розмов: "Герои мои, - писал Гоголь, - потому близки душе, что они из души; все мои последние сочинения - история моей собственной души. А чтобы получше все это объяснить, определю тебе себя самого, как писателя. Обо мне много толковали, разбирали кое-какие мои стороны, но главного существа моего не определили. Его слышал один только Пушкин. Он мне говорил всегда, что еще ни у одного писателя не было этого дара выставлять так ярко пошлость жизни (виділено Гоголем), уметь очертить в такой силе пошлость пошлого человека, чтобы вся та мелочь, которая ускользает от глаз, мелькнула бы крупно в глаза всем. Вот мое главное свойство, одному мне принадлежащее и которого нет у других писателей" [1, с. 141].

І як перегукується ця оцінка художника з оцінкою Олени Пчілки: "Влияние Гоголя на русскую литературу весьма велико... при чем дело состоит не в том, что изобразить, а в том, как изображаемое видит вперед создания. Вместе с Пушкиным Гоголь утвердил в русской литературе национально-художественное направление. Гоголя можно назвать отцом натуралистической школы, к которой принадлежат Тургенев, Некрасов, Гончаров и др. Своим изображением простой людской жизни во всей широте ее Гоголь убил всякую манерность, натянутость... Изобразить жизнью такой правдою и юмором до него никто не решался, да и после никто не мог добиться такого мастерства в этом отношении. Гоголь первый научил русских литераторов изображать не только типы идеальные, но и стиль повседневной жизни, он же первый ввел мотивировку и психологический анализ выводимых героев. Литературная деятельность Гоголя имеет также огромное общественное значение: он

открыл глаза современному обществу, указал его мелочность и пошлость его, заставил общество критически отнестись к себе, и, изображая темные, неприглядные стороны жизни, указал обществу высокие идеалы добра, правды и любви к человечеству" [11, с. 4].

Дійсно, "влияние Гоголя на русскую литературу" надзвичайно велике. Гоголь своєю творчістю, а ще більше художньою майстерністю, умінням описати тонкі психологічні явища привернув увагу. "заразив" цим методом не одного російського письменника. Величезний вплив Гоголя мав силу тяжіння не тільки на його сучасників, а й на пізніші покоління літераторів. І головне, що автор "Мертвих душ", "Вечорів на хуторі", все життя кохаючи Украшу, полонив цією любов'ю не тільки читачів, а й талановитих письменників. Чи не під впливом Гоголя творив свою музу А.Толстой? Його поезія "Ты знаешь край, где все обильем дышит..." - це авторське свідчення у коханні до

України:

Туда, туда всем сердцем я стремлюся.

Туда, где сердцу было так легко.

Где из цветов венки плетет Маруся.

О старине поет слепой Грицко.

И парубки, кружась на поже гладкой.

Взрывают пыль веселою присядкой.

Ты знаешь край, где нивы золотые

Испещрены лазурью васильков.

Среди степей курган времен Батыя.

Вдали стада пасущихся волков.

Обозов скрип, ковры цветущей гречи.

И вы, чубы, - остатки славной Сечи? [15, с. 7].

Твори Гоголя живили і будуть живити багато наступних поколінь, бо "либоньтепер стоїть діло інакше, - писала у своїй передмові до перекладів творів Гоголя Олена Пчілка. - Знайшлось би кому переказати твори Гоголеві по-українськи і єсть для кого!" [11, с. 4].

Переклади письменниці, на наш погляд, є найбільш вдалими, бо авторка прекрасно знала мову полтавця Гоголя, звичаї і традиції, які оточували обох письменників з дитинства. І сама Олена Пчілка признавалася, що "ні над одним із своїх оригінальних писань я не трудилась так много, дбаючи о доборності і можливу красу мови. як у тих перекладах" [11, с. 4].

У творах Гоголя було все: і любов, і зрада, і щастя, і горе, і розпач, і зневага, і щира приязнь - усе, що вміщається і живе в душі людини. Він так умів "наперчити", "підсолодити", влити келих любові і капнути краплю отрути, що весь

цей емоційний чуттєвий "коктейль" одним духом випивав читач, хміліючи від українських ночей, від сили-силенної почуттів, які переповнювали йому груди. І причина, певно, не тільки в тому, що Гоголь від природи знав міру і "перченому", і "солодкому", умів тримати той невидимий баланс між добром і злом і у творах, і у кожному герої, що не обрікало його твори на суто романтичні і "возвышенние" і не ставило в розряд трагіко-песимістичних, а, може, основна причина успіху і невмирущої слави його ще й у тому, що в душі письменника завжди жила і квітла Україна і він сам був тим українцем, у якому бурхливо кипить, нестримно вирує, ніжно дише і полум'ям горить життя.

Література

1. Гоголь Н. Выбранные места из переписки с друзьями. - М., 1990. - С. 141
2. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 8 т. - М., 1984. - Т. 2. - С. 577.
3. Гольденвейзер А.Б. Вблизи Толстого. - М., 1959. - С. 116.

4. Горький М. История русской литературы. - М., 1939. - С. 472.
5. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька. - Львів: Правда. 1873. - VI. - Ч. 19. - С. 655.
6. Куліш П. Погляд на українську словесність//Хата. - 1860. - С. VIII.
7. Николаев П.А. Литературоведческие искания в предреволюционную эпоху. Возникновение в России марксистско-ленинской науки о литературе // Русская наука в литературе в конце XIX - начале XX в. - М., 1982. - С. 13.
8. Павлик М. Николай Васильевич Гоголь//Друг. - 1874. - С. 361.
9. Переписка П. Куліша з Вол.Барвинским // Киевская старина. - 1898. -Жовтень. - С. 116.
10. Іл. ф. 28. од. зб. 167. Пчілка Олена.
11. Пчілка Олена. Переклади з Гоголя (два розмаїтних зразки). - К., 1881. - С. 4.
12. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. - Львів, 1936. - С. 64-65.
13. Скабичевський А.М. История новейшей русской литературы. - М.; СПб., 1909. - С. 231.
14. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. (юбилейное издание). - М., 1951. - Т. 61. - С. 274-275.
15. Толстой А.К. Стихотворения. - М., 1987. - С. 6-7.
16. Українка Леся. Повн. збір. тв.: У 12 т. - К., 1979. - Т. 12. - С. 33.
17. Фабрикант М. Толстой и изобразительные искусства (контуры проблемы). Эстетика Льва Толстого: Сборник статей / Под ред. акад. П.Н.Сакулина. - М., 1929. - С. 324.
18. Франко І. Двоязычність і дволичність// Літературно-науковий вісник. - Львів, 1905. -Т. XXX. - Червень. - С. 233.
19. Шевченко Т. Твори. - К.: Дніпро, 1974. - С. 212.

УДК 821.161.1.09

Женщина в поэме Н.Гоголя "Мертвые души"

Арват Н.Н.

У статті розглянуто образи жінок різного соціального рівня, авторське ставлення до них та їх роль у розвитку сюжета.

В статье проанализированы образы женщин разного социального уровня, авторское отношение к ним и их роль в развитии сюжета.

Поэме Н.Гоголя "Мертвые души" посвящено немало исследований, ибо в ней затронуты много жизненно важных проблем. Поставленная нами общая тема "Женщина в поэме Гоголя "Мертвые души" еще не получила полного освещения в научной литературе, хотя по поводу отдельных персонажей уже сложилось определенное мнение. Мы представляем на суд читателей свою интерпретацию женских образов, вытекающую из анализа описанных в поэме ситуаций, и рассматриваем авторское отношение к определенным человеческим типам женского пола, что сказалось в произведении. Общего, единого отношения к женщинам вообще, конечно, быть не может (ибо это лица очень разнообразные), но раскрыть мотивировку этих отношений в разных ситуациях возможно.

В поэме Н.Гоголя "Мертвые души" среди действующих лиц немало женщин различного социального и культурного уровня. Среди них отмечаются основные и второстепенные персонажи, что создает определенную широкую панораму жизни провинциальной России. Основные персонажи - люди, в имения которых ездил главный герой, и горожане, связанные с распространением слухов о Чичикове.

Чичиков посетил имения Манилова, Собакевича, Коробочки, где женщины являются хозяйками, к развитию событий подключены дамы города N и другие второстепенные персонажи, связанные с каким-либо моментом в развитии сюжета.

По дороге к Манилову Чичиков проезжал селения с мужиками и бабами, сидевшими на скамейках у ворот домов. При этом автор отмечает: "бабы с толстыми лицами" [1, с. 192], что практически вряд ли реально у крепостных крестьян, а мужики зевали, сидя на лавочках (возможно, это был день отдыха). В целом картина мало правдоподобная, если учесть занятость крестьян.

Имение "Маниловка" в далеко не блестящем порядке. Автор подчеркивает бесхозяйственность господ Маниловых, неумение рационально управлять даже порядком в доме, их пустую мечтательность, бездейственность (пояснение хозяина о креслах: "Не садитесь в эти кресла, они еще не готовы" (с. 245).

Абсолютное равнодушие к порядку-беспорядку присуще обоим супругам Маниловым.

Автор отмечает, что Манилова выше бытовых мелочей, он перечисляет множество недостатков в ведении домашнего хозяйства серией риторических вопросов: "Зачем так бестолково готовится на кухне, зачем пусто в кладовой, зачем воровка ключница и др. Но все это предметы низкие. а Манилова воспитана хорошо" (с. 24). Это хорошее воспитание она получила в пансионе. где преподавали три предмета: французский язык, фортепиано и хозяйственную часть. заключающуюся в вязании кошельков" (с. 24). Сам Манилов не знает, что творится в его имении, сколько человек умерло и т.д., все дела ведет приказчик, используя свою должность в своих интересах.

При полной отклоненности от хозяйства супруги Маниловы сохранили романтическую сторону своих отношений, что выражалось в длительных поцелуях, "в течение которых можно было выкурить солидную сигару" (с. 25). Эту деталь их семейных отношений автор сообщает с иронией ("...совершенно неизвестно, из каких причин..., они напечетлевали друг другу такой томный и длительный поцелуй..." (с. 24), лучше бы, мол, занимались хозяйством. Вместе с тем отметим, что автор здесь не совсем прав. ибо поцелуи отражали еще сохранившиеся романтические отношения, что само по себе прекрасно. Кроме того, эти поцелуи - не причина развала хозяйства, причина развала хозяйства в другом: в их природной бесхозяйственности и бездейственности, заложенных в воспитании. А воспитание, полученное Маниловой в пансионе. не готовило девушек к хозяйственной стороне жизни, оно было ориентировано на светскую жизнь, а не на умение вести хозяйство (см. перечисленное выше). В целом Манилова - барыня, не подготовленная к практической стороне жизни не в городе, а в имении (в деревне). она подготовлена быть только госпожой, а не хозяйкой. (Здесь автор "бросает камень" в систему пансионного воспитания девушек из зажиточных семей.)

Следующий (случайный) визит - к Коробочке. Автор пишет: "Коробочка - одна из тех матушек. небольшие помещицы, которые плачутся на неурожаи и убытки..., держат голову несколько набок. а между тем набирают деньжонок в пестрядевые мешочки" (с. 43). Автор отмечает: "бережлива старушка" (с. 43), и все это барахло перейдет по наследству. Коробочка так и вошла в литературу как тип накопителя разного "барахла". Бережливость и накопительство в рамках разумного - в целом положительные черты человека, а наследник сам разберет, что ему нужно, а что нет.

Она живет как бы по инерции, знает свои ежедневные занятия, кое-что продает заезжим купцам и очень обеспокоилась предложением Чичикова продать (или уступить) мертвые души. Коробочка - широко распространенный тип одиноких пожилых женщин, все внимание которых сосредоточено на хозяйстве. Это естественно. Жаль только, что какой-либо заезжий молодец (вроде Чичикова) может обмануть такую женщину. и ничего необычного нет в том, что она поехала в город узнать, почем там "ходят" мертвые души (новый, необычный "товар"). Она сыграла положительную роль в разоблачении Чичикова (сама того не зная), другие же "продавцы" не осмелились этот акт обнародовать, понимая его незаконность и даже мошенничество со стороны "покупателя душ". Один Собакевич припугнул Чичикова намеком на незаконность его "предприятия".

Именно после визита Коробочки в городе пошли слухи о чичиковском "предприятии". события, позорном само по себе. Случайно это событие совпало со слухами о назначении в город (и губернию) нового губернатора, и чичиковская затея "прогорела". Более того, от него отвернулись новые знакомые чиновники. что побудило Чичикова к спешному отъезду.

Автор сделал Коробочку нечаянным разоблачителем Чичикова. Она пожилая женщина. оторванная от городской атмосферы, несколько отставшая в смысле "движения прогресса" (в торговле не только живыми, но и мертвыми душами), но порядочный и честный человек. Фамилию "Коробочка" Гоголь дал ей, видимо. имея в виду ее тенденцию к накопительству.

Думается, что Гоголь недаром наделил этой разоблачительной функцией женщину. отдаленную "от шума городского" и хитростей прогресса в купле-продаже мертвых душ. Она сыграла очень важную положительную роль в этой "истории". Спасибо автору, что он сделал разоблачителем мошенника-Чичикова именно женщину.

Данный персонаж (по восприятию Чичикова) вошел в литературу как тупой, бестолковый человек, который не может понять, как можно продавать то, чего нет ("не выкапывать же из могил"). Недоумение Коробочки вполне обоснованно и естественно, а Чичиков сделал этот факт свидетельством ее тупости и "дубинноголовости". И эту чичиковскую оценку ("дубинноголовая") подхватил читатель, она же вошла в критическую литературу.

Но ведь это чичиковская оценка - оценка заинтересованного в выгодной сделке спекулянта, человека-дельца, а не автора-Гоголя. И неправильно считать эту оценку объективной. авторской. В действительности, Коробочка чистонаивная душа, воспринимающая вещи как они есть (как можно продавать мертвых?!). Здесь проявляется прямолинейность, только и всего. Читатель не должен идти на поводу у Чичикова-спекулянта. Надо только поставить на место Коробочки (хотя бы на несколько минут) себя и самому стать "дубинноголовым".

Реакция Коробочки проста и естественна. К сожалению, эта чичиковская оценка (как оценка естественного непонимания выдуманной купле-продажи мертвых душ) вошла в литературу и прикрепилась к старушке- Коробочке. Но это не авторская (объективная) оценка, а оценка спекулянта (субъективная, Чичиковская).

Следующий женский персонаж, сыгравший заметную роль в развитии событий в городе N и дальнейшей судьбы главного героя, -девушка с золотистыми волосами, которую встретил Чичиков при столкновении экипажей. Описание девушки с золотистыми волосами лирическое, с нежностью. "В коляске было двое: одна была старуха, другая молоденькая. 16-летняя, с золотистыми волосами, весьма ловко и мило приглаженными на небольшой головке. Хорошенький овал лица ее круглился. как свеженькое яичко и, подобно ему, белел какую-то прозрачною белизною. Ее тоненькие ушки также сквозили, рдея проникающим их теплым светом. При этом испуг в открытых остановившихся устах, на глазах слезы - все это в ней было так мило, что герой наш глядел на нее несколько минут, не обращая никакого внимания на происшедшую кутерьму между лошадьми и кучерами" (с. 89). Пока разгоняли коней обеих колясок ("коням понравилось новое знакомство"). Чичиков разглядывал испуганное личико девушки и думал о том, что "к ней бы приданое хорошее. и был бы лакомый кусочек" (с. 91). Чичикову, как видно, была недоступна чистая, эстетическая оценка женской красоты, он ее оценивал высоко с добавкой немалого капитала.

Но лошадей наконец-то растащили. экипажи разъехались, и блондинка исчезла. Автор отмечает: "Окажись на месте Чичикова двадцатилетний юноша, он бы наверняка потерял бы голову. Но герой наш был уже солидных лет и осмотрительно-охлажденного характера" (с. 91). Он только подумал и сказал: "Славная бабешка!" Оценил ее свежесть, отсутствие "бабьего", и. если бы было "хорошее приданое, это составило бы счастье человека" (с. 91). Вторая встреча с ней на балу у губернатора также взволновала его. что было замечено многими и дало повод для сочинения легенды о готовящемся похищении этой девушки Чичиковым. Встреча с блондинкой произошла на пути к Собакевичу.

Представляя Чичикову свою супругу. Собакевич сказал: "Это моя Феодулия Ивановна!" (с. 92). "Дама весьма высокая, в чепце с лентами. перекрашенными домашнею краскою. Вошла

она степенно, держа голову прямо, как пальма... Чичиков подошел к ручке, которую она впихнула ему в губы, причем он заметил, что руки были вымыты огуречным рассолом" (с. 94). "Приглашая гостя садиться, она сделала движение головою подобно актрисам, представляющим королев" (с. 95).

В описании супруги Собакевича сквозит ирония в сравнениях, возникает иронический образ женщины, подчеркивающей свое главенствующее положение в доме. "Огуречный рассол" и "впихнула руку в губы" Чичикова - свидетельство далеко не изящных манер. Угощение же Феодулии Ивановны было на высоте, видно, что она знающая хозяйка. Автор описывает, что они пили, что ели, в результате после обеда Чичиков ощутил себя на пуд тяжелее.

По обычаю у Собакевичей после обеда предполагалось отдохнуть, и там, действительно, было от чего отдыхать. Отметим, что общей формой домашнего этикета у Собакевича и Манилова было "душенька".

По приему гостя было видно, что еда в доме Собакевичей занимает первое место. А "варенья в блюдечках" (после обеда) показывают, что Феодулия Ивановна - настоящая хозяйка.

О женской половине семьи Плюшкина читателю сообщается несколько историй, свидетельствующих о том, что дочь его искала счастья "на стороне" и ничего не получила от скряги-отца, хотя приезжала к нему с внуками.

Много внимания автор уделяет женской половине городского дворянства, называя ее "дамы города N" (с. 157). Автор пишет о них как бы с большим почтением и робостью, но в сущности иронически. Автор отмечает скрытую соревновательность дам меж собою, особенно в модах, в поведении, в отношении с мужской половиной общества ("сильными мира сего"). Для дам главное - соблюсти этикет, а в душе они могут выражать какие угодно замечания, лишь бы внешне было прилично и нейтрально, без особых обид и похвал (знают, что "как аукнется, так и откликнется").

Для дам главное - соблюсти внешний этикет, а в душе (сами с собою) они могут оценивать других как угодно. Их взаимоотношения описываются как внешне почтительные, но в душе иронические. Отмечается скрытая соревновательность в моде, в поведении, в отношении к мужскому обществу. Так что в дамском обществе внешне все прекрасно (добры, приветливы, с положительными отзывами и т.д.), а что в душе - это секрет каждой.

Автор отмечает, что дамы города N презентабельны, поддерживают внешний этикет в визитах, соблюдают тщательно моду и даже (авторская ирония) кое в чем опередили дам московских и петербургских (законодательниц мод).

Одевались с большим вкусом, разъезжали по городу в колясках с лакеем в ливрее (последняя мода). Визитная карточка - обязательный предмет в их общении ("вещь очень святая") (с. 157). Среди дам существовала жесткая соревновательность в занятии первых мест (на балах, вечерах, приемах), здесь автор замечает, что по этому

поводу могли быть "сильные сцены", причем мужьям приходилось мирить дам (соблюдали заступничество). Автор отмечает: "В нравах дамы города N были строги, исполнены благородного негодования против всего порочного и всяких соблазнов, казнили без всякой пощады всякие слабости" (с. 158). "Еще нужно сказать, что дамы города N отличались, подобно многим дамам петербургским, необыкновенной осторожностью и приличием в словах и выражениях. Никогда не говорили они: "я высморкалась", "я вспотела", "я плюнула", а говорили: "я облегчила себе нос", "я обошлась посредством платка" (с. 158). Чтобы еще более облагородить русский язык, половина слов была выброшена вовсе из разговора, и потому весьма часто было нужно прибегать к французскому языку, зато уж там, по-французски. другое дело: там позволялись такие слова, которые были гораздо пожестче упомянутых" (с. 158). Особенно выразительно проявили себя дамы на балу у губернатора. "Дамы тут же обступили его (Чичикова) блистающею гирляндой и нанесли с собою целые облака всякого рода благоуханий: одна дышала розами, от другой несло весной и фиалками, третья насквозь была продушена резедой: Чичиков только подымал нос вверх и нюхал. В их нарядах вкусу была пропасть: муслины, атласы, кисеи были таких бледных цветов, каким даже и названья нельзя было прибрать (до такой степени дошла тонкость вкуса)" (с. 162).

"Талии были обтянуты и имели самые крепкие и приятные для глаз формы... Все было у них продумано и предусмотрено с необыкновенной осмотрительностью; шея и плечи были открыты именно настолько, насколько нужно и никак не дальше; каждая обнажала свои владения до тех пор, пока чувствовала по собственному убеждению, что они способны погубить человека; остальное все было припрятано с необыкновенным вкусом: или какой-нибудь легонький галстучек из ленты, или шарф легче пирожного, известного под именем "поцелуя", эфирно обнимал шею..." (с. 163). Перечень многочисленных подробностей в нарядах дам показывает иронию автора, особенно направленную на разоблачение целей этих "тонкостей": поймать поклонника. -"Длинные перчатки были надеты не вплоть до рукавов, но обдуманно оставляли обнаженными возбудительные части рук повыше локтя, которые у многих дышали завидною полнотою" (с. 163). "...Только местами вдруг выскакивал какой-нибудь невиданный землею чепец или даже какое-то чуть не павлинов перо в противность всем модам. по собственному вкусу. Но уж без этого нельзя. таково свойство губернского города, где-нибудь уж непременно оборвется" (с. 163).

Во всех перечисленных деталях звучит очень выразительная ирония. Как видно, автор не был поклонником "женской половины", он стоял над обществом и описывал его "сверху".

В целом автор не принадлежит обществу, в котором тон задают дамы, он стоит над ним, его описывает и оценивает. Очень выразительная ирония, то явная, то скрытая, подчеркивает его

судейскую позицию.

Женщины из простого народа отмечены эпизодически в какой-либо момент путешествия. Их автор называет просто-"бабы".

Так, подъезжая к Маниловке, автор видел "баб с толстыми лицами", отмечены бабы, которые "картинно подобравши платья и подтыкавшись со всех сторон, тащили рыбу из пруда". Отмечена "черноногая" девчонка, которая показывала чичиковскому кучеру дорогу, не зная, "где право, где лево" (с. 58).

Неоднократно отмечается, как господа расплачиваются с простыми людьми. Они дают людям меньше, чем те запрашивали за услугу, а те берут с поклоном и благодарностью за это

"меньше", так как сами запросили больше, чем услуга стоит в действительности. Возникает как бы игра "кто кого" (обе стороны понимают друг друга). В этом видно авторское снисхождение к взаимоотношениям "господа - народ" (оба лукавят). (Эпизод, как Чичиков расплачивался с хозяйкой трактира.)

В развитии различных эпизодов везде действуют женщины. С одной стороны, это отражало правду жизни, с другой - внимание автора к этой части человечества. Созданные образы правдивы и типичны, что свидетельствует об авторской наблюдательности и понимании психологии своих героинь разного уровня.

Но тот факт, что разоблачение чичиковского "мероприятия" связано не с умными мужчинами, а с простой, хозяйски деловой, углубленной в бытовые мелочи, отдаленной от городских сложностей женщиной (Коробочкой), дает повод считать, что автор ценит женщин. Кроме того, в развитии сюжета поэмы везде участвуют женщины. Это подтверждает авторскую мысль о том, что женщина - необходимый "двигатель" в развитии жизненных ситуаций и вообще - в жизни общества.

Как видно, Н.В.Гоголь высоко ценил эту половину человечества.

Литература

1. Гоголь Н.В. Мертвые души. Собр. сочинений: В 8 т. - М., 1984. -Т. 5. - С. 5-247. Далее цитируем по этому изданию.

УДК 821.161.1.09" 18"(Гоголь Н.В.)

"Значительное лицо" в житті й творчості Миколи Гоголя

Якубіна Ю.В.

Стаття присвячена дослідженню природи й специфіки образу "значительного лица" в творчості М.Гоголя.

Статья посвящена исследованию природы и специфики образа "значительного лица" в творчестве Н.Гоголя.

Одним із найбільш продуктивних підходів у розумінні глибинної сутності природи творчого генія Гоголя залишається аналіз його творів з урахуванням біографічних чинників, пошук того первинного імпульсу чи реальної ситуації, які знайшли образне втілення у художньому вимірі.

Гоголева картина світу маркується рядом типологічних образів, серед яких суттєву роль відіграє "значительное лицо". Його присутність в одних творах прокреслена на рівні маргінального мотиву, в інших він постає як повнокровний образ.

Природа образу "значительного лица", його семантичне наповнення криються у життєвих реаліях і колізіях. Не останню роль у його творенні відіграли події ніжинського буття з його особливим градусом очікувань і сподівань гімназистів, які пов'язували свою долю із служінням на благо держави чи творчою реалізацією. Унаочненням земної ієрархії для гімназистів поставав далекий Петербург. Саме там знаходиться імператор, найвпливовіша особа держави. Провінційним гімназістам він видається недосяжним. Цю загальну думку поетично виклав у публічному виступі навесні 1829 р. Н.Кукольник: "И ты, второе солнце наше, / Великий, мудрый Николай! / Благоговенья полной чашей / На нас лиющий Бог внимай!" [1]. Відповідно до одичної традиції образ імператора у творі Кукольника-гімназиста постає монументально величним. З Петербурга приїздив до Ніжина і займав пишні покої на першому поверсі Пмназії майже ровесник гімназистів, почесний попечитель, присутність якого на екзаменах та інших урочистостях слугувала подразником для амбітних вихованців: "И ты, наш юный покровитель, / Блаженства нашего залог". Н.Кукольник визнає його за свого рятівника: "Ты мне звезда благоденний, / Ты искупил из дна страданий / Осиротевшего меня / И пред лицом Творца и Мира / Моя признательная лира / Зовет спасителем тебя" [2].

Важливим фактором впливу на художній світогляд Гоголя стали зміфологізовані людською свідомістю поодинокі факти з життя видатних осіб. Підстави для гострого зацікавлення й творчого осмислення гімназістами історичних подій та ролі людини знаходилися не у такому

далекому минулому, власне наприкінці XVIII ст. Подорож Катерини II до Криму 1778 р. ще жила у пам'яті представників старшого покоління. Проїзд Україною супроводжувався влаштованими на честь імператриці урочистостями. Наразі зауважимо, що Гоголю так само було властиве міфологізування події, яка торкалася знайомих осіб. Було відомо, що відвідини Катериною Києва під час цієї подорожі різко змінили долю Д.П.Трошинського, відкрили для нього можливість кар'єрного злету. На землях Київського намісництва імператрицю приймали відповідно до плану, розробленого В.В.Капністом, тоді предводителя київського дворянства. Капніст, близький родині Гоголів, особисто зустрів її і супроводжував дорогою, навіть замірявся спорудити на її честь піраміду. Дорога до Петербурга і слави відкрилася миргородському художнику В.Боровиковському. На замовлення В.В.Капніста він написав картини для інтер'єру будинку, в якому зупинялася під час подорожі Катерина II. Їй сподобалася картина, що й вирішило долю провінційного живописця [3, с 60].

Про короткочасне перебування у Ніжині Катерини II нагадувала споруджена грецькими купцями триумфальна арка. Записаний в анналах історії міста візит імператриці згадувався у день затвердження Статуту Пмназії 19 лютого 1825 р. В урочистій промові професор російської словесності П.І.Нікольський з благоговінням говорив про "царський спокій" та "царський спочинок" Катерини Великої в облаштованому для цього будинку О.А.Безбородька. Зрозуміло, що ця історична подія пов'язувала усі українські землі й обростала легендарними деталями. Так, Н.Кукольник розповідь про відвідини імператрицею Ніжина був схильний сприймати радше як мандрівний сюжет: "Нерідко перекази з одного місця на інше переносяться й прилипають до того, котре народній пам'яті більш приємне" [4, с 9].

Реальне життя також давало поживу для формування у гімназистів уявлень про роль особливого випадку у долі людини. Атмосферу очікування візиту іншої царської особи, імператора Миколи I, навесні 1828 р. передав лист Є.Гребінки: "Весь

Нежин ждал его с нетерпением", у Пмназіі все приготували "наилучшим образом" - "украшили классы разными цветами, вымыли полы"; вдягнутих парадні мундири вихованців удосвіта зібрали в залі для урочистих подій, "дабы ожидать посещения государя", який проїхав інкогніто. Тим більшим було розчарування гімназистів: "ждали до 10-ти часов и, наконец, были распущены" [5, с. 526]. Принагідно зауважимо, що у спогадах Н.Кукольника про можливий візит імператора привертають увагу не стільки зовнішні приготування ("целую неделю чистили, мыли, красили, ложили всю Гимназию"), вигляд гімназистів ("всех целое утро мыли, одевали, застегивали, чистили"), а прагнення продемонструвати творчий потенціал. Н.Кукольник мав написати "стихи для хора", Ф.І.Севрюгін - музичний супровід, П.І.Нікольський - виголосити урочисту промову. Незважаючи на те, що відвідини Пмназіі "значительным лицом" не відбулися, все заплановане провели: "Не пропадать же нашим стихам, прозе и музыке, и воспитанники, по команде г. Севрюгина, взыграли и воспели, а затем Парфентий Иванович, обратясь к портрету Государя, sic ortus ab alto: "Стой, солнце, стой!" - и произнес свою ораторскую речь сполна, с таким жаром и увлечением, как будто бы одушевлялся невидимым присутствием виновника нашего праздника" [4, с. 22].

Подібні історії хвилювали багатьох молодих людей, пробуджували амбіції, породжували пафосні мрії "сделать жизнь свою нужною для блага государства" [6, X, с. 113], чому могла прислужитися зустріч із впливовою особою. Розповсюдженню таких настроїв серед гімназистів сприяла й атмосфера початку XIX століття. Епоха романтизму була каталізатором життєвих вражень, вимагала осмислення історичних процесів, культивувала особистість, яка активно взаємодіяла зі світом, шукала для себе широкого поля можливої самореалізації. Тож особливого значення набувала віра у долю, фатум, щасливий випадок.

Пмназія була однією з тих інституцій, що могла сприяти здійсненню мрії. Зокрема, про це свідчила життєва історія сина грецьких патріотів К.Базилі. Приїхавши до Пмназіі зі знанням грецької, він за роки навчання не тільки вивчив російську мову, але й виявив неабиякі творчі здібності. На пам'яті багатьох був візит до Пмназіі державного діяча і реформатора першої третини XIX ст. М.М.Сперанського. Екзаменуючи Базилі, він "проорокував йому прекрасне громадянське поприще слідом за його співвітчизником графом Каподістрія". додавши для заохочення вихованця: "Колискінчиш курс, приїжджай до Петербурга, одразу до мене. я влаштую тебе на службу і відкрию тобі шлях. відповідно до твоїх здібностей і знань" [7, с. 8]. Те саме можна сказати про Гребінку: він мав щастя "заслужити увагу" високопоставленого чиновника Е.Адеркаса. Навідавшись до "словесного пласу". той запропонував охочим гімназистам прочитати власні твори. З "рассужденієм" у віршах "Провели честноти" визвався Є.Гребінка. Чиновника здивував виклад такого складного предмета в

римованій формі, він декілька разів перебивав юного автора словами "Чудово". На завершення поцікавився прізвисьмом здібного вихованця. яке записав до записника, кажучи, що він його не забуде. Потім, повернувшись до професора (Нікольського), подякував за таких учнів і попросив копію з цього твору. У листах додому Є.Гребінка, повідомляючи про свій вдалий виступ перед Адеркасом, не приховував задоволення і був переконаний, що "з'явилася нагода їхати до Петербурга по закінченні Пмназіі" [5, с. 551, 552].

В особливій ніжинській атмосфері гімназисти відводили впливовій особі виняткову роль - на неї покладалися певні сподівання, вона мала змінювати навколо себе світ, сприяти реалізації мрій. Можливо, відїзд І.С.Орлая, з яким родина Гоголя підтримувала зв'язок і на допомогу якого, ймовірно, розраховувала, посилював невизначеність майбутнього, породжував негачію максималістських характеристик Гоголя. З одного боку, він із гордістю повідомляє матері про творчі успіхи: "Сочинений моих вы не узнаете. Новый переворот достигнут их. Род их теперь совершенно особенный", з іншого - не приховує розчарування від того, що Пмназія втрачає репутацію. Гоголь пише: "Орлай наш успел везде так охулить нашу Гимназию", що навіть почесний попечитель "теперь так мало о ней печется". Тривале перебування "значительного лица". О.Г.Кушелева-Безбородька, у Пмназіі виявилася неефективним: "много говорил, ничего не сделал и уехал восвояси" [6, X, с. 79].

В обласуванні долі Гоголя, як відомо, брав участь Д.П.Трощинський. Йому родина Гоголів була зобов'язана навчанням сина у Пмназіі за казенний кошт, про що згадувала М.І.Гоголь: "Добрые приятели, зная наши обстоятельства, постарались перевести его казеннокоштным" [8, с. 76]. На допомогу всесильного кибинецького вельможі М.І.Гоголь сподівалася по закінченні синового навчання: "Я ожидаю единственной и самой большой помощи от благодетеля моего Дмитрия Прокофьевича, рекомендательных писем для моего сына и тем особам, которые будут ему нужны" [6, X, с. 134]. Одразу після відїзду Миколи Гоголя до Петербурга вона звернулася за листом-рекомендацією до впливового І.В.Капніста [9, с. 356]. Цікавився долею Гоголя і племінник Трощинського, А.А.Трощинський.

Юнацькі амбіції Гоголя-гімназиста сягали далі ролі бідного родича. Д.П.Трощинський має оцінити його здібності. Він має справити на нього враження, в першу чергу, своїми творами. Тоді-то й станеться диво, тим більше що "ходят вести. будто его высокопревосходительство Дмитрия Прокофьевича приглашают в Петербург" [6, X, с. 66].

Тому восени 1826 р. він відмовляється від пропозиції надіслати для нього щось зі своїх творів. хоч спочатку й збирався. Гоголь писав матері: "После рассудил, что поднесши какую-нибудь эфемерную мелочь я мало принесу себе пользы и мало хорошего дам о себе мнения, решилсы. что лучше приуготовить себя к занятиям гораздо важнейшим и сделать что-нибудь достойное

внимания просвещенного вельможи, благодетеля Малороссии" [6, X, с. 75-76]. Показовим у наведених прикладах є те, що виплекане Пмназією честолюбство вело до реалізації насамперед творчих шукань, на результати яких і звертали увагу впливові царські чиновники. Тож можна зазначити, що майбутнє гімназистів часто залежало від щасливого випадку, коли у їхньому житті з'являлася якась впливова особа.

Підказана життям колізія знайшла художнє втілення у "Ревізорі". Гоголівський Коробкін сподівається на милість долі, адже Городничий буде генералом і житиме у самому Петербурзі: "В следующем году повезу сына в столицу на пользу государства, так сделайте милость. окажите ему вашу протекцию, заступите сиротке место отца". Проте дружині Городничого це не до вподоби: "не всякой же мелузге оказывать покровительство" [6, IV, с. 89].

За іронією долі, у реальному петербурзькому житті Гоголь так само потребував втручання впливових осіб, зокрема, при вирішенні побутових питань. Його ранні листи вказують на вимушену необхідність чекати місця, навіть попри наявні рекомендаційні листи: "Не даром я не любил никаких протекций: без них я давно бы определился к месту" [6, X, с. 138], фінансову залежність Гоголя від матері й "редкого, добрейшего" А.А.Трошин-ського, за кошти якого деякий час доводилося жити у Петербурзі. Згодом, остаточно обравши шлях письменника, Гоголь так само відчував залежність від інших впливових осіб. Граф С.Г.Строганов, "узнав о стесненном положении, в котором находится г.Гоголь, автор "Ревизора".... нуждающийся в особом содействии", звертається з проханням до О.Х.Бенкендорфа: "Может быть, вы найдете возможным доложить о нем императору и получить от него знак его высокой щедрости" [10, с. 212].

Перші місяці життя в Петербурзі мрію про служіння зробили прозаїчнішою. Досягти її зможе лише той, хто має мету, "ставши на которую. он в состоянии дать обширный простор своим действиям, сделаться необходимым огромной массе государственной". Тому той, хто має розум, залізну волю й терплячість, "должен не содрогнуться крутой, длинной - почти до бесконечности и скользкой лестницы, должен не упускать из виду малейшего обстоятельства, ... способствующего сколько-нибудь к повышению" [6, X, с. 177]. Водночас Гоголь, полемізуючи з матір'ю, доходить висновку, що служіння "верою и правдою" у давні часи, "особливо в царствование блаженной памяти Екатерины и Павла", винагороджувалося маєтками та селянами. Тоді як важко відшукати того, хто "в нынешнее время, то есть, в последнюю половину царствования Александра и в продолжение царствования Николая приобрел богатство по службе" [6, X, с. 176-177]. Така опозиція марко-ваних царськими особами давніх і теперішніх часів закладалася у свідомості Гоголя, що згодом знайшло своєрідне вираження у творах.

Можна стверджувати, що у творчості Гоголя "катерининська" тема викликана українськими

ремінісценціями. Модель родинних стосунків із царицею-мамою, Потьомкіним-батьком, козаками-дітьми лягла в основу епізоду "Ночі перед Різдвом", який є прикладом "художньої міфопоетичної рефлексії: державний Катерининський міф під пером Гоголя трансформувався у диканський і запорізький міфи про царів, набуваючи тим самим узагальненого культурно-історичного статусу" [11, с. 118]. Додамо до названого ще й ніжинський складник: ніжинські греки 1785 року їздили на поклін до цариці та отримали бажані привілеї. Ідея всесильної цариці, здатної змінювати долю підданих, знаходить переконливе художнє вираження - саме завдяки черевичкам Вакула може здобути щастя з Оксаною. У Гоголя міфічна могутність матінки-імператриці узгоджується з відповідною характеристикою: "величественно улыбающимся видом, который так умел покорять себе все и мог только принадлежать одной царствующей женщине" - і водночас контрастує з майже реалістичним її зображенням. Піднявши голову, коваль "увидел стоявшую перед собою небольшого роста женщину, несколько даже дородную, напудренную с голубыми глазами" [6, I, с. 236]. Образ цариці у "Втраченій грамоті" суттєво відрізняється і відповідає народно-фольклорним уявленням і мріям про ідеальну правительку. Вона вдягнена у простий одяг, їсть звичну для людей їжу. Винятковим видається лиш те, що на цариці сіра свитка новісінька, на голові золота корона. галушки із золота [6, I, с. 190].

Іншого розвитку набуває "катерининська" тема у "Майській ночі". Доба Катерини ідеалізується головним героєм і неначе контрастує з його теперішнім життям. Синий козацький жупан, у якому він зустрічав царицю, лежить захований у сундуку під замком. А сама подія, яка сталася "давно еще. очень давно", була для голови надважливою - його обрали провожаті до самої цариці, якаїхала до Криму - і наклала відбиток на все життя. Голова "целые два дни находился ... в этой должности и даже удостоился сидеть на козлах с царицыным кучером". З тієї пори змінилися його манери. а сама подія стала предметом його постійних роздумів і розмов. Він "выучился раздумно и важно потуплять голову, гладить длинные. закрутившиеся вниз усы и кидать соколиный взгляд исподлобья", а ще примудрявся будь-яку розмову повернути на те, як він "вез царицу и сидел на козлах царской кареты" [6, I, с. 161]. Так. у бесіді з винокурором він порівнює стан винокурень наукраїнських землях "колись" і "тепер", заточку відліку бере вказану історичну подію, згадка про свою участь у ній додає вірогідності, а щоб бути більш переконливим, маркує її ще й згадкою про О.А.Безбородька, який, як відомо, супроводжував Катерину: "А вот в старое время, когда провожал я царицу по переяславской дороге, еще покойный Безбородко..." [6, I, с. 165].

Присутність позбавленої романтичного ореолу царської особи в "Записках сумасшедшего" сприймається буденно й невиразно: Невським проспектом проїжджав імператор, "весь город снял шапки" [6, III, с. 209]. Інші думки героя повісті

- "на престоле должен быть король", "не может стать, чтобы не было короля", "государство не может быть без короля" - підтверджують присутність на рівні держави "значительного лица" [6, III, с. 207].

Справедливе покарання ("Сибирь и плети" - найменше з можливих) Шіллеру може визначити саме імператор, який вувяві приниженого німцем поручика Пирогова з "Невського проспекту" знаходиться на вершині ієрархічної драбини. Відлупцьований пожалкував, що не був одягнений у мундир, імовірно, "почтение к его чину и званию остановило бы буйных тевтонов". Тому герой "летел домой, чтобы, одевшись, оттуда идти прямо к генералу, описать ему самыми разительными красками буйство немецких ремесленников,... подать и письменную жалобу в Главный штаб". Якщо ж міру покарання визначать замалу, "тогда прямо в Государственный совет. а не то самому государю" [6, III, с. 44].

Гоголь піддає сумніву життєву ієрархію, витворену людиною. Є ієрархія природна, пов'язана з Господом, людина не здатна створити досконалий світ навколо себе. Художній простір "Невського проспекту", заповнений чиновниками, слугує ілюстрацією до такого розуміння світу. Мінливість світу передається картиною руху з різною, відповідно до рангу, швидкістю чиновників. "Всеми силами" намагаються пришвидшити ходу "голодные титулярные, надворные и прочие советники". "спешат... пройтиться по Невскому проспекту с осанкою, показывающею, что они вовсе не сидели 6 часов в присутствии", молоді колезькі реєстратори, губерньські й колезькі секретарі. "старі колезькі секретарі, титулярні й надвірні радники, яким увижається "картонка с бумагами или полное лицо правителя канцелярии", идут скоро, потупивши голову" [6, III, с. 12].

М.І.Гоголь згадувала розмову з сином, який. "видавши пасічника свого", був чиновником 9 класу: "...я ему говорила: хотя бы ты имел чин. что можно надписывать Высокоблагородие, он удивился и сказал: неужели у нас в малорос<с>ии так дорожат чинами. Как же, - я ему отвечала, - да когда большой чиновник, то более уважают. т.е. задерживают на почтам<т>" [8, с. 78-79].

Міра поваги до людини безпосередньо залежала відзвання І посади. Хлестаков, удаючи байдужість до чинів ("Хотели было даже меня коллежским ассессором сделать, да, думаю. зачем"), замірявся вразити "какого-нибудь соседа-помещика" появою в "петербургском костюме" та лакеем у золотій лівреї: "Иван Александрович Хлестаков из Петербурга" [6, III, с. 30]. Інші герої болісно реагують на применшення їхньої значущості в очах світу. Колезький асесор Ковальов був "кавказским коллежским ассессором". Його ніяк не можна було порівнювати з колезькими асесорами. "которые получают это звание с помощью ученых аттестатов". "Благородства и веса" Ковальов додавав собі, називаючись майором і ніколи колезьким асесором [6, III, с. 53].

Поручик Пирогов з "Невского проспекта" "был очень доволен своим чином", часто думав

про нове призначення, хоч і кокетував сам з собою, коли "иногда, ложась на диван, он говорил: "Ох, ох! Суета, все суета! Что из этого. что я поручик?" На людях він усіяло намагався підкреслити свій новий статус, трансформуючи інформацію принагідно особам, яким повідомляв про "новое достоинство". Двом дамам приємної зовнішності Пирогов намагався "изложить это красноречивее", а якомусь писарю, який видався йому неввічливим, "в немногих, но резких словах дал заметить ему, что перед ним стоял поручик, а не другой какой офицер" [6, III, с. 36]. За класифікацією Гоголя, подібні офіцери становлять Петербурзі "какой-то средний класс общества", а у "высшем классе попадают очень редко или, лучше сказать, никогда". Звідти вони "вытеснены тем, что называют в этом обществе аристократами". Свого успіху (одруження "на купеческой дочери, умеющей играть на фортепиано, с сотнею тысяч, или около того, наличных и кучею брадатой родни") численні ковальови й пирогови досягають, завівши кабріолет і пару коней та дослужившись до полковника чи генерала [6, III, с. 35].

Герой "Записок сумасшедшего" Поприщин служить у директора, шафи кабінету якого заставлен! французькими й німецькими книжками: "все ученость, такая ученость, что нашему брату и приступа нет". Жодного зайвого слова, в очах "важность сияет" - "не нашему брату чета! Государственный человек". Значущість цієї особи автоматично поширюється на його домашніх і предметний світ. Закоханий у дочку директора Аксентій Іванович готовий прийняти будь-яке покарання її генеральської ручки, навіть її хустинка дихає "генеральством". Та і взагалі, як здається герою, директор його "особенно любит" [6, III, с. 196-197].

Лист собачки, прочитаний Аксентієм Івановичем, руйнує його мрії, він не може змиритись з тим, що "папа хочет непременно видеть Софи или за генералом, или за камер-юнкером, или за военным полковником". Втрачаючи розум, Поприщин задається питанням. "отчего происходят все эти разности" серед людей, створених природою: "Ведь через то. что камер-юнкер, не прибавится третий глаз на лбу. Ведь у него же нос не из золота сделан. а так же, как и у меня, как и у всякого; ведь он им нюхает, а не ест, чихает, а не кашляет". У збудженій свідомості героя, що піднімається до стихійного протесту, виникає картина: "Я вхожу в генеральском мундире: у меня и на правом плече эполета и на левом плече эполета, через плечо голубая лента — что? как тогда запоет красавица моя? что скажет и сам папа, директор наш? О. это большой честолюбец! Это масон, непременно масон, хотя он и прикидывается таким и эдаким. но я тотчас заметил, что он масон: он если даст кому руку, то высовывает только два пальца. Да разве я не могу быть сию же минуту пожалован генерал-губернатором, или интендантом, или там другим каким-нибудь? Мне бы хотелось знать. отчего я титулярный советник? Почему именно титулярный советник?" [6, III, с. 206]. Він воліє

стати генералом не для того, щоб отримати руку Софі, але щоб побачити, як кривдники будуть перед ним, "значительным лицом", "увиваться и делать все эти разные придворные штуки и экивоки", а тоді сказати, що він на них плюс [6, III, с. 205].

Мріє про підвищення свого статусу І батько Софі. Прагнення високої відзнаки вплинуло на його поведінку. Завжди мовчазний, він безперервно розмовляв сам із собою: "получу или не получу", навіть поцікавився думкою собачки Меджи з цього приводу. Коли ж, нарешті, бажана стрічка прикрасила шию господаря: "А посмотри, Меджи, что это такое", на собачку вона враження не справила, хоч та нюхала й навіть тихенько її лизнула [6, III, с. 202-203].

Найбільш узагальненим постає образ чиновника у "Шинелі", якого Гоголь називає "значительным лицом", не конкретизуючи характеру його діяльності: "Какая именно и в чем состояла должность значительного лица, это осталось до сих пор неизвестным". Безликий чиновник ілюструє аномальність життєвоїєрархії, втіленої у діяльності його канцелярії Основної його системи була "строгость, строгость и - строгость", підлеглих тримав у страху, вимагав дотримуватися суворої субординації вирішенні питань: "чтобы регистратор докладывал бы губернскому секретарю, губернский секретарь - титулярному или какому приходилось другому.

був доброю людиною, готовий стати у нагоді, підтримував гарні стосунки з товарищами. Серед "равных себе" людей він також був "человек как следует, человек очень порядочный, во многих отношениях даже не глупый человек". Поведінка героя змінювалася тоді, коли "случалось ему быть в обществе. где были люди хоть одним чином пониже его". Він тоді переймався, чи не буде таке спілкування фамільярним, чи не зашкодить він собі. Тому за краще вважав мовчати, заживши репутації нудної людини. Остаточо зіпсував "значительное лицо" генеральський чин: "он как-то спутался, сбился с пути и совершенно не знал, как ему быть" [6, III, с. 165].

Як виявилось, саме чин часто заважав "значительному лицу" виявляти людські емоції: "Сострадание было ему не чуждо; его сердцу были доступны многие добрые движения" [6, III, с. 171]. Зустріч із мертвим чиновником, втрата генеральської шинелі справили на нього таке враження, що він почав краще ставитися до підлеглих.

Слід зазначити, що питання еволюції образу "значительного лица", його бутування в художньому просторі творів Гоголя видається продуктивним і вимагає подальшого ґрунтовного дослідження.

Література

1. Інститут рукопису Наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України, ф. II, №2271, арк. I.
2. Інститут рукопису Наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України, ф. II, №2271, арк. I зв.
3. Манн Ю. "Сквозь видный миру смех..." Жизнь Н.В.Гоголя 1809-1835. - М., 1994. - 459 с.
4. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко // Лицей князя Безбородко / Изд. гр. Г.А.Кушелев-Безбородко. - СПб.: Тип. ИАН, 1859. - С. 9-24.
5. Гребінка С. Твори: У 3 т. - Т. 3. - К., 1981.
6. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: В 14 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). - М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1952.
7. Халчинский И. К.М.Базили // Лицей князя Безбородко. - СПб., 1859. - Отд. 2. - С. 5-13.
8. Виноградов И. Неопубликованные воспоминания о Н.В.Гоголе его матери // Нові гоголезнавчі студії: - Вип. 5(16). - Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2007. - 414 с.

и чтобы уже, таким образом, доходило дело до него" [6, III, с. 164]. У прагненні продемонструвати свою владу перед давнім знайомим він змусив "чиновника подождать, чтобы показать приятелю человеку давно не служившему и зажившемуся дома в деревне, сколько времени чиновники дожидаются у него в передней" [6, III, с. 167]. Убогий вигляд Акакія Акакійовича і присутність товарища змусили "значительное лицо" заговорити голосом "отрывистым и твердым" - результат усамітненого навчання перед дзеркалом ще до отримання теперішнього місця й генеральського чину: "Что вы, милостивый государь", продолжал он отрывисто: "не знаете порядка? куда вы зашли? не знаете, как водятся дела? Об этом вы бы должны были прежде подать просьбу в канцелярию; она пошла бы к столоначальнику, к начальнику отделения. потом передана была бы секретарю, а секретарь доставил бы ее уже мне ..." "Значительное лицо" не без задоволення відчуло - товарищ дивиться на нього з острахом після того, як майже непо-рушного Башмачкіна винесли з кабінету [6, III, с. 166-167].

Байдужість "значительного лица" до долі окремої людини - одна з типових рис, проте Гоголь намагається зняти покрови з героя й дістатися його справжньої суті. Виявляється, "в душе" він

УДК 1 (091):821.161.1

Формування творчого таланту Миколи Гоголя (деякі обставини юнацької біографії)

Сич М.М.

У статті акцентується увага на деяких цікавих і маловідомих фактах юнацької біографії Миколи Гоголя, що значно вплинули на розвиток творчого таланту мислителя. Підкреслюється особлива роль друзів і наставників поета, їх особистісного начала як фактора формування творчої мотивації.

В статье акцентируется внимание на некоторых интересных и мало известных фактах юношеской биографии Н.Гоголя, которые повлияли на развитие творческого таланта мыслителя. Подчеркивается особенная роль друзей и наставников писателя, их личностного начала как фактора формирования творческой мотивации.

Дитинство і юність Миколи Гоголя були сповнені прекрасних вражень, що є, безумовно, одним із надзвичайно важливих чинників формування творчого таланту. Любов до чарівної української природи як у рідній оселі, так і в Ніжині завжди була незамінним джерелом фантазії і натхнення для Гоголя. Але варто сказати і про іншу складову процесу формування особистості вітчизняного генія. Мова йде про гідних наставників, що їх дала Миколі Гоголю його чудова і непростя доля.

Формування духовного світу майбутнього письменника вже з самого початку спричинене тією обставиною, що культурне життя сім'ї Гоголів-Яновських було тісно пов'язане зі своєрідним культурним центром у Кишиневі, які знаходилися за десять верст від Миргорода, з маєтком, що його називали тоді "малоросійськими Афінами". Маєток належав Дмитру Прокоповичу Трощинському, який свого часу навчався у Києво-Могилянській Академії і якого сам Олександр Андрійович Безбородько забрав із собою до столиці, де той і зробив чудову кар'єру. Після відставки Трощинський перетворив свої Кишинці на відомий осередок тогочасного культурного життя.

Величезна бібліотека, що постійно поповнювалася новинками, у тому числі рукописними, домашні спектаклі, бали, на які збиралося не просто "півгуберні", а цвітосвіченого українського дворянства, - все це заповнювало життя відставного вельможі. З того часу як Василя Афанасійовича Гоголя-Яновського, енергійного господаря, а головне, освіченої людини, любителя театру і письменника, Трощинський запросив до себе у Кишинці, флігель у його маєтку став другим домом Гоголів. У цій красі зростав і кохався маленький Нікоша, будучи "вразливою дитиною, темпераментом схожий скоріше на

батька, з раннім потягом до творчості (тут і далі курсив наш - М.С.)" [9, с. 457]. У той же час Д.П.Трощинський відіграв важливу роль і в освіті М.Гоголя. Завдяки клопотанню впливового покровителя перед графом Кушелевим-Безбородьком останній прийняв на себе безкоштовне навчання Нікоші Гоголя-Яновського [10, с. 7].

Одним із перших, як кажуть, помітив Гоголя задатки майбутнього генія талановитий поет-сатирик і філософ Василь Васильович Капніст. Свого часу Капністова "Ода на рабство" була майже єдиним протестом на указ Катерини від 3 травня 1783 року про закріпачення українських селян. "Отчизны моея любезной порабощенье воспою", - насмілювався тоді сказати поет-вільнодумець. Якось він, будучи в гостях у родині Гоголів-Яновських, послухав вірші п'ятирічного Миколи Гоголя і напрозорив йому велике письменницьке майбутнє [11, с. 22]. Обіймаючи маленького поета, Капніст сказав: "З нього буде великий талант, якби тільки доля дала йому в наставники вчителя-християнина" [2, с. 37]. І Гоголь добре пам'ятав про мудрого старого та його настанову, про що свідчить згадка про Капніста у листі до батьків, де він дорікає рідним. що вони вчасно йому не сказали про смерть поета, а він уже не дитина і чудово розуміє про що йдеться [4, с. 45].

Надзвичайно важливу роль у формуванні творчого таланту Гоголя відігравав його батько - Василь Афанасійович Гоголь-Яновський. Ця роль виражалася не тільки у тому, що сам він був цікавим і самобутнім письменником-самородком. який увів малого хлопчика у світ театру (театр у Кишиневі) і всіляко допомагав йому у створенні студентського театру в Ніжині, заохочував і давав корисні поради. Користуючись порадами батька, Гоголь був у своєму самобутньому театрі не тільки актором, а й одночасно декоратором.

бутафором і режисером. У студентському театрі він поставив також одну із п'єс свого батька [10, с. 26]. Шкільний товариш Гоголя згадує про це так: "Повернувшись одного разу після канікул у гімназію, Гоголь привіз із собою малоросійською мовою комедію, яку грали у домашньому театрі Трощинського, і став директором театру і актором... Учні склались і влаштували собі куліси і костюми, копіюючи, зрозуміло, за вказівкою Гоголя театр, яким захоплювався його батько. бо іншого ніхто тоді ще не бачив" [2, с. 41]. Про цей особливий і надзвичайно великий вплив особистості батька на долю майбутнього письменника і мислителя ми можемо довідатися безпосередньо із листів юного гімназиста, які він писав матері після передчасної трагічної смерті *"татуся, мого друга, благодійника і втішника"*.

Василь Афанасійович Гоголь помер у квітні 1825 р. Його смерть стала "найзначнішою і найважчою подією в історії внутрішнього життя Миколи Васильєвича в гімназичні роки" [7, с. 526]. Достатньо звернути увагу на те, як пише Гоголь матері про своє ставлення до батька у листі від 23 квітня 1825 р.: *"Навіть не знаю, як назвати цього небесного ангела, цю чисту, високу істоту, що надихає мене у моєму важкому шляху, живить, дає дар відчувати і розуміти самого себе і часто у хвилини горя небесним полум'ям входить у мене, просвітлює важкі мої думки. У цей час солодко мені бути з ним, я зазираю у нього, тобто в себе, як у серце друга. Випробовую свої сили для здійснення праці важливої і шляхетної: на користь батьківщини, для щастя громадян, для блага життя мені подібних, і, дотепер нерішучий, не впевнений (і справедливо) у собі, я спалахую вогнем гордої самосвідомості, і душа моя начебто бачить цього неземного ангела, який твердо й непохитно вказує мету жадібних моїх шукань..."* [4, с. 90]. Нам видається надзвичайно важливою сповідь ще зовсім юного хлопчика, яка сповнена зовсім не дитячого змісту. Відданість батькові була настільки сильною, що у якийсь момент Гоголь хотів навіть покінчити з життям. але глибока віра у Бога врятувала людству майбутнього письменника [4, с. 53].

Ряд дослідників, про це свідчить, наприклад. М.В.Гончаренко, вказують на те, що рання втрата батька може відіграти особливу роль у становленні особистості талановитої дитини. На цю особливість вказують також Р.С.Алберт. Дж.-М.Айзенштадт та ін. [13, с. 32]. Ними на основі вивчення великого біографічного матеріалу робиться висновок, що дитина, яка втратила одного з батьків (переважно батька). намагається якимось чином "замінити" його. що призводить до того, що особистісний ідеал дитини тісно поєднується з прагненням до найвищих досягнень. На їх думку, можна вважати, що рання втрата батька дає потужний поштовх до творчих зусиль, до пришвидшеного формування мужності і відповідальності [5, с. 169]. Цей аргумент також використовує і П.А.М'ясоїд, коли говорить, що "смерть батька зумовлює інтенсивне становлення... "друге народження" особистості Гоголя" [9, с. 457].

Ці спостереження потрібно доповнити свідомим розумінням того факту, що будь-яка нова особистість може бути створена тільки іншою особистістю. Висловимо припущення, що для Гоголя такою особистістю, першим духовним учителем і наставником, а також невидимим співрозмовником протягом усього життя був батько. І одна із наскрізних і провідних тем усієї творчості Гоголя -тема життя і смерті - підтаким кутом зору стає зрозумілою і доцільною. Во як тоді, якщо не святою вимогою вірності *батьківщині* (з наголосом на першому складі), ще можна пояснити архетипний символ синовбивства у "Тарас і Бульбі"?

Щодо років учнівства, проведених Гоголем у Ніжинському ліцеї, варто згадати важливу постать. наставника, що мав неабиякий вплив на те, як складалося життя майбутнього письменника. Це був Іван Семенович Орлай, сусід родини Гоголів-Яновських, директор Ніжинської гімназії та на все життя улюблений і авторитетний учитель майбутнього письменника. Він свого часу долучився до вибору навчального закладу для маленького Миколи Гоголя-Яновського та був уважним помічником і порадиником родини Гоголя протягом майже усього часу навчання. Іван Семенович Орлай познайомився і подружився із сімейством Гоголів-Яновських у Кишинях у Трощинського ще до свого призначення в Ніжин. Ступінь близькості у стосунках Орлая до Гоголя може бути визначена вже за характером згадувань про нього в листах до батьків Миколи І, головним чином, за його дбайливістю і власною участю у приватних справах свого вихованця [10, с. 17]. Він упевнено вказував на неабиякі здібності маленького гімназиста.

Про надзвичайну роль іншого гімназійного вчителя Миколи Гоголя, викладача філософії права М.Г.Білоусова, що запалив у серці майбутнього генія високі ідеали творчого служіння своєму народові, ми вже писали [12]. Мрія юного Гоголя стати "людиною відомою". щоб сміливо відстоювати справедливості, правду і зробити якомога більше для *"загального добра"*, безсумнівно, виникла у нього під сильним впливом лекцій і вчительської опіки М.Білоусова [1, с. 217].

Молодший професор і інспектор гімназії М. Г.Білоусов, за народженням киянин. вихованець Київської духовної академії, а згодом - Харківського університету, який він закінчив із відзнакою, був талановитим популяризатором досить впливової на той час в Україні філософії Й.Б.Шада, яка, у свою чергу. спиралася на найкращі досягнення німецької класичної філософії. Н.Г.Білоусов працював у Ніжинській гімназіїз 1825 до 1830 р. Викладання ним філософії права не за визначенням у програмі підручником, а самостійно, творчо, за своїм баченням і переконанням спричинило його звільнення з професури внаслідок доносу. "Справа про вільнотумство" стала опісля важливим фактом біографії юного Миколи Гоголя, який виявив неабияку мужність, захищаючи улюбленого викладача від звинувачень і переслідувань [3.

с. 512].

М.Г.Білоусов, за оцінкою одного із вдячних його учнів М.В.Кукольника, був на той час "одним із найосвіченіших людей" імперської Росії". Ось що говорить учень про лекції свого вчителя: "Він розпочав викладання природного права як курсу для попереднього ознайомлення, що тривав не більше двох місяців; але ці два місяці виявилися для нас важливішими за цілі роки. *З надзвичайним мистецтвом Микола Григорович виклав нам усю історію філософії, а з тим разом і природного права у кілька лекцій, тащо в голові/ кожного з нас встановився міцний і стрункий систематичний кістяк науки, тащо кожний із нас мігуже втілювати його в матеріал за власними бажаннями, здібностями і вченими засобами. Величезну, неоціненну корпоть принесли нам лекції Миколи Григоровича*" [8, I, с. 97]. У своїх лекціях Білоусов розвивав глибокі філософські ідеї, захоплюючи розповідав про природне право людської особистості на свободу, про велику користь просвітництва для народу, викликав у свідомості своїх вихованців гостру критичну думку. Білоусов стверджував, що людина має право на своє власне обличчя, своє бачення світу, оскільки сама природа утворила її душу. Звідсіля ним виводились ідея про "непорушність особистості" [3, с. 509], заклик до свободи, незалежності і свідомої відповідальності особистості за свої вчинки. Не дивно, що лекції молодого професора знаходили підтримку у гімназистів, і дуже скоро він став їх улюбленим педагогом.

Захоплювався лекціями викладача і інспектора гімназії М.Білоусова і юний Микола Гоголь. Про це ми дізнаємося із його листів до матері. "*Я не знаю, чи можна гідно вихвалити цю рідкісну людину. Він обходиться зі всіма нами зовсім як із друзями своїми... І, зізнаюся, якби не він, то в мене не вистачило б терпіння закінчити тут курс*" [4, с. 85]. - пише схильний до скепсису й іронії відносно інших викладачів юний Гоголь. Викликати у нього захоплення було дуже непросто, але у випадку з улюбленим професором - інша справа. Білоусов був першим помічником Гоголя у створенні студентського театру. "*Пансіон наш тепер на найкращому рівні... і всьому причина - наш нинішній інспектор; йому ми зобов'язані своїм щастям*" [4, с. 77], - з любов'ю пише до матері ніжинський гімназист. Не зовсім уважний на лекціях інших професорів Микола старанно конспектував слова улюбленого вчителя. Про це свідчить той факт, що саме його конспект розглядався Білоусовим як найбільш достовірне відтворення його лекцій [3, с. 508-509]. За рекомендацією самого Миколи Григоровича, конспект Гоголя старанно переписували навіть учні молодших класів. Мрія юного Гоголя стати "людиною відомою", щоб сміливо відстоювати справедливість, правду і зробити якомога більше для "загального добра", безумівно, виникла у нього також під сильним впливом лекцій М.Білоусова [1, с. 217]. Неодноразово протягом усього життя про це ми дізнаємося з його листів, Гоголь цікавиться долею улюбленого викладача, рекомендує знайомство з ним своїм друзям [3, с. 530].

Підла компанія проти нього з боку влади справила важке враження на Гоголя. Живий гострий розум юнака сприймав її як грубу несправедливість і сваволлю, що суперечили його уявленням про "природне право" людей і про "високе призначення людини" у цьому житті. Із самого початку конфлікту симпатії Гоголя були цілком на боці Білоусова [3, с. 512]. Про це яскраво свідчить протокол допиту Гоголя-Яновського, у якому він викреслив кимось записані показання, які могли бути використані проти Білоусова: "Коли Гоголеві дали його підписати, він, прочитавши свої показання й поміркувавши, догадався, що фраза про вказівку Білоусова може бути використана стороною, що обвинувачує, і це місце викреслив" [3, с. 513]. Таким чином, у цьому випадку ми бачимо цілком явне прагнення Гоголя допомогти Білоусову, яке показало надзвичайну мужність і сміливість майбутнього мислителя, бо інші учні, які теж захоплювалися своїм учителем, такої мужності. на жаль, не продемонстрували [3, с. 514].

Переслідування, яким був підданий на очах Гоголя М.Г.Білоусов, суперечили ідеї свободи людської особистості, що ітак яскраво викладав і переконливо проповідував на своїх лекціях улюблений професор. Ця подія змусила Гоголя-гімназиста уважніше придивитися до людей, що оточували його, і до життя взагалі. Його листи гімназичного часу сповнені тривожних роздумів про батьківщину і своє місце в житті. Улітку 1827 року він з ненавистю напише про "нікчемне самовдоволення" ніжинських "існу-вателів", які забули про "високе призначення людини".

Таким чином, ідея творчого подвигу, святого служіння як вищого смислу буття визначала життєві настанови Гоголя змолоду. Під впливом гідних учителів уже з часів навчання в Ніжинській гімназії у Гоголя сформувалося стійке уявлення про своє особливе покликання перед Богом і суспільством. "Мені завжди здавалося, що я стану людиною відомою, що на мене чекає просторе коло дій і що я неодмінно зроблю щось для загального добра", - признавався він пізніше в "Авторській сповіді" [11, с. 135]. "*Створив мене Бог і не утаїв від мене призначення мого. Народився я зовсім не для того, щоб створити епоху на полілітературному. Діло мое простіше й ближче: діло мое, про яке передует має думати кожна людина, не лише я. Діло мое - душа і тривке діло життя*" [14, с. 113]. "Бути в світі і нічим не означити свого існування - це було для мене жахливо..." [4, с. 111], "я поклявся жодної хвилини свого короткого життя не втратити, не зробивши блага" [4, с. 112], - ці та інші численні висловлювання протягом усього життя вказують на глибоку внутрішню потребу творчої самореалізації геніального мислителя. Але тільки своїм матері. Марії Іванівні, юний ліцеїст у численних листах іноді відважувався довірити свою таємницю.

Таким чином, Гоголя протягом усього життя не залишало усвідомлення суб'єктивної значущості і об'єктивної важливості того, що відбувалося у нього в душі [7, с. 532]. І це надзвичайне відчуття

трансформувалось у Гоголя в потухну і непереборну *потребу у творчості*, яка суб'єктивно усвідомлювалася ним якбожественне покликання. Все життя Гоголя є конкретизацією цієї наочної ідеї служіння, яка "знайшла" себе у творчості. Інакше кажучи, у цьому разі, як казав П.А.М'ясоїд, потреба "знайшла" свій мотив" [9, с. 468].

Особливою рушійною силою творчого таланту Гоголя із самого дитинства були поетично-філософський стиль його мислення і світосприйняття, глибока і піднесена філософічність усього його важкого творчого життя. Цілком і повністю для нього назавжди "творчість стає життям, життя - творчістю" [9, с. 458]. Звідсіля - його надзвичайне захоплення самим процесом творчості, бачення своєї долі як покликання на творчому шляху для служіння людям і Богові.

Варто сказати, що у вітчизняній традиції ми постійно зустрічаємо ототожнення і діалог двох сутнісних сил людини - *філософії і творчості*. Вкажемо для прикладу на глибоке переконання іншого вітчизняного генія М.О.Бердяєва щодо того, що творчість, духтворчість і смисл творчості - це головне покликання філософа. До останніх днів життя Гоголь не зрадив такому своєму переконанню. "*Я й до останнього часу певен, ледве чи с вища насолода, як творити*" [15, с. 305], - свідчив він у своїх "Листах". Творче натхнення Гоголь завжди вважав найвищим і найвідповідальнішим станом людської душі [6, с. 5]. Цей потяг сформувався і вперше виявився ще під час навчання у Ніжинській гімназії, звідкіля юний Гоголь писав матері: "Я відмовляю собі в усьому, щоб мати хоч би найменшу можливість задовольнити своє нестримне бажання бачити і відчувати прекрасне" [4, с. 91].

Деякий час висловлювалися звинувачення на адресу гімназиста Гоголя-Яновського утім, що він не завжди був працьовитим і старанним учнем. Що-що, але "ледарем" у повному розумінні цього слова Микола Гоголь не був ніколи, бо завжди були у нього "улюбленці" з числа навчальних предметів, яким він приділяв більше уваги, ніж іншим, часто на шкоду останнім. Ця нерівномірність у заняттях і створила в школі йому оту репутацію "ледаря" [15, с. 13]. Можна погодитись із твердженням, що особливістю таких людей, як Гоголь, є "схильність до безсистемності, неправильності в розумових заняттях: вони можуть займатися тими або іншими науками лише у певний час - саме коли почувають *потребу у цьому*" [15, с. 14]. Пізніше

у своїх педагогічних міркуваннях сам Гоголь спеціально підкреслював, що дітей навчати можна і треба тільки цікаво і цікавому! Показово, що одним із улюблених предметів Гоголя в гімназії. як не дивно, було малювання, бо учителем із цієї дисципліни був К.П.Павлов, талановита, проста і чуйна людина, один із кращих українських художників свого часу. Він спрямовував творчі прагнення хлопчика і всіляко сприяв Ух розвитку [10, с. 25].

Неоднаковим було ставлення Гоголя і до своїх шкільних товаришів. Серед них він помітно надавав перевагу талановитим та неординарним особистостям і недолюблював людей негідних, іронізував і насміхався над ними, а втім - обопільно. Так випускник гімназії Артинов, який походив із більш заможної сім'ї, так згадував про Гоголя: "Взагалі Гоголь був звичайною посередністю і нікому із нас і на думку не спадало, щоб він міг згодом прославитися на поприщі російської літератури".

Він називав Гоголя нікчемною, пішаком і т.ін. [15, с. 16]. Інший гімназійний товариш Гоголя В.І.Любич-Романович пише: "Таким чином, життя Миколи Васильєвича в школі було пеклом для нього" [7, с. 550].

Узагалі у житті Гоголь мав неоднозначне ставлення до людей посередніх, пихатих і ніяких. Спілкування з ними викликало у нього сумні думки. "Повністю усамітнюючись від усіх, не знаходячи тут жодного, з ким би міг злити думи свої про майбутнє, кому б міг довірити міркування свої, я осиротів і зробився чужим у порожньому Ніжині. Я іноземець, що заблукав на чужину шукатитого, що тільки перебуває в одній батьківщині...", - писав він до шкільного товарища Г.І.Висоцького. "Ти знаєш всіх наших існувателів, всіх, що населили Ніжин. Вони задавили корою своєї земності. нікчемного самовдоволення високе призначення людини. І між цими існувателями я повинен плазувати... З них не виключаються й дорогі наставники наші" [4, с. 102].

Окремо серед товаришів Гоголя варто виділити саме Г.І.Висоцького, що маву гімназичні роки неабиякий вплив на розвиток його творчого таланту і дружні стосунки з яким сильно змінили Гоголя. Висоцький був товарищем Гоголя по Гімназії вищих наук і йшов класом або двома вище за нього. Подібність смаків і поглядів здружила їх. обоє відрізнялися критичністю думки, мрійливістю і комізмом. Усі гумористичні прізвиська, під якими Гоголь згадує у листах своїх про товаришів, належать Висоцькому. Він мав сильний вплив на

початковий характер гоголівських творів. Товаришів обох, перечитуючи "Вечори на хуторі" і "Миргород", підкреслювали, що на кожному кроці зустрічали в них слова, вирази і анекдоти, якими Висоцький смішив їх ще в гімназії" [8, II, с. 36].

"*Я роблюся ти,*" - проникливо писав Гоголь у листі до друга [4, с. 85]. "Принаймні дозволь сказати, що ні до кого серце моє так не прив'язувалося, як до тебе. З початкового нашого перебування тут ми уже зрозуміли один одного, і *дурості людські вже давно зріднили нас*; разом ми висміювали їх і разом обмірковували план майбутнього нашого життя" [4, с. 80]. Спілкування з Висоцьким багато дало для розвитку творчого таланту Гоголя. Г.І.Висоцький у своїх спогадах навіть розповідав про те, що він колись мав копію першого написаного Гоголем у гімназії сатиричного твору "Дещо про Ніжин. або Дурням закон не писаний", який став прообразом майбутніх славетних творів письменника - "Ревізора" та "Мертвих душ".

Література

1. Александр Коялович. Детство и юность Гоголя: Биографический очерк//Московский сборник. - М.: Типография А.А.Карцева, 1987. - С. 202-271.
2. Вересаев В.В. Гоголь в жизни: Сист. свод подлин. свидетельств современников / Предисл. Ю.Манна; Коммент. Э.Безносова. - Х.: Прапор, 1990. - 680 с.
3. Гоголь и дело о вольнодумстве. Статья С.Машинского//Литературное наследство. Пушкин. Лермонтов. Гоголь. - М.: Изд-во Академии наук СССР, 1952. - 1055 с.
4. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений. - Т. 10. - Изд-во Академии наук СССР, 1940. - 583 с.
5. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. - М.: Искусство, 1991. - 432 с.
6. Известия Историко-филологического Института кн. Безбородко в Нежине. -Т. XXVI. - Нежин. 1911.
7. Исторический вестник. Историко-литературный журнал. Год двадцать третий. - 1902. - Февраль.
8. Лицей князя Безбородко. Издьяп граф Г А КуїїрпPR-Безбородко: В 2 отделах. - СПб.: В типографии императорской Академии наук, 1859.
9. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч.посіб. -4-е вид., стереот. - К.: Вища школа, 2005. -487 с.
10. Николай Васильевич Гоголь. Его жизнь и сочинения / Сост. В.Покровский. - М., 1910.
11. Попович М.В. Микола Гоголь: Роман-есе. - К.: Молодь, 1989. - 208 с.
12. Сич М.М. Гоголь і Ніжинська гімназія: філософія як чинникрозвиткутворчого таланту//Збірник наукових праць викладачів університету. - Ніжин: Вид-во НДУ, 2006. - С. 37-48.
13. Творчество и жизненный путь учёного: Реферативный сборник. - М.: Изд-во АН СССР, 1988.
14. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. - К.: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза".

УДК 821.161.2-193.3

Поетика українського неокласичного сонета у контексті ідей Тетяни Бугайко

Турчин М.М.

Автор статті аналізує стилістичні особливості неокласичного сонета, залучаючи для цього ідеї багатьох мовознавців, літературознавців, методистів.

Автор статьи анализирует стилистические особенности неоклассического сонета, привлекая для этого идеи многих языковедов, литературоведов

и методистов.

Перепрочитання методичної спадщини Т.Бугайко виявляє тяглість і безперервність процесу розвитку української наукової думки про літературу.

Тому актуальним є визначення місця і ролі теоретичних засад і методичних принципів Т.Бугайкоу контексті ідей О.Потебні, І.Фізера, І.Качуровського. М.Ласло-Куцюк про структуру твору як багаторівневу образну систему. Декларуванням наукової позиції щодо прочитання художніх текстів у єдності змісту і форми та детальним аналізом стилістичних і версифікаційних параметрів ліричних творів Ф. і Т.Бугайко у праці "Вивчення творчості П.А.Грабовського в середній школі" (1940) стверджували розуміння структури поетичного твору, що відповідає структурі слова, котре, за О.Потебнею, реалізується на трьох рівнях: 1) зміст, ідея; 2) внутрішня форма. образ, який вказує на зміст; 3) зовнішня форма. в якій об'єктивізується художній образ [14, с. 47]. Детальне висвітлення Ф. ІТ.Бугайкамитропів, фігур та особливостей лексичного складу поетичних текстів П.Грабовського [2, с 44-60] виявляє розрізнення у стилістиці трьох складових, котрі І.Качуровський назвав "три галузи": лексика. фігури, тропи [8, с 8], що відповідає трьом підрівням реалізації художнього образу, оскільки слово виявляє себе значенням, уявленням про почуттєве сприйняття та образом цього уявлення. Ця думка активно стверджується в українському літературознавстві І.Фізером [16, с 59]. Зовнішня форма є об'єктом чуттєвого сприйняття, внутрішня форма і значення виступають як об'єкти пізнання [16, с 59], і "...внутрішня форма поетичного твору виступає як мовний компонент тексту" [16, с. 63]. Оскільки, за В.Гумбольдтом, "найважливішою метою всіх мистецтв є перетворення дійсності в образ" [16, с. 60], то "в поетичному творі, що є синтаксичним злиттям *mots pleins* (семантично навантажені слова), образ постає або як ненастанно вибудовувана сукупність образів. або як трансцендентальне поєднання їх" [16, с. 61].

Український сонет у творчості поетів 1920-30-х рр. (М.Зерова, М.Рильського, МДрай-Хмари.

П.Филиповича, Юрія Клена, Михайла Ореста. С.Гординського, Б.-І.Антонича, Є.Маланюка та ін.) реалізував специфіку художньої свідомості ХХ століття з її увагою до форми і визнанням пріоритету формальних чинників у виявленні і рецепції поетичної ідеї. Методичні засади Т.Бугайко щодо цілісного аналізу тексту у єдності змісту і форми [4, с. 126-128] служать прочитанню стилістичних параметрів сонета українських неокласиків як одного із рівнів у багаторівневій образній структурі твору.

Найчастіше мовознавців зацікавлює лексичний рівень сонетів неокласиків, тому тропи в цих творах досліджуються лише як семантико-граматичні структури в їхньому семантико-функціональному аспекті (Л.Кравець, М.Кудряшова, О.Тищенко. О.Черевченко). Окремі аспекти виявлення неокласичних творів на лексико-стилістичному рівні висвітлюються у статтях О.Ашер, Л.Савченко. П.Солодько. За стилістичними параметрами прочитує деякі сонети М.Зерова, М.Рильського та Б.-І.Антонича М.Ласло-Куцюк у дослідженнях "Шукання форми" (Бухарест, 1980) [10] та "Питання української поезії" (Бухарест, 1974) [10] та тексти київських неокласиків В.Чобанюк дисертації "Сонет у творчості поетів- неокласиків" (Івано-Франківськ, 2000) [17]. Та в підході до цієї проблеми виділяються два питання. По-перше. існування українського неокласичного сонета як явища національної літератури із трьома центрами локалізації ("київські" неокласики. "львівські", "пражани"). По-друге, неокласичний сонет є реалізацією творчості поетів покоління 1920-30-х рр. Цезумовило стильові відмінності між сонетними текстами київських неокласиків періодів 1920-1930-х рр., а також між цими творами і сонетами "львівських" поетів та "пражан".

Тому мета нашої розвідки - схарактеризувати стильові параметри окремих текстів сонетів представників усіх трьох центрів локалізації неокласичної творчості як вияву специфіки переживання поетичної ідеї гармонії.

Сонет як одна з форм виявлення слова на лексико-стилістичному рівні реалізує процес трансформації образу в текст і виявляє зв'язок

між мовою та мисленням, бо "...перетворення звичайної мови на поетичну відбувається на рівні речення" [10, с 55]. Іntenційна спрямованість художньої свідомості, сфокусована в художньому образі, реалізує себе в лінійному мовленні лексичним значенням слів та їхніми синтаксичними зв'язками і визначає структуру "іменного" або "дієслівного" стилів [12, с 71-72]. У сонетах неокласиків кількісно переважає "дієслівний" стиль, оскільки він виявляє на граматичному рівні медитативні параметри поетичного мислення. На тропікальному рівні, оскільки за О.Потебнею. "...вихідна точка мови й свідомої думки є порівняння..." [14, с 69], "дієслівний" стиль визначається метафорою.

Детально "семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М.Зерова)" проаналізована у дослідженні Л.Кравець [9]. Метафоричні образи у сонетах М.Зерова при розкладанні їх на складові як образи різних способів переживання свідомістю речей виявляють задіяність в акті поетичного мислення різних рівнів свідомості: відчуттєвого, уяви, спогадів та вільних фантазій. Наприклад, у метафорі із сонета "Чатир-Даг.І" [7, с 22] "Прозорим фіолетом закам'янілі хвилі дальніх гір Укрили паділ..." як образи відчуттєві (візуальні) тут виділяються лише ейдос "прозорим фіолетом" і топоси "гір" та "паділ". Образ "закам'янілі" реалізує переживання речей у спогадах, а "хвилі дальніх гір" виявляє переживання свідомістю речей у фантазіях. На думку М.Ласло-Куцюк, вияви модерності на семантичному рівні реалізуються "...на рівні предикативності, де типова для символістів тенденція до абсолютизації метафори виступає особливо яскраво" [11, с 123].

Метафоричним способом переживання образу ускладнені епітети у сонетах М.Зерова, наприклад, "волохатий сполох" ("Чернишевський"). "червлених наших днів ясна заграва" ("Київ з лівого берега"). У сонеті "Лотофаги" ейдоси "кривавий", "чорних днів" своїми смисловими параметрами виражають характеристику перебігу воєнних дій: "З-під Трої і кривавого туману, від чорних днів ненаглої війни..."

Варто підсумувати, що метафоризація поетичного мислення неокласиків вплинула на розвиток української поезії упродовж XX століття. І визначальною ця риса виявилась у творчості поетів "київської школи" В.Кордуна, М.Воробйова, В.Голобородька.

Структурним стрижнем організації тексту у ранніх сонетах збірок "Підосінніми зорями" (1918). "Синя далечинь" (1922), "Під осінніми зорями" (1926) виступає образ ліричного героя, означений займенником "я" (у всіх відмінкових формах). М.Ласло-Куцюк, посилаючись на Р.Якобсона, визначає роль займенників у композиції вірша як організуючу. "Дієслівний" стиль текстів виявляє романтичну активність суб'єкта дії: "Я вийшов. я покинув сутерени..." ("Молочно-сині зариси полів..."), "...Я все забув, розкидав і спалив..." ("І шум людський, і велемудрі книги...").

У ранніх сонетах М.Рильського яскраві епітети є складовими романтичних образів:

"...Про солодку ніч, ясну і синю", "чисті образи жіночі", "незглибимі іскри-очі", "вічний біль" ("Моїй Ленорі"), "очі безтілесні і ясні" ("Тобі одній, намріяна царівно..."), "п'яних струн безмежно-милий спів", "холодом страшної криги" ("І шум людський, і велемудрі книги..."), "святого щастязолотий закон", "вбруднітаверні", "Серед померклых життєвих примар" ("Зелені тіні по душі майнули..."). Специфіку романтичного світобачення реалізують метафори: "пив я самоту осінню", "весну цілував" ("Срібний сонет"). Складне метафоричне мислення розгортається у сонеті "Ніцше": "...безумієм чоло оповила Йому гадюка; терни мислів хорих Людина непомітно принесла...", "...І він до сонця руки підійняв. Але й воно сміялося зрадливо..." Діалогічність мислення зумовлює значну кількість у текстах сонетів М.Рильського риторичних звертань: "Нещасне дерево, Шевченкова любове!" ("Тополя"); риторичних запитань: "Чому ж, чому не став я на безумний бій?" ("Взабрід"); риторичних стверджень: "Все буде так, як писано в книжках..." ("Людськість"); риторичних заперечень: "Ні, тебе нема на світі, білорука!" ("Моїй Ленорі").

Особливість переживання неокласичної ідеї Юрієм Кленом виявляється на лексико-стилістичному рівні його сонетів переважанням "іменного" стилю, а на тропікальному підрівні формує метафору, яка граматично реалізується іменниковим словосполученням у родовому присубстантивному відмінку, котрий часто виражає означальні відношення, "...що лежить в основі формування метафор з різним ступенем віддаленості зіставляваних понять" [6, с. 33]: "вітрила легких кораблів". "жадоба золота, пригод і слави", "безміром пісків" ("Кортес").

На думку М.Ласло-Куцюк, "частота вживання іменника, як і частота вживання прикметника. є ознакою розсудливого, урівноваженого стилю" [10, с. 65]. Речення, з'єднані підрядним зв'язком, на думку С.Єрмоленко, є однією з форм означуваності іменника, специфічною формою вираження розгорненої ознаки [6, с. 15]:

Дивись: он проти сонця мерехтить

Те Мехіко з дахами золотими.

Що, як сурма, в легендах про гримить [18, с. 28].

У циклі сонетів "Прованс" окремі спалахи поетичної думки, як бажання визначити невідоме через відоме, виявляються метафоричними образами, що свідчить про тенденцію до сюрреалістичного розвитку: "гули в піснях його страшні стожари", "Слова сичали сотнями гадюк". "моїх пісень зоря горить і сріблом світиться із-за туману", "плеще в береги твої моїх канцон урочиста осанна", "тобі на берег кидає коралі Моїх пісень розбурений бурун" тощо.

Наявність адресата мовлення у сонетах Юрія Клена завжди оприсутнена через вираження займенниками "ти", "твій" (у всіх варіантах форм): "Тебе помчала далечню морів...", "Роками мрію ти плекав...", "Мабуть, не раз вони в дитячих снах Тобі вивжалися...", "Згадавши, ти спинив коня..." ("Кортес"), "Наметами квітучими рясніє Твоїх вишень квітуча заметіль", "Чи чуєш ти, як

темна буря грає?", "Тебе, мов бранку, обступили гори..." ("Японія") тощо. Така монологізованість поетичного мовлення визначає відповідні для свого вираження синтаксичні конструкції найчастіше вживаються розповідні за метою висловлювання речення, у яких присудок стоїть у формі минулого часу.

Схильність до мислення поетичними образами, котрі вимагають для реалізації себе в потоці мовлення "дієслівного" стилю, характеризує сонетну творчість С.Гординського. У сонеті "Автопортрет" [5, с. 31] 15 дієслів відносно 20 іменників виявляють аналіз певних особистісних вартостей. І форма викладу зумовлює необхідність поетичним образам розвиватися трьома стадіями логічного мислення: 1) ствердження ("Мабуть, не модний я. Що ж - я такий, як е"); 2) доказ ("Звичайно, не такий, щоб гостроту тематик Мінати на легкий ліричний тріолет..."; "Люблю я, признаюсь. чутливий, щирий вірш..."); 3) висновок ("Я хочу, щоб кохав однаково поет і буревій доби, і квіти. й хмародера, Та найважливіше, щоб, зриваючись у лет, Мав кришечку бодай фантазії Бодлера"). На лексичному рівні композиція організовується словами "люблю", "боюсь", "хочу".

Об'єктом інтенційної уваги художньої свідомості автора у сонеті С.Гординського "Спокій" [5, с. 33] є перебіг психічного стану. На граматичному рівні потік виявився у кількісному переважанні 26 іменників над 16 дієсловами. Імпресіоністична увага до кожної нової зміни внутрішнього стану обумовлює форму дієслів у теперішньому часі: "Здається, спокій мій, як пес, долоні лише і стелиться до ніг він килимом м'яким...", "Волю бачити мінливі футуризми...", "...Поновно в кожен ритм перетворююсь я і рівнобіжно іду в ліричному тремтіні". В синтаксичній організації потоку мовлення переважають безсполучникові зв'язки. Підрядний сполучник з'єднує залежне означальне речення, тому в смисловій паузі домінує ритмічний акцент: "...І хмари, що летять екраном голубим".

Співвідношення 16 дієслів і 27 іменників (8 із них є назвами дій) визначає специфіку граматичних зв'язків у сонеті С.Гординського "Одін" [5, с. 162]. Оповідний сюжет обумовлює структуру речень, що перебувають між собою у безсполучникових зв'язках. Обидва спонукальні речення відіграють роль стилістичних фігур, вони посилюють діалогічність мовлення. Перше із них починає текст: "Вночі пристань і слухай..." Друге спонукальне речення на початку другого терцета розвиває образ адресата мовлення, називає наступну дію, до котрої спонукає мовець: "До неба скроні піднеси гарячі..." Розповідний тип речень визначає форму дієслів переважно у теперішньому часі:

Під грюк копит, під посвист хуртовин.

У ніч важкі підводяться шоломи.

Вдаряє вал, усе трощить і громить

Його страшний, його залізнийрик [5, с. 162].

"Іменний" стиль підпорядковує собі синтаксис сонетів С.Гординського "Полтава" [5, с. 197] і "Сонет" [5, с. 172]. Періоди організовуються синтаксичними конструкціями із сурядними та

безсполучниковими видами зв'язків, до складу яких входять називні та неповні речення:

Мазепин зір, розпалений вогнем.

І Лева крик північного, і лави.

Розсипані у куряві Полтави.

І дні йроки - під бронзовим конем [5, с. 197].

Хронотопікальні параметри образів обумовлюють форму дієслів у теперішньому часі:

В ушах ще досі гук і бою брязкіт,

Пече у горлі чорний дим поразки.

А на устах віків завмерлих пил [5, с. 197].

У дискурсі свободоборчих і державотворчих ідей минуле переживається як сучасне, воно не відійшло, бо Полтавська битва триває у наслідках.

Особливість виявлення на тропікальному рівні текстів "львівських" та "празьких" сонетярів визначилася вбачанням гармонії в реалізації державницьких та національних ідей. У сонеті Є.Маланюка "Біжу повз дні. Мов бич, карає спрага..." [1, с. 86] осмислюється сучасна поетові історія у вимірі національно-визвольних змагань. Часопросторовий континуум твору співвідноситься з об'єктами реального світу двома полюсами. Топонім "... мерехтить в дорожнім димі Прага" та топікальна деталь "І брук чужий, і незнайомий камінь..." в образній системі твору отримують значення символів. стають виразниками стосунків української еміграції, самого Є.Маланюка із чужиною. Топос "земля" на означення батьківщини плином образів розгортається в алегорію існуючої на той час радянської держави:

А в землю ту, де ляглась кров, мов брага.

Застроєно в тій крові змитий стяг.

І марно п'яний нарід ген простяг

Благальні руки, кличучи варяга [1, с. 86].

Специфіка "дієслівного" стилю (17 дієслів у синтаксичних зв'язках із 26 іменниками) обумовила густу метафоризацію твору:

Біжу повз дні. Мов бич, карає спрага -

Урвать, роздерти історичний тяг.

І мерехтить в дорожнім пилі Прага

Станицею циганського життя [1, с. 86].

Переважання дієслів у структурі тексту задіює до активізації іменники як додатки, у смисловому вираженні вони називають об'єкти, на які спрямована дія: "роздерти історичний тяг". "кличучи варяга", "роздмухуй власний племінь". У синтаксичній організації мовлення це виявляється односкладними та неповними реченнями:

І брук чужий, і незнайомий камінь.

І виплекані іншими віками

Чужі серця - даремно прихилить [А, с. 86].

Отже, ритмом переживання поетичної ідеї формується синтаксична реалізація потоку мовлення.

Сонет Є.Маланюка "Остання весна" створений 3 березня 1938 р., останньої мирної весни перед початком Другої світової війни. Передчуття майбутніх воєнних дій на театрі Європи не піддаються ще логічній вмотивації:

П'яніші ночі - тверезіші ранка.

Так дні ідуть. За лютим - знову март [13, с. 367].

Структурний синтаксис як проекція зв'язків

між об'єктами реалізується лінійно міжіменними конструкціями (29 іменників перебувають у зв'язку з 9 дієслівими, два із них - "бути" у формі теперішнього часу), у котрих функція дієслів як називання ознаки предмета виявляється лише на структурному рівні:

Запілля - брак. Фронти - суцільним колом

[13, с. 367].

Медитативне мислення Є. Маланюка виражається метафорами, котрі в руслі інтуїтивних просвітлень і пророчих спалахів свідомості стають символами певних суспільних, політичних.

естетичних явищ.

Отже, на лексико-стилістичному рівні український сонет у творчості неокласиків реалізується переважанням кількості текстів у "дієслівному" стилі, що зумовлено філософічністю жанру. На тро-пікальному підрівні це спричинило вияв переживання ідеї гармонії метафоризацією поетичного мислення. Переважання дієслів у структурній організації тексту на стилістичному рівні сформуло втілення поетичного образу риторичними фігурами запитань, спонукань, звернень.

Прочитання лексико-стилістичних параметрів українського неокласичного сонета у контексті літературознавчих поглядів О.Потебні, І.Качуровського, Т.Бугайко, І.Фізера виявляє єдність змісту і форми літературного твору та первинність формальних чинників у його виявленні та рецепції.

Література

1. Баган О. Естетика і поетика вісниківського неоромантизму: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Баган Олег Романович. - Львів, 2002. - 194 с.
2. Бугайко Ф. І. Т. Вивчення творчості П.А.Грабовського в середній школі. - К.: Радянська школа. 1940. - 68 с.
3. Бугайко Т., Бугайко Ф. Методика викладання української літератури в середній школі / За заг. ред. П.К.Волинського. - К.: Радянська школа, 1952. - 282 с.
4. Бугайко Т., Бугайко Ф. Українська література в середній школі: Курс методики. - К.: Радянська школа, 1962. - 391 с.
5. Гординський С. Колір і ритми: Поезії. Переклади / Упоряд., вст. ст., прим. М.Ільницького. - Київ: Час, 1997. - 479 с.
6. Ермоленко С. Синтаксис віршованої мови. - К.: Наукова думка, 1969. - С. 96.
7. Зеров М. Твори: В 2 т. - Т. 1: Поезії. Переклади / Упорядн.: Г.П.Кочур, Д.В.Павличко. - К.: Дніпро, 1990. - 843 с.
8. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (стилістика). - Мюнхен; Ніжин, 1994. - 136 с.
9. Кравець Л. Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М.Зерова): Дис канд. філол. наук: 10.02.01. - К., 1997. - 186 с.
10. Ласло-Куцюк М. Питання української поетики. Спеціальний курс. - Бухарест: Мультиплікаційний Центр Бухарестського Університету, 1974. - 210 с.
11. Ласло-Куцюк М. Шукання форми: Нариси з української літератури ХХ століття. - Бухарест: Критеріон, 1980. - 328 с.
12. Лотман М. Мандельштам и Пастернак (попытка контрастивной поэтики). - Таллин: Бж ТА. 1996. - 175 с.
13. Маланюк Є. Поезії / Упоряд. та передм. Т.Салиги. - Львів: УПІ ім. Івана Федорова "Фенікс Лтд", 1992. - 686 с.
14. Потебня О. Естетика і поетика слова: Збірник / Упоряд., вст. ст., прим. І.В.Іваньо, А.І.Колодної; Пер. з рос. А.І.Колодної. - К.: Мистецтво, 1985. - 302 с.
15. Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. / Упоряд. В.П.Лети, А.А.Тростянецького. - Т. 1. - К.: Наукова думка, 1983. - 534 с.
16. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження / Автор, переклад В.Брюховецького. - К.: Обереги, 1996. - 192 с.
17. Чобанюк В. Сонет у творчості українських поетів-неокласиків: літературна традиція і новаторство: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. - Івано-Франківськ, 2000. - 179 с.
18. Юрій Клен. Вибране / Упоряд., авт. передм. та прим. Ю.Коваліва. - К.: Дніпро, 1991. - 461 с.

УДК 82.091

Рецепція релігійно-романтичної традиції єнських романтиків у повісті І.С.Шмельова "Неупиваєма чаша"

Анненкова О.С.

У статті аналізується повість російського письменника І.С.Шмельова "Неупиваєма чаша", простежуються основні принципи створення образу головного героя, розглядаються романтичні домінанти філософської концепції повісті у світлі раннього німецького романтизму.

В статье анализируется повесть русского писателя И.С.Шмелева "Неупиваемая чаша", прослеживаются основные принципы создания образа главного героя, рассматриваются романтические доминанты философской концепции повести в свете раннего немецкого романтизма.

І.С.Шмельов подарував російській літературі ХХ століття безсмертні сторінки, просякнуті світлом православної віри. Про що б не писав цей автор, но! любові, яка допомагає людині вижити і не загасити в собі божественного полум'я віри. Письменник залишив нам три вершинних твори про земне кохання, в яких воно набуває найвищого ступеня духовності: це, звісно, "Неупиваєма чаша" (1918), "Історія любовна" (1927), "Шляхи небесні" (1931-1947). У цих творах йдеться про сенс людського буття взагалі і про вищий духовний сенс кохання земного зокрема, коли у людини відкривається особливе "якісне око" (Ільїн), що ним вона бачить суб'єкт свого кохання, "відшуковуючи справжню досконалість, знаходячи її, надаючи перевагу їй, радіючи їй і насичуючись духовно лише нею <...>, внаслідок чого вогонь цієї любові стає священним полум'ям" Божественно! досконалість [1, с 55, 57].

У російській літературі справжнє кохання, коли людина "дійсно проявляв повне самозречення", вміли зображати, за твердженням І.О.Ільїна, лише Достоевський, Лесков і Шмельов [1, с 53]. Шмельов мав щасливий життєвий досвід, адже доля послала йому в дружини надзвичайну жінку - Ольгу Олександрівну Охтерлоні, з якою вони прожили більше сорока років в радощах, і в горі. І душевна чистота і глибока релігійність постійно вели письменника в особистому і творчому житті (до речі, її світлий образ відбився в найзадушевніших жіночих характерах Шмельова). Крім того, з дитинства виховуючись серед жінок, Шмельов завжди відчував потяг до жіночого: "всегда лънул (в себе) к женскому. Тосковал без женского" [2, с. 144]. Благоговійне ставлення до жінки поглиблювалося ще й особливим розумінням письменника великої ролі жінки, зокрема російської, в історії людства. Будучи сімдесятирічною людиною, Шмельов писав: "Все больше дивлюсь русским женщинам (женщина!) - в общественном смысле. <...> Давать план Жизни, вести Мир, править - должна Женщина! Мужчина - ее премьер" - министр, только. Она

він завжди своїми творіннями сів зерна благодат - Закон Сердца. Она д<олжно> б<ыть> - мудрый и благий Хозяин. По праву: она вынашивает Мир. Она и его Защита. Она, только Она болеет Миром, за Мир. Это - сам<ый> верный Закон. <...> Плавать ей по вел<икому> морю! Она - от природы Кормчий" [3, с. 516-517].

Усі три названі твори об'єднуються на вищому філософсько-художньому рівні їх інтерпретації образами жінки, які ведуть героїв життям: чи то надихають на великі мистецькі творіння (Анастасія), чи то допомагають побороти спокуси. гріх і зрозуміти сенс духовного кохання (Паша). чи то приводять до прийняття Бога у серце (Дарінька), але в підсумку всі вони ведуть до розуміння присутності благодаті у Всесвіті й житті людини. У цих особливо вдалих значущих творах письменника яскраво виявилася, по-перше, наскрізна ознака самобутності шмельовського творчого методу, що полягає в широкій інтеграції культурно-художніх та світоглядних традицій російської літератури, по-друге, еволюція його художньої манери від реалістичних оповідань і нарисів, автобіографічної прози, пристрасної публіцистики до творів, написаних у руслі духовного реалізму.

Повість "Неупиваєма чаша" була створена письменником у бурхливі роки громадянської війни, в найтрагічніший, можливо, період його життя. в Алушті у листопаді 1918 р. Написана вона була за свідченнями самого письменника, випадково; він творив у промерзлій кімнаті, маючи під рукою з книжок лише Євангеліє, а у душі - страшний тягар болю за те, що відбувається в Росії. Однак це один із найліричніших творів Шмельова, що розповідає про життєвий шлях художника з народу Іллі Шаронова, на якому була печатка Божого полум'я і божественного таланту, - великий художник подарував православному світу ікону Божої Матері - Неупиваємої чаші. Повість.

як це характерно для індивідуальної авторської манери, має складну жанрової природу: в ній органічно поєднуються традиції житійної і романтичної літератури - і образ головного героя Іллі виписаний, відповідно, у синтетичній єдності рис подвижника і романтика. Сучасна дослідниця творчості І.С.Шмельова Є.Г.Руднева у статті, присвяченій жанровим особливостям повісті, запропонувала центральний персонаж розглядати в системі поліжанрової природи твору, виділивши ознаки, що споріднюють Іллію зі святими православними подвижниками, і романтичні тенденції характеру героя, які вчена вбачає в його "піднесено-містичній спрямованості дотогочристиянського ідеалу, від якого походить ідеальний світ романтизму" релігійно-філософського типу" [4, с. 80]. Але нам видаються особливо цікавими шмельовські рецепції релігійно-романтично!" традиції, що бере початок у ранньому німецькому романтизмі, ніби пропущені письменником крізь призму православного християнства і власного самотнього, неповторного світовідчуття.

Німецькі романтики єнського гуртка, як відомо, керувалися особливим релігійним, "містичним" почуттям нескінченності природного світу, яке В.М.Жирмунський трактував як "позитивне відчуття присутності Бога у світі" [5, с. 21]. так, романтичне і релігійне в їхньому розумінні ототожнювалися. Неосяжність і безкінечність Всесвіту містилися саме у людині, адже, як стверджував Новалис у "Фрагментах", "в нас самих або ніде міститься вічність з її світами. минуле і майбутнє" [6, с. 106]. Людина, на думку Новалиса, - це божественне поєднання матерії і духу, і тіло людини - "храм", тому і "поклоніння людині - це уславлення одкровення у плоті. Коли торкаєшся людського тіла, зустрічаєшся з небом" [6, с. 106]. Філософію раннього романтизму можна вважати не лише "реабілітацією" релейного світовідчуття післятравалоїраціоналістичної епохи, революцією в царині людського духу на шляху усвідомлення божественно!" природи всього існуючого, а й "реабілітацією" людської плоті і плотського кохання, яка вилілася в понадчуттєву "релігію кохання" (Ф.Шлегель). Ця "релігія кохання" синтезувала і романтичне, і християнське в божественному почутті любові, що царює у Всесвіті і сягає нескінченності.

Яскравим взірцем утілення теоретичних поглядів романтиків можна вважати роман Ф.Шлегеля "Люцінда" (1799), який є новаторським романтичним твором не лише за формальними ознаками, а й за змістовим насиченням. Кохання, за влучним висловом Б.Шалагінова, "Шлегель розуміє містеріально - як шлях через чуттєвість і еротичку до найвищого духовного просвітлення, через комічне і грайливе - до серйозного й високого" [7, с. 33]. Юлій після довгих еротично-душевених шукань ідеальної пристрасті знаходить нарешті божественне кохання в духовному і тілесному союзі з прекрасною жінкою Люціндою, яка палко відповідає йому взаємним почуттям. Саме в моменти вищого екстатичного переживання кохання, у плотській близькості, у "великому

подружжі" закохані, відчуваючи найщасливіші миті життя і радість буття, можуть звільнитися від чоловічої і жіночої оболонки і створити цільну людину, того платонівського андрогіна, який зможе втілити мрію людства про Царство Боже на землі, про "загальне братство людей". У ставовому коханні людина відкриває і таємницю. і радість життя, тому що "любовь - не только тайная потребность в бесконечном; она одновременно и священное наслаждение совместной близостью" [8, с. 181]. Таке святе кохання є "жизньжизни" [8, с. 185], воно підносить людину. робить м повноцінною, розкриває очі на красу і радість світу Божого, надихає на створення великих витворів мистецтва, взагалі, воно споріднює в творчому акті закоханих і справжніх поетів, художників, музи-кантив. Через полум'яне кохання до Люцінди Юлію відкрилася "прелесть всех вещей. Все одухотворилось для меня, все говорит со мной, и все мне свято. Когда любят так, как мы, человеческая природа вновь обретает свою изначальную божественность. Наслаждение, испытываемое в уединенном объятии двумя влюбленными, вновь становится тем, чем оно является в великом целом, - священнейшим чудом природы" [8, с. 188].

Коли Шмельов писав "Неупиваему чашу". він, за його власним твердженням, "не думал о религиозном" [4, с. 77]. Розуміння великого релігійного пафосу повісті прийшло з роками, але читач, який сприймає світ крізь християнський досвід, чуйно осягає філософсько-духовний сенс повісті, який пізніше письменник висловив у листі 1933 р. до Р.Г.Земмерінг: "от земной любви рождается <...> до Святого поднимается земное" [4, с. 79].

Ілля - художник від Бога, який творить своє мистецтво, надихаючись чистотою, незайманістю власноїдуші і радістю від "благолепной тишины" і краси світу, в якому він відчуває присутність Бога: "Сколько радости на земле!". Ілля, бідний кріпак. повністю залежний від свого пана, завжди і в душі. і у вчинках залишається вільною людиною, відкритою для світу Божого і нових вражень. У його серці горить наполегливе бажання послужити своєму народові, частиною якого він був сам. Зробити він міг це лише працею, своїм мистецьким даром, який мав божественну природу. І тому ніяк не могли спокусити його ні краса чарівної Італії, ні вольність тамтешнього життя, ні великі гроші, запропоновані йому за небувалий талант. Угамувавши у своєму серці спокуси і вагання. отримавши і через сни, і наяву багато добрих знаків, у яких він побачив Боже благословення. Ілля повертається на любу батьківщину з готовністю послужити народу, з надією на те. що там, у рідній Ляпунівці він зможе реалізувати свій дар так, щоб душа його зраділа, і туга за прекрасно божественним, світло-чистим розв'язалася. І батьківщина дарує йому таку можливість.

Вдома, в рідному селищі приходиться у серце Іллі відчуття повноти буття, і пов'язане воно з усвідомленням власної глибокої закоханості у дружину свого пана Анастасію, образ якої він має написати за дорученням пана в новій

церкві. Розписуючи храм не за уставом, адже в зображених християнських святих упізнавалися живі та вже померлі добре знайомі селянам люди. Він не відчував того "живого огня, что сладостно опалает душу" [9, с. 290], у нього не "польхало сердце". Але вищі сили не покидали його, йому було видіння, і виразніше і чіткіше, ніж колись давно у дитинстві, він побачив очі - І "были они в полнеба, светлые, как лучи зари, радостно опалаяющие душу. Таких ни у кого не бывает. <...> Понял тогда, Илья: все, что вливалось в его глаза и душу, что обрадовало его во дни жизни. - вот красота Господня. Чуял Илья: все, чего и не видали глаза его, но что есть и вовеки будет, - вот красота Господня. В прозрачном и чутком сне. - видел он, - перекинулась радуга во все небо. <...> Почуял сердцем, что придет, должно прийти то, что радостно опалает душу" [9, с. 291, 292].

Це небесне видіння-знамення стало передвісником великого, що дійсно того самого дня з'явилося вжитті Іллі і наповнило його небувалою радістю і водночас небувалим стражданням, адже то прийшло божественне кохання. До церкви подивитися на роботу Іллі завітала нова пані - у білому вбранні, з польовими квітами, як юна отроковиця. І відразу, побачивши її "радостные глаза-звезды, <...> льющие радостное, казалось ему, сияние" [9, с. 293], він поєднав цей образ із Мадонною, святою Цецилією, великомученицею Анастасією, яку мав написати під куполом церкви. Таким і вийшло неуставне зображення великомучениці: радісними і чарівними очима дивилася вона на людей, очима - синіми зірками. "несбыточными" очима "светлой госпожи" його. У "Люцінді" герой Шлегеля Юлій порівнює свою кохану з Пречистою: "Ты еще помнишь, как я писал тебе, что <...> ты вечно чиста, как святая дева, и <...> тебе недостает лишь ребенка, чтобы стать мадонной?" [8, с. 186]. Так, можна вважати, що подібні християнські марковані зіставлення притаманні художній поетиці романтичного твору.

Але найважче випробування духу Іллі, його найлютіші страждання і найсвітліші миті відчуття любові були ще попереду. Сама пані Анастасія попросила Іллі написати її портрет, на що він із радісним трепетом погодився, і, напевно, блискавично в ньому зародилося бажання створити разом із світським портретом ікону, яка залишиться навіки людям: "Напишу тебя. не бывшая никогда! И будешь!" [9, с. 309]. Тут доречно згадати житіє великомучениці Анастасії, яка дала обітницю непорочності, за що багато мук винесла. В житійному тексті приводяться слова її наставника, святого Хрисогона, який утішав Анастасію такими словами, що вони символічно відгукуються сюжетно-сисловою домінантою повісті: "Свету всегда предшествует тьма, и после болезни часто возвращается здоровье. и после смерти обещана нам жизнь". У рішенні Іллі, а головне, в його реалізації вбачається філософський сенс уже згаданій романтичній концепції кохання, трансформований у світобаченні російського письменника і притаманний релігійно-філософській думці ХХ століття (варто пригадати праці Б.П.Вишеславцева):

лише земне кохання, кохання до реальної жінки. в душі якої міститься вогонь духовної любові, -адже жінка завжди більш наближена до Бога, ніж чоловік, - може народити вічні витвори мистецтва і чудотворні, надихані Богом зображення святих.

При світлі дня Ілля Шаронов писав на доброму ватиканському полотні портрет своєї пані в темному вбранні, І "неотрывно глядел в лицо ее. <...> пил неустанно из ее менявшихся глаз <...> обнимал он ее всю взглядом, прорвавшись в глаза страстью" [9, с. 310, 311]. А вночі вона приходила до нього у коротких, сповнених сластої знемоги і млості снах в обличчі святої Цецилії І водночас прекрасної венеціанки. кликала його, напіводягнена, притягувала до себе: "В сладострастной истоме пил Илья ее любовь по ночам - бесплотную" [9, с. 311]. Поеднання таких несумісних із погляду офіційного християнства понять, як святість і вакхічна пристрасть, часто зустрічається в романтичних текстах, вочевидь, тому, що вони виражають два крайні та водночас вищі прояви людської природи, наближуючи її до абсолюту. Люцінда у своєму коханні до Юлія перетворювалася на дикунку, "разнузданную и ненасытную". охоплену прекрасною вакхічною пристрастю, яка дозволяла їй виказати обожнювання свого коха-ного. Шмельовський Ілля писав ікону після своїх екстатичних ночей, "озаренный опалаяющей душу силой", на спеціально заготовленій для церковної роботи дошці, і світло йшло з цього зображення. "радость неиспываемая, претворенная его мукой" [9, с. 312]. Створений образ Пречистої ставав йому світлим захистом, "оплотом от покорявшей его плотской силы. Девственно чистой рождалась она в ночах - святая" [9, с. 312].

Ікона "Неупиваема чаша" створена художником крізь полум'я плотського екстазу нереалізованої і не можливої в земному житті пристрастої і всеперемагаючої любові. І в цьому, як стверджується в одному із сучасних досліджень, убачається "досадное несоответствие заданному житийному тону повествования", адже "к написанию иконичного образа автор воспламенил своего героя "радостно опалаяющим душу", но абсолютно земным, человеческим, плотским чувством. <...> И сама любовь к земной женщине, и тем более работа над ее портретом, стали непреодолимым испытанием, искушением, трудно совместимым с написанием иконы" [10, с. 285]. Однак таке "досадное несоответствие" повністю вкладається в синтетичний жанр шмельовської повісті, адже перед нами ще й романтичний твір із романтичною концепцією кохання: плотське, сублімуючись, стає духовним, в екстазі любовному закохані подібні митцям і ширше - Творцю всього існуючого. Герой "Люцінди" Юлій писав викликані полум'ям пристрасті до Люцінди картини, на яких буяла людська плоть, але ці полотна були просякнуті "потоками животворящего света", і часто зустрічалися на них зображення матері з дитиною в руках, що відбивали "спокойное ясное бытие". так само і в пейзажах Люцінди відчувалася любов до божественно! природи, "живое дуновение настоящего воздуха". Шмельов утім усе ж таки

залишається вірним і православному аскетизму, і власному художньому чуттю, він знімає гостроту плотського кохання невинністю Іллі Шаронова, адже всі спокуси він переборює, як справжній подвижник, не впадаючи у гріх (саме ім'я його перекладається з єврейської як "фортеця Господня"), і його ікона написана "силою, що дали Илье зарницы Бога, небывающие глаза - в полнеба; озаряющие зарницы, что открылись ему в тиши рассвета и радостно опалили душу: силой этой творился ее неземной лик. Небо, земля и море, тоска ночная и боли жизни, все, чем жил он, - все влил Ильа в этот чудесный облик" [9, с. 312]. Шмельов також не розходиться і з трактуванням справжнього Еросу представниками релігійної філософії, зокрема, Б.П.Вишеславцев наполягав, що "подлинный Ерос вызывается только реальным существом, реальным лицом" [11, с. 70], адже "поток образов, приводимый в движение любовью, может истекать только от реального существа - от космоса, от Бога, от человека" [11, с. 71]. Тиму принципи і відрізняється образ релігійний іконописний від мистецького, адже ікона завжди "изображает реальное лицо, ипостасно существующее" [11, с. 70], а художник світський творить власною фантазією та уявою, що переводить ним створене у площину мистецької умовності. Але Ілля - романтичний художник, а для романтиків уява і фантазія були наріжним каменем концепції художньої творчості, "сам світ уяви визнається "силою, що зумовлює появу найвищої трансцендентальної дійсності" [12, с. 35], так і сталося з роботою Іллі Шаронова.

Він пішов як справжній романтичний художник стражденним одинаком, алетворіння його, ікона, продовжувало світити людям світлою радістю земного життя, повного чудес Божих, звідти і зцілення від Чаші, яке отримували різні хворі, здебільшого п'яниці, для яких вона ставала утішницею їхнього недугу, і дарувала надію на буття вічне всім грішним людям, і надія ця, як і віра, були справді "неупиваємими". В цьому і полягає неминучий духовний сенс і значення повісті Шмельова.

Література

1. Ильин И.А. Путь духовного обновления. - М.: АСТ, 2006. - 365 с.
2. И.С. Шмелев и О.А. Бредиаус-Субботина. Роман в письмах: В 2 т. / Сост. Л.В.Хачатурян. - Т. 1. - М.: РОССПЭН, 2003. - 760 с.
3. Ильин И.А. Собрание сочинений: Переписка двух Иванов (1935-1946) / Сост. и ком. Ю.Т.Лисицы. - М.: Русская книга, 2000. - 576 с.
4. Руднева Е.Г. "Я не думал о религиозном -тогда..." (о жанре "Неупиваемой чаши" И.С.Шмелева) // Вестник Московского университета. Сер. 9: Филология. - 2007. - №1. - С. 74-81.
5. Жирмунский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика. - СПб.: Аксиома, 1996. -232 с.
6. Литературные манифесты западноевропейских романтиков/ Под ред. А.С.Дмитриева. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. - 639 с.
7. Шалагінов Б.Б. "Люцінда" Фрідріха Шлегеля як роман-концепт // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. - 2007. - №1(21). - С 29-39.
8. Роман Ф.Шлегеля "Люцінда" цитується за виданням: Избранная проза немецких романтиков: В 2 т. - Т. 1: Пер. с нем. / Сост. и предисл. А.Дмитриева; Комментар. М.Рудницкого. - М.: Худ. лит.. 1979. - 397 с.
9. Текст повісті цитується за вианням-11 k/eneR И С Повести и рассказы. - М.: Светлый берег, 2008. - 511 с.
10. Шкуропат М.Ю. Портрет и икона: к вопросу о воздействии иконичного художественного образа (на материале повести И.С.Шмелева "Неупиваемая чаша") // Шмелевские чтения: Сборник научных трудов. - Симферополь, 2006. - 184 с.
11. Вышеславцев Б.П. Этика преображенного Эроса / Вступ. ст., сост. и коммент. В.В.Сапова. - М.: Республика, 1994. - 368 с. - (Библиотека этической мысли).
12. Потніцева Т.М. Погляд на американський романтизм із "незручної позиції" //Американські літературні студії в Україні. - Вип. 4: Дискурс романтизму в літературі США. - К.: Факт, 2007. - 232 с.

УДК 821.161.1 "8/12"

К вопросу о жанровой структуре и исихастском содержании рассказа о Николе Святоше в Киево-Печерском патерике

Шумило СМ.

В статье рассматривается рассказ о Николе Святоше, входящий в состав Киево-Печерского Патерика, с точки зрения его жанровой структуры (жизне святого или патериковый рассказ об одном из эпизодов жизни?) и исихастского содержания. Автор предлагает свой опыт прочтения и делает вывод о том, что патериковый рассказ является уникальным для литературы Киевской Руси, полностью исихастским произведением о непрестанной молитве, богообщении и истинном пастырстве.

У статті розглядається оповідання про Миколу Святошу, який входить до складу Києво-Печерського патерика, з точки зору його жанрової структури (життя святого чи патерикове оповідання про один із епізодів життя?) та ісихастського змісту. Автор пропонує свій досвід прочитання і робить висновок про те, що патерикове оповідання є унікальним для літератури Київської Русі, повністю ісихастським твором про непрестанну молитву,

Исихазм, понимаемый как **практика непрестанной умно-сердечной молитвы**, является неотъемлемой частью духовной жизни Киевской Руси. Он по сути своей есть выражение основных принципов православного мироощущения или, как пишет С.С.Хоружий, "...ядро и стержень православной духовности, и в его опыте осуществляется именно то отношение человека к Богу, какое утверждается вероучением Православной Церкви" [1].

Вопрос о времени знакомства Руси с исихазмом по сей день остаётся открытым. Ответить на него можно лишь в том случае, если мы точно определим, что такое исихазм. На сегодняшний день существует несколько различных толкований этого термина. Так, протопресвитер Иоанн Мейендорф выделяет четыре разных понимания слова "исихазм": во-первых, это созерцательная отшельническая жизнь христианского монашества, во-вторых, это особый метод творения "Иисусовой молитвы", при котором молитва непрестанно произносится в уме и сердце молящегося; в-третьих, это "паламизм", то есть система богословских понятий, выработанных Григорием Паламой в процессе его полемики с противниками исихазма; в-четвертых, это "политический исихазм" как социальная, культурная и политическая программа, проводимая в XIV в. в Византии [2]. Последнее определение было разработано Г.М.Прохоровым [3]. И.Мейендорф, а вслед за ним В.В.Лепяхин, хотя и соглашались с Г.М.Прохоровым, однако предлагают не

пользоваться термином "политический исихазм" и переместить акцент с политических событий на проповедь "умного делания". С этой точки зрения исихазм в четвертом его понимании - это "движение ревнителей православия, которые во второй половине XIV века распространили свое влияние на всю Восточную Европу и, особенно, на Московскую Русь" [4].

Очевидно, для Киевской Руси наиболее актуальным является второе из предложенных определений. Если мы условимся понимать под исихазмом практику непрестанной умно-сердечной молитвы, то необходимо будет признать, что Русь приняла исихазм вместе с принятием православия, что она не знала православия без исихазма. "Если исихазм - это практика непрестанной умно-сердечной Иисусовой молитвы, - пишет В.В.Лепяхин, - то без сомнения, исихазм приходит на Русь вместе с христианством и монашеством, прежде всего афонским (преподобный Антоний Печерский)" [5]. Практика исихазма, знакомая славянам с самых первых их шагов в православии, отразилась в литературе, иконописи, богослужебной музыке, зодчестве, книжной миниатюре и т.д. На существование исихастской практики среди монашествующих Киево-Печерской Лавры указывают И.М.Концевич [6], В.В.Лепяхин [7], Н.Видмарович [8] и др. Проблему исихазма в Киевской Руси рассматривает современный украинский ученый-медиевист архиепископ Игорь Исиченко, в частности, он пишет: "Культура "молитвы разуму" поширюється в Київській

митрополітине стільки через вплив богословських праць, скільки через знайомство з живою аскетичною традицією тогочасних монашеских осередків, насамперед константинопольських і афонських монастирів. [...] Руські літературні тексти XI—XII ст. відображають високий авторитет і поширення Ісусової молитви" [9]. Исследователь указывает на упоминание о молитве Иисусовой в Поучении Владимира Мономаха, Хождении Игумена Даниила и особенно - в житии Николы Святоши, основываясь на том, что в этом произведении конкретно упоминается непрестанная Иисусова молитва.

При внимательном прочтении рассказ о Николе Святоше предстает полностью исихастским произведением, повествующим не столько о жизни Николы, сколько о его молитвенной практике, о дарах молитвы, а также о том, как Никола привел свое духовное чадо к пониманию сути непрестанной молитвы, а вместе с тем - к сути православного мировоззрения.

Рассказ о Николе Святоше несколько выделяется среди других повествований патерика, и. может быть, поэтому ни один ученый, пишущий о патерике, не обходит стороной этот рассказ, и Никола Святоша всегда упоминается исследователями рядом с основателями монастыря и его первыми игуменами. Также и в трудах по исихазму, если речь идет о Киевской Руси, всегда уделяется внимание именно Николе Святоше, как мы это уже сказали, ссылаясь на труд И.Исиченко.

Думается, причина внимания ученых к патериковому рассказу о Николе Святоше объясняется, во-первых, очень явным указанием на исихастскую практику святого, а во-вторых, необычностью самого литературного текста. нестандартностью его композиции и содержания.

Помещенное в Патерике жизнеописание бывшего Черниговского князя Святослава Давидовича, в монашестве Николая, невелико по объёму, как и большинство патериковых рассказов о святых. Как пишет Д.И.Чижевский. "Печерський патерик в своїй первісній формі не є збіркою "житій". Це типовий патерик, тобто збірка оповідань про окремі епізоди з життя ченців. епізоди, що дають привіддо повчань, але в яких зовсім не обов'язкове прославлення цих ченців" [10]. Однако рассказ о Святоше - не только повод для поучения. Поучение здесь дается несколько безотносительно к самому жизнеописанию. оно апеллирует далеко не ко всему рассказу о святом, а лишь к отдельным эпизодам. Рассказ намного больше и глубже поучения, потому. возможно, последнее сохранилось не во всех редакциях Патерика. Д.И.Чижевский пишет, что. в отличие от других рассказов Киево- Печерского патерика, "найбільше нагадує "житіє" оповідання про князя Чернігівського Миколу Святошу" [11]. Но, несмотря на то, что этот рассказ "най-більше нагадує "житіє"", позволим себе ещё раз задуматься над его содержанием и жанровой структурой.

О домонашеской жизни святого из жизнеописания мы не узнаем ничего. Автор начинает с того, что "аёазеашё ё аёааТаИбшё *вщи* НауоТеа,

elaiaiu Гёётёаа, пиш АааёаТаИ, аюей ЙауоТпёааей/шипёё баТ (баёапой зеёоёу ііааТ поаоіааТ ё уёт апу, узеа ё \$аа, 1ё1Т баёоой ё 1ё1Т оТауой, аоаойаа зеа аёаааа (аібТоТаеа, аа-на поди, ё бабпдаТ faaanfТа aанёТ(а-нТ, азеа оаТдТаа АТаИ ёрауйёш АаТ" [12]. О причине неожиданного ухода в монастырь князя, имевшего власть. богатство, жену и детей, здесь ничего не говорится. В рассказе содержится лишь намёк на неожиданность и удивительность такого его решения, когда речь идет о сокрушении о нем его братьев и бояр. Предполагают, что истинная причина этого жизненного переворота лежала в душевной драме князя, попавшего во время междоусобной войны в сложную ситуацию, когда военное положение диктовало одно, а родственные связи требовали другого. Пережив ужас этого противостояния, Святослав не пожелал более оставаться в миру и решил принять монашеский постриг. Для пострига он выбрал Киево- Печерский монастырь, и это, по-видимому, неслучайно: как пишет В.Дятлов, "обитель, в которую удалился Святослав Давидович, имела для него особенное значение: дед князя Святослав когда-то приютил в Чернигове преподобного Антония Печерского" [13]. Автор патерикового рассказа о Святоше умалчивает об этом эпизоде, который, казалось бы, дает подходящий повод для последующего поучения, скажем, о том, что мир лежит во грехах и во лжи, и лишь в святой обители есть место праведности и совершенству. Собственно, приведенное в одной из редакций Патерика поучение после рассказа о Николе Святоше и посвящено теме отказа от суетного мира, презрению временной славы. Однако святитель Симон. перу которого принадлежит рассказ о Николе Святоше, решает начать свое повествование со вступления святого в монастырь. По-видимому. писательская задача Симона была несколько иной, нежели только создать повод для поучения о тщете временных богатств и славы. Интересно. что и о последних тридцати годах жизни Николы Святоши в монастыре ничего не говорится, есть лишь одна фраза о том, что "аёазеашё зеа ёГуди НауоТоа ібаайпой м бмй еноу 30, (а ёпбТау ёдйлаГапбибу, аТіаазеаібагібааегіу ай аН-ниё зеёаТоИ" [14].

Не процесс совершенствования святого и не его подвиги стали главной идеей этого рассказа. Центральное место повествования про бывшего Черниговского князя занимает несколько пространных диалогов с врачом Святоши Петром Сирианом. Точность, с которой автор передает каждое слово диалога. на фоне краткости остального повествования слишком сильно обращает на себя внимание и заставляет искать главную идею патерикового рассказа о Святоше в содержании бесед святого князя со своим лекарем.

В начале рассказа автор несколькими штрихами обрисовываетжизненный путь Святоши: князь приходит в монастырь, берется за самые уничижающие послушания, чем удивляет своих братьев Изяслава и Владимира, долгое время не имеет своей кельи и лишь по настоянию игумена обзаводится ею, раздает своё имущество. оставляет монастырю после себя большое

количество книг, занимается рукоделием, носит ветхую одежду, и, наконец, автор сообщает о том, что Святоша непрестанно молится Иисусовой молитвой. Здесь же приводятся и название молитвы "Иисусова", и полностью слова молитвы: "Господи Иисусе Христе, Сыне Божий, помилуй мя"⁴ [15]. Введенная в текст Жития молитва несколько замедляет краткое и сжатое повествование о святом и как бы подготавливает читателя к переходу от лаконичности и быстрого чтения к чтению медленному и вдумчивому. Теперь, когда кратко рассказано о том, кто такой Святоша и какой он ведет образ жизни, в рассказ вводится фигура "eh+iiба бѣбба ааѣшѣ, еіаіаі іабба, бТаііі 1\1ѣбѣа(ѣа (то есть уроженца Сирии - С.Ш.)" [16]. Петр был личным врачом князя еще при жизни в миру и, по-видимому, искренне преданный князю, вместе с ним пришел в монастырь, но. "аеаһаи зea пaaТ [Святоши] аТѣюр (ѣйабб..." [17]. оставил князя и стал жить в Киеве, где имел свою врачебную практику, к князю же нередко приходил в монастырь и беседовал с ним.

Здесь же полностью приводится их первая беседа, которая по объёму ничуть не меньше всего предшествующего ей повествования. Читая рассказ, невольно останавливаешься на этой беседе, поскольку приходится перестраиваться с беглого чтения на размеренное, внимательное и вдумчивое. Беседа посвящена тому, что Петр Сирианин уговаривает Святошу не нести слишком строгого поста и не приниматься за неподъемный труд. Его слова поражают глубиной и тактом. С одной стороны, он говорит как личный врач князя и демонстрирует привязанность ко Святоше и понимание сути проблемы; с другой же - он рассуждает как глубоко верующий православный человек, который благоговеет перед Законом Божиим и в чрезмерном посте и трудах видит опасность не только для тела, но и для души, "fa бшаби аТ АТаі +бапй пѣѣ'мпба ѣѣ бббаа, - говорит Петр, - м бк-ѣр пабаба +ѣпба ѣ пйѣббаоаи" [18]. Ответ Святоши звучит так, будто он не слышит своего советчика. Святой живет как бы в ином измерении, он не боится, что его посты и труды неуютны Богу, но точно знает, что именно этот образ жизни единственно правильный для него. Поучение Петра не достигает результата. а, напротив, оборачивается поучением для него самого: этот диалог заканчивается тем, что Никола Святоша переубеждает Петра; все последующие также лишь начинаются как диалоги или даже споры, но Святоша все их оборачивает в поучения для Петра. Так святой князь незаметно становится духовным отцом для своего врача. Читатель далеко не сразу улавливает произошедшую перемену, и, лишь заканчивая чтение, осознает, что тот, кто был советчиком, стал духовным чадом.

Никола, очевидно, преследует цель переменить взгляд Петра на монастырь: Сирианин не захотел жить в монастыре, увидев тяготы монашеского жития, Святоша же, понимая, что лишь он один способен изменить положение, переубеждает своего врача и друга и заставляет его иными глазами взглянуть на монашество и аскетизм.

Знаменательно, что князь показан здесь как замечательный педагог: зная, что для врача показателем является именно физическое здоровье, Никола несколько раз удивлял Петра тем, что, заболев, поправлялся, не принимая лекарств. А после, чтобы усилить впечатление от этого чуда, Никола повелел самому Петру во время болезни отказаться от лекарств и исцелил своего лекаря молитвой. Пётр, впрочем, не сразу решился на отказ от тех средств, которыми он привык пользоваться при болезни, и лишь однажды, когда болезнь усилилась вопреки предпринятым им мерам, он последовал совету Святоши и исцелился по слову своего князя через три дня. Это чудо убедило Петра в том, что Никола знает нечто большее о здоровье человека, чем он. искусный врач. Пётр начинает понимать, что его князь находится в богообщении, видит невидимое и понимает непостижимое для простого человека и Господь по его молитве, исполняет его прошения. Так начинается введение Петра в мистическую жизнь монашества.

Чудо выздоровления по молитве оказало тем большее влияние на Петра, что Никола призвал его на третий день к себе и сказал, что через три месяца его ожидает смерть. Здесь произошло небольшое замешательство: Никола не сказал ясно, кого именно ожидает смерть: его самого или его врача. Автор рассказа поясняет, что Никола сказал о Петре, тот же понял, что Святоша говорит о себе, предрекая себе скорую кончину. Весть о скорой кончине любимого князя повергла преданного ему врача в отчаяние, он стал плакать и умолять, чтобы Господь лучше его забрал из этой жизни, а Николу оставил. Если князя не станет, говорит врач, то кто будет заботиться о многих духовных чадах, требующих себе пищи, кто будет заступаться за обидимых и помогать нищим? Никола, по мысли Петра, очень нужен людям здесь, на земле. Сам же он чувствует себя менее нужным, он и сейчас готов уйти из жизни, хотя и он оказывал всю жизнь помощь людям, будучи лечащим врачом. Удивительно, что Никола, видя заблуждение Петра, не противоречит ему, а оставляет его в этом заблуждении все три месяца. Очевидно, весть о смерти князя как-то благоприятно подействовала на Петра: в его мольбах слышится и смирение, и самоуничтожение, и почтение к святости Николы, и, наконец, искренняя, неподдельная любовь к святому. Так, этим размягчением сердца, произошедшим от вести о кончине князя, продолжилось знакомство Петра с глубиной православного мировосприятия и с самой большой добродетелью христианства - любовью к ближнему.

Наконец, свидетельством полного и совершенного понимания Петром сути монашеской жизни является его последняя просьба к Николе: "Ааббѣ 1ѣ баТр Іѣѣбаб, уѣТ зea абааѣа ѣѣу ѣаѣѣпаѣа 1ѣѣТѣі, аа бадабазѣб аѣбаѣю пабаа-нѣр ѣ ібТѣаб аи Іһноа баѣпѣаа ѣбТаа аеафа амб АТзѣѣу" [19]. Эта просьба, по сути, является полностью исихастской: не молитвы за себя просит Петр, но молитвы себе, то есть просит дара непрестанной молитвы Иисусовой.

Он очень точно говорит о воздействии молитвы на сердце: хочет "раздражить" сердечную глубину молитвой, чтобы благодаря этому пройти в райские селения. Нужно читать не "после смерти упокоиться в Раю", атак, как написано, то есть при жизни сподобиться созерцания небесных красот, сподобиться богообщения. С такой точностью суть исихастской практики описывается, пожалуй, только в поучениях периода Григория Паламы, то есть в XIV веке, в эпоху формирования теории исихазма. Упоминание здесь же Илиной милоти, думается, также не случайно: Петр просит молитвы как дара от Бога, как и Елисей просил благодати от Бога и в знак этого преемства поднял Илиину милоть. Передача исихастской практики от учителя к ученику и молитва учителя о том, чтобы Бог даровал ученику непрестанную молитву как дар, а не только как плод многих трудов, является характерной и важной особенностью исихазма. Святоша достиг своей цели: он настолько размягчил сердце Петра и так сумел передать ему суть православной аскезы, что Пётр постиг самую глубину православия и стяжал ту добродетель, о которой написано в Евангелии от Иоанна: "ΑΤέοα πα#εραα (εεβТэеа еіаοіі.αα εбТабо# паТ#іеТэеёой \$а аббай паТу" [20]. Именно положить душу за своего князя, то есть умереть за него, и хотел Пётр. Думается, Святоша намеренно держал его в заблуждении несколько месяцев относительно истинного смысла своей фразы о смерти, чтобы максимально разжалобить сердце Петра и подготовить его к наиболее горячей молитве и к переходу в вечную жизнь. Князь выступает здесь как настоящий педагог, или, говоря словами тех времен, как истинный пастырь, который почувствовал настроение сердца своего духовного чада и сумел правильно воздействовать на него.

Итак, в конце жизни Пётр принимает постриг в монашество и умирает в указанный Святошей час, полностью приготовившись к смерти: исповедавшись, причастившись, проплакав о своих грехах в течение трех месяцев день и ночь и, по-видимому, получив желанный дар молитвы, потому что Святоша незадолго до его смерти сказал ему: "ΑβαёοТаИ.уёТэеа оТіайё" [21].

Как мы уже говорили, после описания смерти Петра автор коротко сообщает, что Святоша

прожил в монастыре еще тридцать лет и отошел ко Господу. Затем следует рассказ о том, что власяница Николы Святоши исцелила его брата.

то есть рассказ о посмертном чуде святого, а завершает Житие поучение о тщете временной славы и богатства.

Повествование о Николе Святоше, хотя внешне и соответствует жанру жития, на самом деле не является собственно агиографическим произведением. Это обычный патериковый рассказ, как и остальные повествования о святых, входящие в состав патерика. Цель данного рассказа - не описание жизни святого, но рассказ об одном из случаев его биографии, здесь - о приведении другого человека - Петра Сирианянина - к православному, а правильнее будет сказать, исихастскому пониманию аскезы, к исихастскому мировосприятию. По жанровой структуре это патериковый рассказ, по содержанию - исихастское произведение, раскрывающее как суть молитвенно-созерцательного подвига, так и главные особенности православного пастырства с его внимательным и отечески сердечным отношением к духовному чаду. Аналогичные повествования о молитве и пастырстве можно найти только у таких великих отцов-исихастов, как Иоанн Лествичник, на которого и ссылается Симон в рассказе о Николе Святоше, Симеон Новый Богослов или Григорий Синаит. Ни в одном произведении Киевской Руси более не встречается такого конкретного указания на непрестанную Иисусову молитву, а тем более на "раздражение" ею сердца, просьбу о даре молитвы и богообщении.

Говоря о задаче автора, написавшего рассказ о Николе Святоше, мы всегда должны учитывать, что Патерик дошел до нас далеко не в первоначальном виде: как правило, ученые опираются на редакции XV века, тогда как Симон и Поликарп, авторы патериковых рассказов, жили еще до татаро-монгольского нашествия. Это обстоятельство делает все догадки о задаче автора, о жанровой структуре и главной идее того или иного рассказа довольно условными. Но именно поэтому необходимо внимательнейшее чтение и проникновение в самую суть, в самую глубину содержания патериковых рассказов. Перечитав рассказ и остановив внимание на диалогах Святоши с Петром Сирианянином, мы

увидели это произведение как исихастское поучение о сути аскезы, поучение о непрестанной молитве, размягчении сердца, созерцании, а также о милостивом пастырстве. Никола Святоша предстал перед нами не только как целитель-бессребренник, каким он представлен в каноне Печерским святым, составленном при митрополите Петре Могиле, а как удивительно проникновенный пастырь-исихаст, имевший немалый педагогический талант и умевший мягко и милостиво привести человека к пониманию глубин православного мировосприятия. Рассказ о Николе Святоше при верном прочтении является одной из самых ярких проповедей исихазма и исихастского пастырства в литературе Киевской Руси, и это делает его уникальным произведением нашей древней литературы.

Литература

1. Хоружий С.С. Познание исихазма в прошлом и настоящем //Христианская мысль. - К.: Киевское религиозно-философское общество. - 2006. - №3. - С. 43-51

2. Мейендорф Иоанн, протопресвитер. История Церкви и восточно-христианская мистика / Сост. и общ. ред. И.В.Мамаладзе. - М.: Институт ДИ-ДИК; Свято-Тихоновский богословский институт. 2003. - С. 562-563.

3. Прохоров Г.М. Памятники литературы византийско-русского общественного движения эпохи Куликовской битвы: Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол наук: Специальность 10.01.01 - "Русская литература". - Л.: Наука, 1977. - С. 25.
4. Лепяхин В.В. Умное делание (о содержании и границах понятия «исихазм») // Вестник русского христианского движения. - 1992. - Вып. 164. - С. 25.
5. Там же. - С. 24
6. Концевич И.М. Стяжание Духа Святого в путях Древней Руси. - М.: Лепта, 2002. - С. 109-125.
7. Лепяхин В.В. Умное делание: (о содержании и границах понятия «исихазм») // Вестник русского христианского движения. - 1992. - Вып. 164. - С. 25.
8. Видмарович Н. Священнобезмолвие в древнерусской литературе. - Загреб: Философский факультет, отделение славянского языка и книжности, 2003. - С. 41-51.
9. Ісіченко Ігор, архієпископ. Аскетична література Київської Русі. - Харків: Акта, 2007. - С. 43. - (Харківська школа)
10. Чижевський Д.І. Історія української літератури. - К.: Академія, 2008. - С. 181.
11. Там же. - С. 182.
12. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик. Вступ. Текст. Примітки. - К., 1931.-С. 113.
13. Патерик Києво-Печерський. -Т. 1: Подвижники Києво-Печерської Лаври XI-XV вв. и древние святые, причисляемые к ее чудотворцам / Под ред. В.Дятлова. - К.: Типография Киево-Печерской Лавры, 2004. - С. 240.
14. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик. Вступ. Текст. Примітки. - К., 1931.-С. 117.
15. Там же. - С. 114.
16. Там же. - С. 114. -----
17. Там же. - С. 114.
18. Там же. - С. 114.
19. Там же. - С. 116.
20. Рос. гос. библ., рукопис. отдел, ф. 173.1, №1, л. 284. Четвероевангелие (последняя четверть XV в.).
21. Абрамович, Д. Києво-Печерський Патерик. Вступ. Текст. Примітки. - К., 1931. - С. 117.

Concerning the problem of the genre structure and contents of the story about Nicola the Saint

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'38

Лінгвостилістична інтерпретація новели Миколи Хвильового "Синій листопад"

Бондаренко А.І.

У статті відображено комплексний аналіз словесно-художньої структури новели М.Хвильового "Синій листопад". Доведено дискурсивну взаємодію концептів екзистенціалізму з семантичними стереотипами розглянутого тексту.

В статье отображен комплексный анализ словесно-художественной структуры новеллы Н.Хвильевого "Синий ноябрь". Доказано дискурсивное взаимодействие концептов экзистенциализма с семантическими стереотипами рассмотренного текста.

Мовотворчість Миколи Хвильового лінгвісти аналізують в аспекті стилістики й історії літературної мови [3], приділяючи увагу словесній естетиці його творчості [4]. У плані мовнохудожньої організації текстів письменника перспективною бачиться лінгвостилістична інтерпретація крізь призму філософських теорій.

Предметом нашого розгляду є художнє мовомислення новели "Синій листопад", сприйняте у світлі концептів екзистенціалізму.

Відомо, що мовомисленнєва діяльність спирається на асоціації (Лев Виготський). Природно, що вивчення словесно-концептуальної художньої організації тексту спирається на аналіз потенціалу асоціативно-смыслових полів: "Оскільки "концепт реалізується в художньому тексті - реальності створеній досвідом та уявою художника, межі цього ряду не можуть повністю збігатися з загальномовними семантичними полями. Для художнього тексту значущими виявляються асоціативно-семантичні поля, до яких, окрім одиниць із спільною семою, належать метафори й символи" [1].

Експресивно-семантична площина зазначеного твору насичена лексикою, що відображає почуттєві *модуси існування* людини в загроженому життєвому часпросторі: *тоска, нудьга, незадоволення*. Текст містить повтор лексем *мовчати, невідомий* та похідних від них слів. Отож, емоційно-експресивне текстове забарвлення формується як драматична екзистенціальна настроєвість. Частотним в оповіданні є слово *тоска*, яке проектується на емоційне осягнення ідеологічної ситуації, й відчуття нездійсненності особистого життя: *Дивилася крадькома на туберкульозного Вадима й думала з тоскою прокоханя: вона*

хотіла кохати (с. 89). Нуда - певний, / ну да - непевний, бо інакше б шукала іншої правди. Тут тоска (с. 88). Іще проходить невідомий синій листопад. Плентався по садках, по городах, заходив під стріхи й відходив за вітрами, такий же невідомий, невідгадний і мовчазний (с. 87).

У текстовому просторі новели лексика негативного емотивно-психологічного змісту контекстуально взаємодіє зі словами на позначення реалій довкілля. Природний хронотоп, який презентують художні синтагми, утворені навколо слів *листопад, вітер, небо, зорі, хмари, земля*. постає олюдненим, екзистенційно наповненим завдяки вживанню лексики на позначення страху (*Дрижали зорі й сполохано перебігали до небокраю, до прського масиву (с. 87). Іноді з моря пролітала самотня хмара, сполохано озираючись, бігла й зникла за обрієм (с. 93);* тривожної мовчазної задуми: *Прямо - широка церква проколола хрестом мовчазне небо (с. 88). Земля думала глибоко думу. Мовчати вітри (с. 94). Будемо слухати солоні вітри, коли мовчазно йде на схід синій листопад (с. 88).* У такий спосіб із допомогою мовнохудожніх засобів створюється настроєвість тривожного вичікування.

Експресивно-семантичний вектор передчуття драматичних подій імпліцитно постає в уривку. де мова йде про написання літери "чи", в підтексті якого формується уявлення про сумнів у *"певності в казковості майбутніх годин":... А в своїй кімнаті згадувала червоне обличчя бородатого солдата республіки і його літеру "чи". Літера "чи" довго стояла за вікном знаком запитання, і це мучило (с. 93).* Експресія невідомості, лиховісності акцентується за допомогою фонічних засобів.

ономатопейчно: *...Аза вікномстояла порожнеча, і на баню церкви злітали галки:*

- Чи-чи!

- **Кра! Кра!** (с. 98).

Членування тексту на короткі абзаци, написання більшості речень із нового абзацу виявляє уривчастість, смислову фрагментарність, кінематографічність тексту, який спирається на швидкоплинність, мимовільність вражень. Тут спостерігається перевага настроєвості над наративністю. Фрагменти в зображенні змін у зовнішньому та внутрішньому світі перемишуються, лексика, з допомогою якої окреслюються конкретно-чуттєві враження, змінює слова, що позначають почуття. Створюється стилістичний ефект дифузійності, взаємопроникнення елементів побаченого й відчутого:

А потім на душі було порожньо.

Був Гофман.

Находив вечір.

У стіну глухо входили цвяхи.

Це - останні цвяхи: завтра свято (с. 97).

У тексті оповідання в контекстуальних зв'язках перебивають лексико-семантичні одиниці на позначення хронотопів трьох типів: природного (*листопад, дороги, вітер*), індивідуально-біологічного (*догоряти, смерть*), суспільно-історичного (*пролетаріат, комуна, комуніст*). Саметому в мовнохудожньому просторі новели формуються асоціативно-смислові поля:

- "людина в природномудовкіллі" (*мовчазний листопад, мовчали верхів'я, Кавказ мовчав, дрижали зорі, самотня хмара, мовчазне небо*): *Над станицю мовчали недосяжні голубіверхів'я* (с. 87). *Кавказ мовчав у гірській задумі* (с. 99);

- "людина в біологічному часі", що вказує на перебування людської істоти на екзистенціальній межі (*останнє мелодрами, Вадим був надто чорний, Вадим догоряв*): *Це - перед смертю... Останнє моє мелодрами. Круг пройшов...*(с. 98);

• "людина в історичному часі", що, у свою чергу, поділяється на два полюси:

• "людина в феноменальності історії" (*комуна переходить з оселі в оселю, правда тисячоліть; християни мають своє Євангеліє. І ми...; руїна вікових підвалів темряви*): *Але подумай: стоїть непоетизований пролетаріат, що своїм бичем підігнав історію* (с. 89). *Я чую, як по нашій республіці ходить комуна. Урочисто переходить вона з оселі в оселю, і тільки сліпі цього не бачать. А нащадки запишуть, я вірю* (с. 90);

• "людина в буденності історії": *харя непере-моженого хама, всефедеративне міщанство, символ всефедеративного міщанства (Просто - тоска. Просто харя непереможеного хама* (с. 91). *Було надто боляче, бо за спиною стояли каларні, але ясні дні, коли з кожного нерва било джерело непохитної завзятості й певності в казковість майбутніх годин* (с. 92).

Темпоральна семантика конденсується в сильній позиції тексту - його заголовку. Лексема **листопад**, вступаючи в семантико-синтаксичні

зв'язки зі словом **синій**. переростає первинну номінацію (пор.: *Завтра розгорнемо голубину книгу вічної поезії - світової, синьої*).

Це - революція (с. 94)). У внутрішній структурі зазначеного прикметника, на думку Лесі Ставицької, актуалізовано уявлення про романтику революції: "Ухудожній мові М.Хвильового естетика синього кольору несе на собі печать індивідуального світовідчуття письменника як засіб створення наскрізного образу синьої революціївореолі романтичного опоетизування" [4, с. 32].

Утропейчних синтагмах, основу яких становить лексема **листопад**, акцентується семантика плинності, минулості (*листопад плентався, листопад іде, листопад посувався, листопад зникав, листопад урочисто брів*), а також загадковості (*листопад невідомий, листопад невідгадний, листопад таємний, листопад мовчазний*). Лексико-семантичний мотив **листопаду** є наскрізним у тексті твору. Він суміжний із текстовими фрагментами, у яких ідеться про наближення смерті романтика революції *А за вікном по станції урочисто брів на схід синій листопад / зникав у невідомих пісках у Закаспії*.

Вадим лежав на койці. Марія стояла біля етажерки.

За вікном брів синій листопад (с. 97). *Вадим лежав, розкинувши руки, волосся йому спадало на тьмянний лоб* (с. 98). *Марія безглуздо подивилась на нього, не відповівши, зачинила двері*.

А за вікном по станції урочисто брів на схід синій листопад (с. 98). Це сприймається як текстовий сигнал щодо семантики темпорального синкретизму, сконденсованої лексеми **листопад**. Символічний і прямий номінативний зміст зазначеного слова взаємодіють, адже назва останнього осіннього місяця асоціюється із завмиранням у природі **На світанку шестого листопада вдарив мороз** (с. 94)). Усе це сприяє конденсації в лексемі **листопад** аллюзії на драматичне сприйняття влади часу надлюдиною: скінченності людського буття, минулості феноменального в історії, розчарування в революційній романтиці (*синій листопад*).

Природний хронотоп взаємодіє з суспільно-історичним у художніх синтагмах. Об'єднаних символічною формулою **синій листопад**. Слово **листопад** асоціюється з **вітром**. У свою чергу, "емотивний ореол драматизму супроводжує вітер при включенні його в тему революції, громадянської війни саме в аспекті естетики настрою, що його викликають відповідні події" [5, с. 93]. У таких текстових фрагментах повторюється словесна деталь *на схід: Будемо слухати солоні вітри, коли мовчазно йде на схід синій листопад* (с. 88). Революційні вітри - східні. У тексті аналізованої новели Миколи Хвильового **листопад** зображено таким, що повертається назад на схід: *А за вікном урочисто брів на схід синій листопад і зникав у невідомих пісках у Закаспії* (с. 98). Так формується підтекстова

інформація про зворотність суспільних процесів. із якими пов'язувалися надії в ході революції: "Революційний міф завжди містить у собі мимовільний обман" [2, с. 303].

Одним з основоположних концептів екзистенціалізму є *темпоральна драма людини* (твори Миколи Бердяєва, Альбера Камю, Хосе Ортега-ІТассета). З огляду на те, що текст твору містить відповідну структуру повторюваних смислів, зміст наведеного концепту розгортається у його площині в ході інтерпретації.

Асоціативно-семантичне поле "*людина в біологічному часі*" формується за допомогою зорових, звукових та одоративних образів. забарвлених експресією драматизму. Щодо першої з названих груп, то її презентує мотив вогню. На початку тексту поняття *межової ситуації* перебуває в підтексті: асоціації читана спрямовуються через образ вогню-догорання, на тлі якого постає обличчя персонажа: **Ще огнище не погасло - догоряло, і обличчя Вадимов!** *ходило в перельотах тіней* (с. 88). *Вадим сухо і гостро дивився на вугіль* (с. 88). Далі в текстовій тканині образна паралель екзистенці-ального змісту поглиблюється, експлікується завдяки контекстуальній взаємодії слів на позначення вогню та смертельної хвороби й конденсується в синтагмі **Вадим догоряє** (с. 89): *Кашель сухий, як степовий пожар. Вугіль розтанув* (с. 89). Зрештою у структурі мовного образу предмет й об'єкт зіставлення міняються місцями: *Огнище вмирало. Мовчали* (с. 89). *Марія погасила останню голівлю, і огнище вмерло* (с. 90).

Характеризуючи темпоральну приреченість людини, Альбер Камю писав: "У мертвотному світлі року стає очевидною даремність будь-яких зусиль" [6, с. 31]. Наведену паралель відтінено в тексті з допомогою семантики вогню-життя й вогню-співчуття: *Зелений вугіль і в огнищі, і в її зіницях* (с. 88). *Жарина лягла біля серця -запекло* (с. 89).

У ряді образних синтагм, що розгортають уявлення про людину на межі життя й смерті. стилістично навантаженим постає прикметник **чорний** та похідні від нього слова. Мортальна семантика поширюється на портрет і пейзаж: *Вадим був надто чорний. І дороги бігли -чорні, степові* (с. 96). *Телер дороги побігли на схід. Чорні, степові* (с. 96). *Бліде лице йому зовсім почорніло* (с. 96). Контекстуальним антонімом до слова **чорний** виступає лексема **зелений**, за яким постає поняття життя, краси. кохання: *Ще думала, що кохання таке зелене, як травневий цвіт* (с. 90). *Марія була струнка, пружиста, гірської породи, а в білках стояла зелена вода* (с. 91).

Невідворотність смерті в момент кохання. у сподіванні щастя семантизується як вияв *темпоральної драми людини*: *Марія раптом згадала й сказала з сумом*:

- Це жорстоко...

- Ви про Вадима?

- Ну да... Вічний ідіотський трафарет: *temento топ* (с. 93).

В асоціативно-семантичному полі "*людина в феноменальності історії*" революційна романтика привернується до витворів мистецтва; *І що наші трагедії в цій величній симфонії в майбутнє?* (с. 90). *Християни мали своє Євангеліє. І ми...* (с. 98). *Завтра розгорнемо голуби ну книгу вічної поезії - світової, синьої* (с. 95).

Ряд синтагм, об'єднаних навколо поняття "*людина в буденності історії*", висвітлюють семантику аморальності носіїв нової ідеології: *А що ж оспівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?* (с. 96). *Зиммель розійшовся і вперто доводить*:

1) не можна зрівняти матеріальне становище всіх комуністів;

2) норми полової моралі й Коллонтай не найти;

3) *поняття про мораль дуже "односительне"* (с. 92).

Наведені асоціативно-смилові текстові поля в мовнообразному просторі оповідання переплітаються. Автор проводить семантичну паралель між станом природи перед наближенням зими. передсмертним становищем романтика революції та занепадом революційних ідеалів. Філософське поняття *темпоральної драми* пов'язується з тим, що романтика революції змінилася жорстокою буденністю: **Розбіглись дороги, розбіглись стовпи.**

На однім написано:

Підеш направо - загрізе вовк.

Підеш наліво - уб'єшся в ярку.

Це правда. Це дійсність. Принаймні для неї (с. 97).

У такий спосіб формується паралель "історія - лиховісне перехрестя".

Символіка **дороги**, актуалізуючи уявлення й про біологічний, і про історичний час, проектується на площину динаміки та статичності суспільного поступу, грань між якими непомітна: **Але, може, дороги не мчаться?** *Марія думала про глухі завулки нашої республіки, де у вече рі молодь співає "Інтернаціонал", а вранці йде робити на глітатя* (с. 97). *Потім уявила - мчаться кудись дороги. Це наші федеративні. Не зупиняються... А то дороги б'ються в муках і знову мчаться. Вадим каже - "поезія". Припустім... Але, може, дороги не мчаться?* (с. 97).

Лексема **романтика** асоціюється і з надзвичайним, і з буденним в історії (**просто - не та романтика**). У першому випадку з наведеним словом взаємодіють мовнохудожні синтагми *в цій була правда тисячоліть; по нашій республіці ходить кому на; Вадим каже -"поезія"*, у другому - *кожний комуніст мусить бути купцем; не можна зрівняти матеріальне становище всіх комуністів; карти, жінчини й інше; він же комерсант, п'яниця / картбожник*.

Отже, *драма існування людини в історичному часі* вбачається в тому, що феноменальне й буденне йдуть у ньому поряд, існують нерозривно. передбачають один одного: **По дорогах мчаться невгамовні, а з боку доріг плентаються навантажені. І ясно дивляться навантажені.**

Відкіля ця ясність (с. 97).

У творі спостерігається дифузія семантики історичного та індивідуально-біологічного хронотопів **{завтра - сьогодні вночі}**. День пролетарського свята й смерті романтика революції збігаються: **Завтра буде ілюмінація. На північурочистопідуть мідні погоди** (с. 94). **Приходив лікар - широколобий, в окулярах. Вадимові нічого не сказав, а Марії, коли вийшли, говорить:**

- **Сьогодні вночі** (с. 97). У такий спосіб актуалізується підтекстова інформація про крах ідеалістичних, романтичних уявлень про революцію. У підтексті новели формується думка про фатальність кінця феноменальної історії, коли "за політикою ідей настає політика речей і людей" [9, с. 382].

Відповідно подвійного семантичного кодування зазнають слова на позначення деталей простору свята й смерті. Асоціативно-сміслові поля "людина в біологічному часі", "людина в історії" тісно пов'язуються один із одним. У мовно-знаковій площині звукових та одоративних образів переплітаються асоціації з пролетарським святом, і з обрядом поховання. Ситуацію свята виявлено експліцитно, уявлення ж про ритуал поховання (забивання цвяхів, виготовлення вінків) сформовано в підтексті, де мотиви свята й смерті формуються з допомогою одних і тих же мовних одиниць (**листопад, сосна, цвяхи**): **У стіну глухо входили цвяхи.**

Це - останні цвяхи: завтра свято.

Вадим лежав на койці (с. 97).

Вадим догоряв. Лікар сказав: на курорт пізно.

Ще глухо входили в стіну цвяхи.

Гірські трави і сосну привезли на гірлянди, для свята сьомого листопада (с. 89).

У текстовій площині твору повторюються словесні деталі **вітка сосни та запах сосни: Сосна, що привіз її Зиммель, лежала на книгах, а одну вітку Марія держала в руці** (с. 92). **Марія дивилась у вікно й думала про всефедеративне міщанство, про Вадима / м'яла в руках вітку сосни** (с. 92).

Все так пахло сосною (с. 98). Бачення святково-атрибутивного призначення сосни (**біля Марії лежав стос запашної сосни (гірлянди робити)**) через запахові асоціації, пов'язані з моментом смерті (**...Те, що вона промовила, здавила тиша... І тиша запахла сосною**), проектується в алузію фатального кінця революційної романтики ("Історія завжди містить собі непереборний трагізм" [2, с. 303]): **Невідомо, чий запах - сосни, прських трав чи то пахтить синій листопад** (с. 88).

Світоглядна мовнохудожня площина новели спирається на стилістичний ефект "порушення субординації" міжлексико-семантичними одиницями, що презентують зазначені хроноструктури.

Темпоральна драма людини вбачається в тому, що історичний час "підпорядковує" індивідуально-біологічний. Це пов'язано з уявленнями про особисте щастя, материнство: **Кажуть: "останній з могикан". Правда: жінчини революції пішли плодити дітей. Тільки Марія і небагато не пішли** (с. 88).

Революційна романтика художньо семантизується як сублімована енергія кохання. Прикметно, що в тексті оповідання розгортаються семантико-стилістичні зв'язки слова **кохати** й похідних від нього з лексикою на позначення ідеологічних і культурологічних реалій: **Але романтика така: я закоханий у комуну. Про це не можна казати нікому, як про перше кохання** (с.89). **Християни мають своє євангеліє. І ми... Так, Маріє... Я знаю... чого ти не була... моя** (с. 98). Ідеологічне постає в семантико-стилістичному світлі експансії в тілесне: - **Я тебе розумію: ворогом не до кохання** (с. 94).

У художній мовомисленнєвій системі аналізованого твору формується уявлення про рабство людини в історичному часі, пор.: "Оптимістична, безтрагічна теорія прогресу, яку розділяють і марксистки, являє собою безвихідну в її межовій суперечності трагедію смертоносного часу, яка перетворює людей в засіб для грядущого" [2, с. 300]. При цьому заперечні конструкції (**ми не раби, рабами не будемо**) контекстуально взаємодіють із текстовою синтагмою **наївність мільйонної маси, що на протязі довгих років умирала стійко: А другий голос дзвінко одкликався:**

- Рабами не будемо!

Ще думала Марія про дитячу наївність мільйонної маси, що на протязі довгих років умирала стійко, мов фанатики середньовіччя, що під стягом вічності пройшла з гарячими очима вздовж / впоперек рівнини республіки (с. 93). Як зазначає Альбер Камю, справжньою пристрастю ХХ століття, виявленою в історичних бунтах, є рабство [7, с. 300].

Мовні знаки конкретно-чуттєвих вражень і ментальних процесів переплітаються в площині імпліцитної інформації про історичний час, який у підтексті твору постає таким, що змінює свою сутність із феноменальною на буденну. Море асоціюється з вічністю (**Море завжди нагадує мільйони років** (с. 89)). Революційна романтика так само бачиться у світлі абсолютного часового виміру: **Але романтика така: я закоханий**

у комуну... Це ж роки, мільйони років (с. 89). Слова темпорального змісту, сполучаючись із лексикою на позначення ідеологічних реалій, повертаються семантичними гранями забуття. У контексті абсолютного часу **радянські пісні** сприймаються як **солоні й забуті, мов мільйони літ** (с. 91). Сосна - атрибут пролетарського свята - **має забутий запах** (с. 90). Отож, романтизація, поетизація революції в річищі конкретно-чуттєвих асоціацій постає як щось минуле, колишнє.

Отже, у тексті оповідання контекстуально співвідносяться елементи віддалених референтних сфер: природно-циклічної й індивідуально-біологічної, природно-циклічної й суспільно-історичної.

індивідуально-біологічної та суспільно-історичної. Таке зближення відбувається тому, що одні й ті ж лексичні одиниці символічного змісту **{листопад, романтика, дорога, сосна, вітер}** та ін.) постають у центрі асоціативно-смыслових полів, сформованих із допомогою мовнохудожніх синтагм, які в різних контекстах унаслідок конотованості презентують різноманітні грані хронотопної та психологічної семантики. Екзистенціальний концепт *темпоральної драми* сприяє розширенню стилістичних можливостей текстових одиниць, виявляє семантичну єдність аналізованого тексту, розгортається як уявлення про *рабство* людини в *історичному, індивідуально-біологічному* часі, а також посяганні першого на другий: "Життя, індивідуальне чи колективне, особисте чи історичне, є єдиною реальною річчю у всесвіті, що її субстанція - небезпека. Воно складається з перипетій. Воно, в точному розумінні слова, драма" [8, с. 382].

Література

1. Бобкова Ю.Г. "С пеной на губах...": метафора і символ в тексті повісті В.П.Астаф'єва "Стародуб" // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Современная русская литература: проблемы изучения и преподавания". - Пермь, 2005. - [Цит. 2009, 13 грудня.]. - Доступно з: www.pspu.ac.ru/sci_liter2005_bobkova.shtml.
2. Бердяев Н. Трагедия человеческого существования и утопия. Сфера мистики // Бердяев Н. Судьба России. Самосознание. - Ростов н/Д., 1997.
3. Дужик Н.С. Мовна особистість Миколи Хвильового в аспекті стилістики та історії літературної мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - К., 1996.
4. Ставицька Л.О. Естетика слова у художній літературі 20-30-х рр. ХХ століття: Автореф. дис.

УДК 811.161.2'271.2:316.774

Порушення чистоти української мови засобами масової інформації

Жук Т.В.

У статті розглядається питання порушення чистоти мовлення засобами масової інформації.

В статье рассматривается нарушение чистоты речи средствами массовой информации.

Для більшості жителів України засоби масової інформації (ЗМІ) є не тільки джерелом інформації.

а й навчальним посібником з української мови, оскільки вони є тією особливою сферою, де найбільш оперативно й об'єктивно відображаються усі лінгвопроцеси, виразно простежуються тенденції розвитку української літературної мови. Це справді так, адже, не маючи змоги слідувати за розвитком літературної мови за допомогою літературних видань, більшість населення орієнтується у питаннях орфографії, лексикології, граматики, наголошування й фразеології на періодичні видання та на вимову дикторів радіо й телебачення. Однак недосконалість лексикографічних праць, наслідки процесу деукраїнізації, негативний інтерференційний впливта інші лінгвальні й позалінгвальні фактори зумовлюють виникнення й функціонування у ЗМІ конструкцій, що свідчать про порушення лексичних норм.

Проблема порушення мовних норм у наш час стоїть дуже гостро. Однією з причин порушення чистоти мовлення стали суттєві перетворення у лексичному складі мови, який, за науковими спостереженнями дослідників, постійно змінюється. Ці зміни визначають специфічні риси лексичної норми - стабільність, стійкість і водночас динамічність та рухливість. Причиною цього є поповнення мови словами з різних діалектів та іноземних мов.

У зв'язку з русифікацією та масовим переходом українців на російську мову почастишали випадки відхилення від літературних норм як українського, так і російського мовлення. Важливо зазначити, що російська мова в такій ситуації вживається не в літературному варіанті, а в місцевому, спотвореному, з великою кількістю лексичних та фразеологічних порушень. Виявилися негативні наслідки інтерференції, тобто відхилення від норм кожної з мов, котрі бувають у мовленні носіїв мови внаслідок того, що вони обізнані більш, ніж з однією мовою. І до того ж, коли говорити про широкі маси мовців, обізнані явно недостатньою мірою: одну мову (рідну) не цілком забули, а другу не повністю засвоїли.

Оскільки ЗМІ виконують не лише інформативну,

а й важливу емоційно-експресивну функцію, до лексичних помилок, як зазначає Т.Бондаренко. не можна зараховувати функціонально доцільні у тексті одиниці, незважаючи на відхилення від існуючої норми. Варто також урахувати те, що саме в інформаційних повідомленнях нові лінгвоодиниці проходять апробацію на можливість подальшого проникнення і закріплення у мові. Наприклад, "лексеми *нашисти*, *заедисти*, *заєдинцики*, *бенладенство*, *рейтшгофобія*, *рейтингоманія* не зафіксовані у словниках. проте їх використання не є помилкою, бо подібні утворення відповідають системно-структурним можливостям української мови" [3, с 52].

Під **лексичною помилкою** ми розуміємо незнання семантики слів, нерозрізнення значеннєвих відтінків лексем та їх стилістичної диференціації, атакож невмотивоване порушення закономірностей лексичної сполучуваності.

Серед відступів від літературних норм на рівні лексики впадають в око передусім:

1. Порушення акцентуаційних норм української літературної мови.

Хоча лексичні та акцентуаційні норми відображені у відповідних словниках української мови, у ЗМІ, у мовленні політичних діячів дедалі частіше порушуються норми наголошування, і мичуємо про *випадки*, *вимоги*, *навчання*, *ознаки*, *чорнозем* (треба *випадки*, *вимоги*, *навчання*, *ознаки*, *чорнозем*); *черговий*, *захворів*, *спина*, *дочка*, *листопад* (правильно *черговий*, *захворів*, *спина*, *дочка*, *листопад* (місяць) та ін.

2. Незасвоєні, невмотивовані росіянізми:

алтар, *вращування*, *груз*, *поставщик*, *моросити*, *замислуватий*, *підстрікати*, *получається*, *пушний*, *четвероногий*, *швея*, *яд* та ін. Іноді більш або менш пристосовані до української фонетики й морфології: *гонимий*, *ранимий*. Жодних підстав для запозичення цих слів немає, оскільки названі поняття мають в українській мові відповідні лексичні позначення: *івтар* (*олтар*), *лікування*, *вантаж*, *постачальник*, *мрячити* (*мжичити*), *химерний* (*вигадливий*), *підбурювати* (*підбивати*), *під'юджувати*, *підструнчувати*, *підмовляти*), *виходить*, *хутовий*, *чотириногий*, *швачка*, *отрута*,

знаний, вразливий.

3. Кальки російських лексем. Кальки - це такі конструкції що утворюються з власне українських елементів, але за зразком російських слів. Вони ведуть до нівеляції національно-мовної своєрідності, що зумовлює звуження у семантиці слів. У газетних матеріалах та мовленні дикторів зафіксовані, приміром, такі кальки: *слідуючий, міроприємство, бувший, багаточисельний, малочисельний* (правильні українські відповідники *наступний, захід, колишній, численний, нечисленний, всезагальний {загальний}, співставляти {зіставляти}*). Теоретично існування зазначених слів в українській мові можливе. відповідні словотвірні моделі є. Але притворенні традиційно вживаних слів *численний, загальний, зіставляти, збігатися* тощо українська мова виразно виявила риси своєї індивідуальності. тому вживання замість них зазначених кальок є не що інше, як недостатнє опанування лексичних норм, руйнування того, що давно склалося. Поява та значне поширення кальок у ЗМІ пояснюється наслідками довготривалого процесу деукраїнізації. а також тим, що більшість журналістів мислять російською мовою і для утворення українських реалій використовують російські мовні засоби. зокрема метафори, фразеологізми.

4. Уживання у країнських слів у невластивому їм значенні. Лексема як основна функціонально-структурна одиниця мовихарактеризується самостійністю, постійною відтворюваністю у мовленні, а також наявністю лексичного значення, тобто внутрішнього змісту. Неточне слововживання суперечить основному призначенню мови - бути засобом спілкування. Приміром, слово *відтак* у багатьох писемних та усних текстах використовується в значенні *отже, таким чином*. Справжнє значення слова - *потім, після того*. Причиною цього семантичного огріху, мабуть, є паронімічне зближення прислівника з російським *итак* у мовленні носіїв південно-східного наріччя та північних говорів, оскільки *відтак* походить із говорів південно-західних. *Відноситися* в українській мові означав "перебувати у певній відповідності з чим-небудь". Значення "виявляти свої почуття до когось або чогось" передається словом *ставитися*. Відбувається порушення лексичних норм української літературної мови в низці інших випадків. Наприклад, *рахувати* слід уживати лише тоді, коли йдеться про лічбу. Коли ж говорити про думку з якогось приводу, про визнання чогось. тоді доречні слова *вважати, гадати*.

Семантика лексем, їх значеннєві відтінки закріплюються у свідомості мовців, тому для словесного оформлення і передачі інформації потрібна максимальна точність у виборі лінгво-одиниць. Уживання слова у невластивому значенні негативно впливає на адекватне сприймання тексту, зумовлює формування неправильних лінгвостереотипів у соціумі.

Поява лексичних помилок окресленого типу зумовлюється незнанням семантики слів, а також інтерференційним впливом російської мови. Аналіз негативного мовного матеріалу свідчить

про те, що найчастіше помилки виникають при використанні слів, семантика яких частково збігається в українській та російських мовах. наприклад: *досягнення в області* (в галузі) *хімії, тренери ставлять складні задачі* (завдання), *великий об'єм* (обсяг) *роботи, на минулій неділі* (на минулому тижні), *заставляти* (змушувати) *учнів, у тексті зустрічаються* (трапляються) *помилки, на протязі* (протягом) *звітнього періоду* тощо.

5. Уживання паронімів при нерозрізненні їхніх значень. Ці лексичні помилки виникають у результаті сплутування семантики фонетично подібних одиниць, що призводить до неточності. Не дуже вдалим є речення, де без будь-якого стилістичного обґрунтування повторюється те саме або однокореневе слово. Саме звукова близькість слів- паронімів зумовлює ненормативне вживання Ух один замість одного у журналістських матеріалах. Наприклад, *зроблений ремонт у музикальній школі* (музичній), *сік у новій економічній* (економній) *упаковці, яблука по дванадцять гривень* (гривень), *вітальна адреса* (адрес) та ін.

6. Русизми - слова чи мовні звороти, запозичені з російської мови або транслітеровані з російської українськими буквами. Наприклад, *завідуючий* (завідувач), *в у ще стоящий* (вищий), *бажаючи* (охочий), *малоімущий* (малозабезпечений), *постаєник* (постачальник), *казначейство* (скарбниця). Допустимим є використання русизмів в окремих жанрах журналістики (нарисі, памфлеті, фейлетоні) з певною стилістичною метою, скажімо, для індивідуалізації мовлення героїв.

7. Плеоназм можна вважати різновидом лексичних помилок у тому випадку, якщо конструкція є зворотом, що містить зайві слова з однаковим чи близьким значенням. Поява плеонастичних одиниць у ЗМІ, очевидно, зумовлюється прагненням журналіста яконайточніше висловити думку, а також концентрацією уваги на однакових знаках самого предмета, явища. Наприклад, *школярі занадто перенавантажені, майбутні перспективи, вільна вакансія, діючий чинний закон, травень місяць, моя власна думка* тощо.

8. Невміння повною мірою використати синонімічне багатство української мови. З синонімічного ряду вибирається один компонент. причому не найбільш підходящий до тієї чи іншої ситуації. Засоби масової інформації вподобали. приміром, слова *духовенство, минулорічний, просвітитель, учбовий*, хоч українська мова має відповідніші їй фонетичним та словотворчим законам варіанти: *духівництво, торішній, просвітник, навчальний*.

9. Неточність уживання фразеологізмів. Одна з характерних рис фразеологізмів - стійкість їхнього лексичного складу. Це означав, що одні компоненти зворотів не можна довільно замінювати іншими. Багато вживаних у засобах масової інформації фразеологізмів є кальками відповідних російських висловів: *здавати екзамен, заключати угоду, попередити пожежу, потерпіти не в дачу,*

приймати участь, кидатися у вічі. Уживання їх не вмотивоване ні семантично, ні стилістично, ні логічно. Адже українська мова має свої оригінальні фразеологічні звороти для цих понять: складати іспити, укласти угоду, запобігти пожежі, зазнати невдачі, брати участь, упадати в око та ін.

10. Неправильна вимова власних імен.

За нормами орфографії чоловічі прізвища на -ко в українській мові змінюються: вулиця Шевченка, твори Франка. Але чомусь до сьогоднішнього дня з наших екранів лунає: за

підтримки братів Кличко, не дають виступити Петру Симоненку, не було Віктора Ющенка. Або вимова відмінкових закінчень іменників II відміни чоловічого роду в давальному відмінку однини: Петру Симоненку, Віктору Ющенку, пану Дорошенку тощо. Українська мова має два закінчення давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни - -ові, -еві, (-єві) та -у (ю). В українському правописі зазначається, що "українська літературна мова перевагу надає формам на-ові,-еві (єві). Для уникнення однома-

нітних відмінкових закінчень варто спочатку вживати закінчення -ові, -еві (-єві), а тоді - у (-ю)" [8, с 71]. Отже, журналістика, радіо й телебачення належать до тих виняткових галузей знань, для яких мовлення є не абстрактним поняттям, а знаряддям висловлення авторської думки, способом передачі та засвоєння інформації, засобом спілкування та джерелом виразності. У журналістських матеріалах варто уникати лексичних помилок, оскільки ЗМІ повинні сприяти закріпленню норм літературної мови як соціально престижної форми національної мови. Задля того, щоб ефективно впливати на розум, волю і почуття інших людей, представники цієї професії повинні досконало володіти мовленнєвою культурою.

Література

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За заг. ред. О.Сербенської. - Л., 1994. - С 96-97.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. - К., 1991.
3. Бондаренко Т. Порушення лексичних норм української мови (на матеріалі друкованих ЗМІ // Мова у слов'янському культурному просторі: Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. - Умань, 2002. - С 52-54:-----
4. Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. - К., 1995.
5. Пономарів О.Д. Культура слова: мовно стилістичні поради: Навч. посібник. - К., 1999.
6. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української літературної мови: Підручник. - 3-є вид., переробл. і доповн. - Тернопіль, 2000.
7. Словник труднощів української мови / За ред. С.Я.Єрмоленко. - К., 1989.
8. Український правопис. - 6-е вид. - К., 1997.

УДК 811.161.2'36—112

Традицм" формування фонетичного принципу українського правопису (на матеріалі рукописних пам'яток кінця XVII - XVIII ст.)

Видайчук Т.Л.

У статті на матеріалі рукописних пам'яток XVII-XVIII ст. аналізуються особливості становлення і графічного відбиття звуків української мови у їх співвідношенні з традиційними та у фонетичному і правописному їх вираженні.

В статье на материале рукописных памятников XVII-XVIII веков анализируются особенности становления и графического изображения звуков украинской речи в их соотношении с традиционными в фонетическом и правописном выражении.

Співвідношення між звуком та буквою в сучасній українській мові є результатом діхронічного розвитку мовної системи й характеризується своєю унормованістю і сталістю. Протиставлення між звуком та його орфографічним символом пояснюється, з одного боку, єдністю фонетичного принципу, на якому переважно ґрунтується сучасний правопис, а з іншого - орієнтуванням староукраїнської писемності на кириличну правописну традицію, яка в XVI—XVII ст. убагатьох видах була далекою від живого мовлення.

Сказане, проте, не означав, що традиційне кириличне письмо мало у XVI—XVII ст. цілком сталий характер і не піддавалося змінам. Так, з уведенням у староукраїнську орфографію деяких нових літер, намаганням пристосувати правописну традицію до особливостей живого мовлення виникла значна правописна унормованість, яка проіснувала аж до кін. XVIII ст., а почасти навіть до XIX ст. Зокрема, у др. пол. XVII -XVIII ст., коли вже потрібно було відбивати на письмі численні звукові зміни, що розвинулися під впливом живого народного мовлення, існували значні труднощі з передачею на письмі цілого ряду звуків.

Більш-менш адекватне висвітлення проблем, якими характеризувалося співвідношення живомовної фонетики і традиційної орфографії, можливе за умови залучення до аналізу не тільки староукраїнських граматик і словників, а й текстів пам'яток, зокрема рукописних, тобто за умови звернення до правописної практики. Зокрема, це звернення допоможе з'ясувати, наскільки глибокими й органічними були історичні корені фонетичного принципу сучасного українського правопису.

Далі зупиняємося на деяких проблемах, які, на нашу думку, виразніше вказують на відбиття ряду звуків у староукраїнській правописній практиці др. пол. XVII - XVIII ст., повніше засвідчують

закономірності формування фонетичного правописного принципу. Маємо на увазі такі риси і явища, як: відображення на письмі звуків [г] та [ґ]; особливості становлення і графічного відбиття українського звука [и]; співвідношення його з традиційними [і] та [ы] у їх фонетичному і правописному вираженні; відбиття у фонетиці та правописі переходу "fe в і тощо.

1. Звуки [г] та [ґ], їх відображення на письмі. Проблема вживання літери ґ та фонемі, яку вона відбиває в українському правописі, має давню традицію. Боротьба між кириличною літерою г (глаголь) і латинською графемою g та кириличним диграфом кг триває дуже давно. А з часу введення Мелетієм Смотрицьким у свій "Граматиці" 1619 року літери ґ, переробленої ним з грецького алфавіту і адаптованої до кириличного письма, завдання писарів значно ускладнюється. Для дослідника історичної фонології та історії правопису ця проблема важлива у плані співіснування вищезгаданих літер та звуків, що вони відбивають у XVI—XVII ст., зокрема, який звук передавався літерою г.

Для з'ясування проблеми звернемося до походження звуків [г] та [ґ] і до історії написання літер, якими вони передавались.

В українській мові, як і в білоруській, чеській, словацькій, верхньолужицькій та в південних російських говорах, давній праслов'янський звук [g], властивий нині польській, нижньолужицькій, болгарській, македонській, сербській, хорватській, словенській мовам, а також північноросійським та середньоросійським говіркам, не зберігся, перетворившись у фрикативний [ɣ], а згодом на фарингальний [ɣ] (за винятком білоруської, де залишився фрикативний [ɣ]). За Г.Півтораком. "це сталося, найімовірніше, в кін. VI - пер. пол. VII ст. н.е. в протоукраїнських говірках степового ареалу, яким розмовляли нащадки колишніхантів, а до них скіфи і сармати" [1]. Саме скіфський

і сарматський впливи, на думку дослідників, і спричинили зміну $g \rightarrow T$. Хронологічні межі цього процесу визначаються тим, що слов'яни під час великого переселення у VI ст. рухалися зі Східної Європи в напрямку Балканського півострова і вимовляли вибуховий [д], а східні слов'яни VII-VIII ст. стали проникати із Середньої Наддніпрянщини в басейн Десни й за Прип'ять і мали вже на цьому місці фрикативний приголосний. "Сформувавшись як типова антська риса в умовах посиленних слов'яно-іранських мовних контактів, фрикативний [г] з часом поширився на майже весь "склавінський" культурно-етнографічний ареал. До південно-балтійських "венедських" говорів інновація $g \rightarrow \wedge$ фарингальний г не дійшла" [2].

У південній частині східнослов'янських говорів, на основі яких сформувалась українська мова і далі змінювалась артикуляція фрикативного [г] шляхом пересування назад місця його творення, внаслідок чого він через різні проміжні стадії перетворився на фрикативний приголосний. У протоукраїнських говорах фарингальний [г] формувався, ймовірно, в IX-X ст. Про це свідчать випадки пропуску літери г у пам'ятках XIII ст., розглянутих нами. Наприклад, *розньваеся* (ХС, 61 зв.), *осподарю* (67), *рабовал* (67 зв.). Якщо риса засвідчена на письмі, то сформувалась вона дещо раніше, узвичаїлась і відбилась у помилкових написаннях писарів, про що свідчать і випадки плутання літер г і х у найдавніших пам'ятках з територією України: *хрѣха* (БГД, 79, 103 зв.), *снѣхъ* (132), *ходъ* (138). Змішування літер г і х також вказує на те, що замість вибухового приголосного давні русичі вимовляли гортанний звук. Отже, заміна проривного [д] фрикативним [г], а потім фарингальним [h] - одна з найдавніших рис, що стали притаманними українській мові.

Ю.Шевельоводотримується іншої думки. "Утво-рення фрикативного шиплячого [г] відбулось у кін. XII або на поч. XIII ст. Це була всеохоплююча зміна, за винятком сполуки *zg*, в якій *g* збереглося. Зміна охопила всю територію України. Але неможливо встановити місце походження цього явища, що розійшлося променями у всі сторони. Крім того, було охоплено і білоруську мову. Біло-руська, можливо, вплинула на південноросійські говори, але не обов'язково саме в цей час" [3].

За Ю.Шевельовим, поштовхом до зміни [г] на [h] був початок розвитку протетичного *h* (приблизно в XVI ст.). Для приставного приголосного фарингальна артикуляція є звичайною. Коли [h] постав як протеза, то існування подвійної артикуляції як [г] і [h] стало надміром і останній звукузвичаївся як основний.

Проблема відзначити окремим знаком фонему /t/ супроти фрикативного звука [h] виявляються в українському письменстві з найдавнішого часу. Із кін. XIV ст. для позначення вибухового приголосного [g] писарі використовували букво-сполучення *kg*, що засвідчено досліджених нами пам'ятках: *керецького* (ЖС-2, 527), *керунту* (532), *кеди* (531), *шлекги* (КЖС, 478 зв.).

Лише у XVII ст. М.Смотрицький своєю "Грама-тикою" запроваджує вживання літери *г* для

передачі вибухового звука, на відміну від *г*, що означав фрикативний український звук. Автор радив писати: *гвалт, граматыка, грецький*.

Такий вибуховий приголосний у досліджених нами пам'ятках передавався латинською буквою *d*: *друнтом* (АК, 9 зв.), *двалт* (АК, 13) та часто вживаним диграфом *kg*. Потрібно зазначити, що вимова вибухового приголосного передавалася непослідовно, поряд із графемами, що передавали на письмі звучання вибухового приголосного. вживалася літера *g* у тих самих словах: *керецького* (ЖС-2, 527) - але *греков* (527), *керунтовне* (КЖС, 476) - але *грунтовые* (ЖС-2, 564). Уведена М.Смотрицьким літера при аналізі пам'яток не трапляється.

Фрикативна ж вимова дуже послідовно відбита у розглянутих пам'ятках XVII—XVIII ст.: *ганьблючи* (КЖС, 479), *голосу* (ЗЖП, 18 зв.), *Господь* (ЖС-2, 565), *Царигорода* (520). Спостережено також поплутання літер *x* та *g*: *газари* (ЖС-2, 517 зв.)

- *хозари* (517 зв.) з одного боку, та літер *k* та *g*

- з іншого боку: *козари* (517 зв.).

"В історії українського правопису немає стійкості у передачі і використанні *г*, бо вимова цього звука в іншомовних словах часто відповідає звичайній вимові. Часто буває й так: на письмі зберігається *г*, а вимова його дорівнює [г]" [4]. Можна зробити цікаве спостереження, прослідковуючи історію використання *г*: спочатку запозичувалися слова з *г*, цей знак досить міцно закріпився в правописі, потім його починає заступати знак *г* під впливом вимови, узвичаєної для цього знака; таким чином поступово спочатку у вимові, а потім і в написанні іншомовне слово адаптується до української мови.

Так, Мелетій Смотрицький писав: *граматыка, грецький*, тобто для всіх запозичених слів використовував літеру *г*.

За правописом М.К.Грунського, ці самі слова пишуться з кириличною літерою. Але пропонується подвійне написання інших запозичених слів: *гвардія - гвардія, газ - газ, географія - географія, фігура - фігура*. Слова *губернія, граніт* пропонується писати з *г*.

Правописні правила, прийняті філологічною секцією Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові радять писати:

"§23. Г не г:

господар, господарити, господарство, госпо-диня, граматыка.

§24. Г не г:

газ, газда, газдувати, газета, гамунок, гетати, гімназія, граф, грунт, гудзь, педагогія, телеграф" [5].

За правилами сучасного правопису, такі слова, як *газ, газета, гімназія, граф, педагогія, телеграф*, адаптувалися до української мови і пишуться з *г*, незважаючи на те, що звук [д] властивий вимові українця, як доводять дані українських діалектів.

Система українського консонантизму впродовж свого історичного розвитку та існування мала дві різні фонемні - /g/ та /t/. остання з яких довго не відбивалася на письмі окремою літерою слов'янського алфавіту. У добу Київської Русі з другої половини XI ст..

коли тогочасна літературна мова і її правопис орієнтувалися на церковнослов'янські зразки і нормувалися ними, ці звуки не розрізнялися. Навіть із нововведенням М.Смотрицького у староукраїнській орфографічній традиції переважало використання буквосполучення *кг* та латинської літери *g*. Літеру *г* активно почали вживати в XIX ст., коли український правопис почав характеризуватися певною унормованістю, та у радянський час, коли у 1933 р. було вилучено літеру *г*. Лише у 60-і рр. у період хрущовської "відлиги" її було поновлено, але лише для фонетичної транскрипції. Ярослав Рудницький мав повну підставу домагається її поновлення, подаючи меморандум до Організації Об'єднаних Націй з приводу забороненої літери [6]. Бона повернена у правописний об'єкт останньою редакцією правопису.

Аргументи на користь того, що вилучати фонему /г/ і графему, яка її відбиває, із сучасного українського правопису неправомірні. Оскільки ще у староукраїнський період і до нашого часу кирилична літера *г* (глаголь) передавала звук фрикативний, проривний же звук передавався або буквою *г*, або диграфом *кг*, або літерою латинського алфавіту *g*. Але впродовж історії української мови звуки [g] і [г] розрізнялися як мовцями, так і писарями, як фонетично, так і орфографічно.

2. Особливості становлення та графічного відбиття українського звука [и]. У систем староукраїнського вокалізму XVII—XVI11 ст. до послідовно відбитих живомовних рис належить вимова давніх етимологічних *ы* та *и* як одного звука передньо-середнього ряду та високо-середнього підняття [и]. Ця риса відома уже в др. пол. XI—XII ст. живим південноруським говорам і відтоді широко засвідчується давноруськими та староукраїнськими пам'ятками. На її наявність XVII—XVI11 ст. вказує низка характерних особливостей тогочасного правопису. П.Житецький писав: "Відомо, що в українському говорі основне *и* стверділо у звук середній між *і* та *ы*, для вираження якого використовуємо звичайну літеру *и*. Середне малоросійське *и* можна обмежити правобережжям Дніпра і переважно лівим боком. На правому березі Дніпра воно звучало як широке *ы*. Цим і пояснюється чаєте використання широкого *ы* замість *и*. А плутання *ы* та *и* свідчить про те, що в українському звукові злились два різних елементи" [7].

Важко точно сказати, коли почався процес злиття *и* та *ы*. Поступальний розвиток ствердіння *и* може зумовлюватися різницею, яка з'явилася між цим *и* та *і*, що утворився з *н*. Але дослідження житійно-повістевих пам'яток XVII—XVI11 ст. показують, що *и* широко вживається на місці етимологічного *ы*, причому в позиціях після приголосних губних, передньоязикових. шиплячих:

а) у коренях слів: *син* (КЖС, 476); *мислить* (476 зв.); *бисть* (ЖЗЛ, 21); *слишачи* (ЖС-2, 529 зв.);

б) у префіксі ви-: *випитовати* (ЗЖА, 4); *вискочити* (КЖС, 477); *виправцесь* (478); *вимислов* (ЖС-2, 530 зв.):

в) у закінченнях: *сокири* (ЗЖА, 10 зв.); *нькоторих* (ЖС-2, 223 зв.):

г) у займенникових формах та прислівникових словах: *ти* (ЖС-2, 518); *аби* (КЖС, 478).

Тут треба зазначити, що прикладів етимологічно правильного вживання *ы* за традицією теж чимало: *вызнали* (ЖС-2, 530); *выхваляють* (532); *выкоренивши* (532 зв.); *мыслив* (518); *быти* (518); *мы* (565); *сыном* (520); *ты* (520); *голосы* (563); *воины* (562 зв.).

За нашими підрахунками, літера *и* вживається на позначення етимологічного *ы* у 49% слів форм досліджених пам'яток, у решті слів форм літера *ы* в такому випадку використовується за традицією. Це свідчить про те, що хоча давні звуки [и] та [ы] злилися в одному середньому українському звукові [и] і це відбиває тогочасна правописна традиція, проте в розглянутих рукописах релігійного змісту ще досить помітне традиційне написання, з яким гарно були обізнані переписувачі житій. Але не варто забувати, що й народна стихія дає тут вагомий відсоток.

З іншого боку, етимологічний і часто передавався через *ы*, виразно вказуючи на тверду вимову попереднього приголосного: *церквы* (ЖС-2, 528 зв.); *голубы* (519 зв.); *христовы* (521 зв.); *Василію* (527 зв.); *Рурик* (517 зв.); *Володымера* (561); *народыти* (ЗЖЛ, 47).

Словформ із таким написанням у текстах 38%, частіше слова пишуться з етимологічним *и*. Відповідні позиції *м'з* і зустрічаються дуже часто. Навіть у тих самих словах і на тій самій сторінці: *Рурик* (ЖС-2, 518); *народил* (ЗЖЛ, 56); *церкви* (ЖС-2, 532); *голуби* (519); *Володимира* (528 зв.); *Василия* (525 зв.).

Цікавим є те, що в житіях Ольги і Володимира (ЖС-2) ім'я князя Володимира трапляється 40 разів. У 16 випадках знаходимо орфографічне оформлення: *Володимир*, 23 рази - *Володымер* і один раз - *Володимер*. Навіть на такому малому матеріалі спостерігаємо значний вплив народного мовлення.

Із прикладів видно, що жива народна вимова *и* та *ы* як українського *и* властива досліджуванім пам'яткам, адже автор вживає ці літери непослідовно; цілком очевидно, що для нього вони злилися в одному українському [и]. Наші пошуки повністю підтверджують тезу М.Семігоновського, що "и замість *ы* і, навпаки, *ы* замість *и* дуже непослідовно малоросіяни використовують, змішуючи одну літеру з іншою" [8]. Таке плутання П.Житецький пояснює тим, що це пізніший момент звукових перетворень, який почався у звукові *ы* ще у старослов'янській мові, а саме - середне *и* замість основного *и* та основного *ы*. Процес перетворення цих звуків належить не стільки до історико-лінгвістичного аналізу, скільки до фізіологічного. Автор припускає, що "вихідним моментом у розвитку середнього *и* була потреба розрізнити у вимові основне *и* і секундарне *ы* але, відходячи у вимові від широкого *ы*, основне *и* наблизилось б до секундарного і, що походить із *о* та *е*, а також і, що походить із *н*. У таких умовах мав з'явитися звук змішаний, не схожий на *ы* російське та на *ы* польське, ні на *і* в чистому

своєму вигляді. Таким чином з'явилося середнє українське *и*, порівняно з основним *и* та основним *ы*. Цей звук більш пізній саме тому, що змішаний" [9].

Середнє *и* не отримало в українській писемності нової літери, тому що розвинулося пізно на ґрунті живої української мови; можливо, саме через це воно не привернуло до себе серйозної уваги писарів. Вони, як ми знаємо, Вепоху XVII-XVIII ст. не дотримувалися зразків народної мови, але й не могли на письмі боротися з нею. Отже, нормою для української мови XVII—XVI11 ст. була вимова українського *и* як звука передньо-середнього ряду і середньо-високого підняття, проте відповідної однієї графемі, за якою закріплювався цей звук, не було. Очевидно, що звук [и] почав передаватися послідовно літерою *и* пізніше, після виходу граматики О.Павловського (1818) та використання фонетичного принципу правопису журналом "Основа".

3. Плутання літер і та и. У досліджених пам'ятках засвідчене також постійне плутання літер *і* та *и* на позначення українського звука [і]. Словоформ з уживанням літер *і* та *и* приблизно однакова кількість: *Серия* (ЖС-2, 531 зв.); *Сергия* (529); *Васіліна* (531); *Василию* (525 зв.); *Імя* (520); *имя* (522 зв.); *Києвь* (562); *Киева* (539 зв.); *мудріи* (518); *мудрии* (525); *кіяне* (531); *кіями* (531 зв.).

Вживання літери *і* на позначення українського звука [і] було неунормованим, хоча відомо, що літера *і* асоціювалась у свідомості із звуком [і], а літера *и* залишалась у використанні за традицією, тим більше, що досліджувані тексти репрезентують традиційну релігійну літературу. Але факти плутання свідчать про те, що *і* отримувє власне фонетичне значення, тому що *и* "стверділо".

П.Житецький зазначав, що "рідкісною особливістю української мови є перевага [і] над усіма голосними звуками. У жодній слов'янській мові не знайдеться такої частотності використання цього звука" [10]. Окрім етимологічного [і], в українській мові є звук [и], що походить із колишнього звучання літери "fe, а також звук, утворений унаслідок переходу етимологічних *о* та *е* в *і* у новозакритому складі.

4. Графічне варіювання літери-Ь та її фонетичне значення. Від початку свого існування літера "fe позначала на письмі дифтонги [a+i], [i+a], [e+i] або [i+e]. Старе дифтонгічне звучання *■Ь* збереглося у північних українських говорах. Про це свідчить "Атлас української мови", том 1. Саме аргумент дифтонгічного звучання "fe висувають учені, коли говорять про прабатьківщину слов'ян, локалізуючи 'м' в українському Поліссі. У XVII ст. багато пам'яток констатують заміну "fe на *е*. Але поступово в українській мові починає панувати

характеризувався своєю консервативністю, тому орфографію нових літер було першим кроком до становлення українського правопису на фонетичній основі. Відбиття на письмі численних звукових змін спричинило значні труднощі з передачею на письмі цілого ряду звуків.

Вищерозглянуті тексти рукописних пам'яток показують, що впродовж усієї історії української мови

змішування "fe та *е*. П.Житецький зазначав, що навіть коли "Ь вимовлявся як [і], грамотні люди ніяк не могли впоратись із його написанням.

тому що був сильний білоруський, російський, польський і навіть чеський вплив. Вони писали *к як *Ь* (староболгарською), як *і* (українською) або як *е* (білоруською). "У такому непослідовному вигляді прийшло до нас написання літери "fe у південноруських творах XV-XVI ст." [11]. У XVII ст. Мелетій Смотрицький спробував покласти край цьому різнописанню і вивести правопис із хаосу. У своїй славнозвісній праці "Граматики Славенски±правилноє сунтаґма" (Єв'є, 1619) він зазначає, що *е* і *є*, *и* та *і*, *ы* та "fe використовуються не за правилами, а як заманеться писарям.

Учений скаржиться на змішування літер, які, на його думку, повинні мати фіксоване вживання. Хоч у своїй граматиці Мелетій Смотрицький оберігає традиційне старослов'янське написання від народних впливів, але, треба зазначити, українські письменники в сер. XVII ст. надають перевагу літері *і* для позначення українського звука [і], а не літері *Ь*. За спостереженням П.Житецького, поступово складається враження, що етимологічно правильно буде використовувати *і* замість *Ь*" [12].

У досліджуваних текстах 87% написань - це написання з "Ь: *гьсьнь засгьвваймо* (ЗЖА, 2 зв.); *м'Ьсца, м'Ьсце* (ЗЖА, 10); *х'Гьбь* (ЗЖА, 15); *девица* (ЗЖА, 23); *нєвєць* (ЗЖА, 24); *нєчєго* (ЗЖА, 38); *себ'Ь* (ЖС-2, 517 зв.); *тоб'Ь* (518); *заповедей* (517 зв.); *вскх* (529); *Киев'Ь* (521); *р'Ьку* (517 зв.); *в'Ьри* (520 зв.); *в'Ьтер* (531); *Днєьпра* (531); *Гл'Ьба* (532). Немає сумніву, що в цих словах "Ь читався як український звук [і].

Літера *і* або її відповідник літера *и* вживаються у значенні [і] на місці "fe у 10% словоформ: *соби* (ЖС-2, 532); *тоби* (520 зв.); *Киеві* (539 зв.); *оповидала* (520).

У 3% словоформ замість *Ь* та *і* (*и*) засвідчене написання літери *е*: *девица* (ЗЖЛ, 23); *тебе* (ЖС-2, 518); *всєй* (529 зв.).

Як бачимо, у свідомості писарів залишилося традиційне знання про вживання літери "fe, але, будучи носіями живої розмовної мови, вони подекуди допускають відбиття у своїх текстах випадків українського переходу *і* в *і*. Та й нормативною на той час, як зазначають дослідники, була вимова "Ь як [і]. В українському правописі з'явилися всі підстави для занепаду літери "Ь, яка відбивала той самий звук, що й літера *і*.

Традиція використання літери *і* на позначення "fe та літери *и* - для позначення українського *и* виявилась історично прогресивною.

Отже, формування фонетичного принципу українського правопису - процес тривалий. Він почався ще в давньоруську епоху, коли живомовні фонетичні елементи почали потрапляти у книжні тексти. Традиційний кириличний правопис

відбиття на письмі живомовних рис і введення в

приголосні звуки [g] та [r] розрізнялися як фонетично, так і орфографічно. І вилучення із сучасного українського правопису літери ґ, яка використовується для передачі проривного приголосного в іншомовних словах та для відбиття діалектного мовлення, є неправомірним.

Для відбиття українського звука [и] у староукраїнській орфографічній традиції звичаїлася літера и, а для голосного [i] - літера і; решта ж графем занепали. Саме такий спосіб передачі цих голосних звуків зберігає і сучасний український правопис, в основі якого лежить фонетичний принцип написання.

Умовні скорочення назв джерел

АК - Актова книга Остерської сотенної канцелярії Київського полку, 1699-1763. Зберігається в РКП ЦДІА України у Києві, ф. 64, оп. I, зб. 94.

БГД - Бесіди Григорія Двоєслова на Євангеліє, др. пол. XIII ст. Зберігається в Рос. НБ, шифр ПОГОД 70.

ЄХ - Холмське Євангеліє, кін. XIII ст. Зберігається в Рос. НБ, шифр РУМ 121.

ЖС-2 - Книга житій святих, кін. XVII - поч. XVIII ст. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. Вернадського, шифр 370п/155.

ЗЖА - Збірка житій, апокрифів, віршів, пісень та ін., поч. XVIII ст. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. Вернадського, шифр 209м/20.

ЗЖЛ - Збірка житій, легенд, апокрифів, оповідань тощо, XVII ст. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. Вернадського, шифр 1.2735.

КЖС - Книга житій святих, др. пол. XVII ст. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. Вернадського, шифр 287П/1266.

Література

1. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. - К.: Наукова думка, 1993. - С. 104.
2. Там само.
3. Shevelov G.Y. The Historical Phonology of Ukrainian Language. - Heidelberg, 1979. - P. 355.
4. Історія української мови. Фонетика / М.А.Жовтобрюх та ін. - К.: Вища школа, 1979. - С. 6.
5. Руська правопись зі словарцем. - Львів: Наклад цісарського королівського вид-ва книжок шкільних у друкарні Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. - С. 14.
6. Rudnuckiy J.B. Ґ - a Proscribed Letter In the Soviet Union. - Winnipeg, 1970. - 14 p.
7. Житецький П.Й. Очерк звуковой истории малорусского наречия. - Изд-во Ун-та св. Владимира. 1876. - С. 154-155.
8. Семигоновський М. Правописание российское с предварительным наставлением о произношении букв, о складах и о чтении из разных грамматик и новейших о правописании правил Киевской академии учителям Максимом Семигоновским собранные. - М., 1794. - С. 7.
9. Житецький П.Й. Очерк звуковой истории малорусского наречия. Изд-во Ун-та св. Владимира. 1876. - С. 143.
10. Там само. - С. 84.
11. Там само. - С. 100.

УДК 811.161.2.09'373

Відображення лексики сільського господарства у "Словарі української мови" за редакцією Б.Грінченка

Вакуленко Г.М., Клипа Н.І.

У статті розглянуто тематичні групи найменувань сільськогосподарської лексики, відображеної у "Словарі української мови" за редакцією Б.Грінченка. Досліджено їх походження, способи творення, історію функцію нув а ння.

В статье рассматриваются тематические группы сельскохозяйственной лексики, исследуются их значение, происхождение, особенности функционирования.

Актуальною проблемою історичної лексикології м і в наш час залишається дослідження сліву діахрр

нічному аспекті. Вивчення системності лексики є одним з основних положень наукової теоретичної лексикології'.

Значний інтерес викликає опис структури і основних класів спеціальної лексики, зокрема термінології, оскільки аналіз процесу становлення термінології дозволяє виявити основні закономірності її організації і розвитку в різні історичні періоди. Тобто, як підсистема природної мови, що сформувалась унаслідок позамовних чинників та загальних тенденцій розвитку національної мови, термінологія розвивається за законами спадковості. Це важливо для прогнозування тенденцій майбутнього терміноутворення. упорядкування сучасної української термінології.

Лінгвістичний опис конкретних терміносистем, спрямований на виявлення їхніх генетичних, семантичних та номінативних особливостей, привертає увагу багатьох дослідників. Так, вивченню біологічної термінології присвячені праці Л.О.Симоненко, психологічної - Л.П.Веклинець, педагогічної - Т.О.Бевз, О.Ю.Зелінської, військової - Л.В.Мурашко, Н.О.Яценко, хімічної - Г.В.Наконечної, Н.А.Цимбал, землеробства - С.Б.Любарського та інших.

Лексика сільського господарства в українському мовознавстві досліджувалася мало, хоча окремі тематичні групи були предметом розгляду науковців. Зокрема. О.М.Пазяк вивчала лексику на позначення сільськогосподарських знарядь, В.М.Коло-моєць - назви сільськогосподарських професій. М.М.Костенко - термінолексику садівництва та ін. Сільськогосподарська лексика розглядалася і в діалектичних розвідках, зокрема Г.О.Козачук. Й.О.Дзендзелівського, М.Н.Никончука та ін. Однак питання системно-структурної організації сільськогосподарської лексики, окремих м терміносистем, особливості їх функціонування в різні періоди формування української мови вимагають подальшого вивчення та лінгвістичного опису.

Сільське господарство, особливо землеробство, є традиційним заняттям східних слов'ян і протягом тисячоліть виробило свій словник.

XIX століття стало знаменним в історії України кількома подіями, зокрема відміною кріпосного права і переходом у промисловості і сільському господарстві до капіталістичних форм виробництва.

Усе це знайшло відображення в лексичній системі української мови др. пол. XIX ст.

"Словник української мови" за редакцією Б.Грінченка став широким зібранням матеріалів живої народної мови, поєднаних із даними літературних джерел. На жаль, у Словнику мало представлена науково-технічна термінологія і запозичені слова. Але лексика сільського господарства як однієї з основних галузей діяльності українського народу досить широко відображена у цьому Словнику.

Серед аналізованої лексики можна виділити декілька тематичних груп: назви сільськогосподарських процесів, дій, робіт; назви робітників, виконавців сільськогосподарських робіт; назви сільськогосподарських угідь; назви сільськогосподарських приміщень та ін.

Назви сільськогосподарських процесів, дій, робіт представлені такими лексемами: *жати, засівати, колосувати* ("обмолочувати колосся"), *молотити, плужити, ралити, садити, сапати, орати, хліборобити, косарювати, мірошникувати* тощо. Ця тематична група поповнюється віддієслівними іменниками на зразок: *волочіння* ("боронування після сівби"), *засів, оранка, ралля, ралянка* ("оранка ралом"), *сів* та ін.

Назви діячів, виконавців сільськогосподарських робіт представлені найменуваннями: *волочільник* ("робітник, який боронує поле після сівби"), *в'язальниця* ("жінка, що в'яже снопи"), *жнець, косар, віяльник, мірошник, млинар, молотник, мірчий* ("землемір"), *плугатар, раляч* ("хто йде

за ралом під час о ранки"), *рільник*, *сапальник*, *сівач* тощо.

Найменування сільськогосподарських культур представлені лексемами: *американка* ("сорт картоплі"), *арнаутка* ("сорт пшениці"), *бараболя* ("картопля"), *буряк*, *гарбуз*, *бульба* ("земляна груша", *Helianthus tuberosus*, "картопля"), *бульбега* ("картопля"), *гречка*, *жито*, *овес*, *озимина*, *просо*, *пшениця*, *ячмінь* тощо.

Назви сільськогосподарських механізмів представлені лексемами: *віяльниця* ("віялка"), *війка* ("віялка"), *самокоска* ("косилка"), *сівалка*, *сівачка*, *січкаря* ("солеморізка"), *молотарка*, *молотарня* ("молотильна машина") та ін. Ця тематична група порівняно з іншими аналізованими, кількісно менша, що пояснюється ще досить незначним на той час використанням різних механічних засобів у сільськогосподарських роботах.

З погляду походження українська сільськогосподарська лексика, зафіксована у "Словнику української мови" за редакцією Б.Грінченка, гетерогенна з переважанням питомих кореневих та службових морфем, адже землеробство - одна з найдавніших галузей господарської діяльності людини. Так **МОЛОТИТИ** - "вбивати зерно з колосків збіжжя. горохта біб із стручківта ін." -загальнослов'янське слово (пор. болг. млатя, чеське mlátiti, польське gliosic, рос. молотить) із праїндоевропейським коренем (пор. литинське maliti "злегка побивати") [2, III, с. 101];

гарманити - "молотити кінми чи волами. запряженими в каток або віз з чимось важким" -власне українське. Походить від запозиченого з турецької мови *гарман* - "гік, частина подвір'я, на якому молотять збіжжя", утворилось в часи, коли в українського селянства ще не було молотарок [2, III, с. 101];

віяти - "очищати зерно, провіювати" - спільнослов'янське (пор. рос. веять, болг. вія, чеське vati, словацьке viat), споріднене з литовським vejas "вітер";

бараболя - "картопля" - власне українська лексема, виникла внаслідок фонетичної видозміни назви німецької землі Brandenburg, через яку картопля поширювалася на схід [1, 1, с. 137];

плужити - "орати, обробляти землю плугом" - власне українське утворення від праслав'янського плуг, яке, усвою чергу, запозичене із германських мов, від давньогерманського pfluog [2, IV, с. 66];

сіяти - "кидати зерно в оброблену землю для здобуття урожаю, засівати" - лексема індоевропейського походження; спільнокореневі з нею сім'я, сімба, сіль, сито; лит. seti, seiu; лат. зашт. zecll, seminare [2, IV, с. 264];

арнаутка - сорт пшениці - слов'янське утворення від турецького arnavut, arnavut - сорт пшениці чи сорт проса [1, I, с. 86];

гарбуз - запозичене з перської мови -харбозе - через тюрксько-татарське карпуз -карбуз - арбуз [2, I, с. 267];

гречка - східнослов'янська лексема (рос. гречка, греча, гречиха, польське gryka, hreczka (з укр.), болг. гречиха (з рос.) - пов'язане з *грек*, як назва рослини, що потрапила до східних слов'ян через греків [1, I, с. 592].

Індоевропейського походження найменування **садити** - "закопувати в землю коріння саджанців або бульби від картоплі", **сапати** - "підпушувати ґрунт, виполовати бур'ян, користуючись сапою". **жати** - "зрізати стебла достиглого збіжжя - пшениці, жита" та ін.

Власне українськими афіксальними утвореннями ми є *волочільник*, *віяльник*, *в'язальник*, *плугатар*, *раляч*, *сапальник*, *мірчий* та ін.

Аналізована лексика утворена різними способами, найбільш продуктивним виступає морфологічний, зокрема афіксація. Приєднання афіксального словотворчого форманта до твірної основи має на меті створення новоіменної одиниці. яка виражає певне категоріальне значення: про-цесуальність, предметність чи атрибутивність. Значення предметності, зокрема діяча, виражається за допомогою суфіксів-**ець**, **-ник**, -ч, -ар, -иц {*жнець*, *віяльник*, *мірошник*, *волочільник*, *косар*, *раляч*, *сівач*, *мірчий* тощо).

Віддієслівні іменники та дієслова представляють номасіологічну категорію процесуальності. Найпродуктивнішими суфіксами для вираження процесуальності є суфікси **-інн**, **-енн**, **-анн** - {*волочіння*, *садіння*, *мотиження*, *боронування*). Частина віддієслівних іменників утворена суфіксом -к- {*оранка*, *ралянка*). Також для позначення процесу або результату дії може використовуватися нульова суфіксація, зокрема від префіксальних (рідше безпрефіксальних) дієслів утворено найменування: *засів*, *сів*, *посів*, *сходи*, *просівія* ін.

Префіксація серед аналізованих сільськогосподарських найменувань представлена менше. Продуктивними виступають префікси. які увиразнюють значення процесуальності. вказуючи на додаткові ознаки (початок дії. повнотадії, інтенсивність): *вибузувати* (викопати). *обмолотити*, *покосити*, *посадити*, *посіяти*, *урати*, *засіяти* тощо.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення нових лексем репрезентується найменуваннями. утвореними, як правило, від іменних основ: *наральник* ("залізна частина рала"), *суголовок* ("межа між двома полями у вигляді незасіяної полоси"), *сурілиця* та ін.

Деякі аналізовані сільськогосподарські найменування утворені основокладанням: *самокоска*.

Частина сільськогосподарських найменувань. відображених у "Словнику української мови", утворена лексико-семантичним способом. Найчастіше аналізовані лексеми творяться внаслідок перенесення значення на основі суміжності (метонімія) за ознаками: "рослина" - плід рослини": *буряк*. *картопля*, *гарбуз* тощо; "процес" - "наслідок": *зяб* - оранка землі на зиму; *зяб* - поле, виоране восени підярі культури.

У процесі історичного розвитку української мови частина найменувань, зафіксованих у "Словнику української мови" за редакцією Б.Грінченка, перейшла до пасивного запасу [*волочіння*, синонімічне діалектне *волоча*, *мірчий*

- діал., заст., *ралля*, *ралянка* - діал., заст. та ін.). Продовжують активно функціонувати назви

процесів і дій, назви сільськогосподарських механізмів, назви працівників (*молотити, сіяти, віяти, орати, оранка; віялка, молотарка; віяльник, косар, орач* тощо). Крім того, ці тематичні групи значно поповнилися новими найменуваннями,

пов'язаними з розвитком техніки, науки, культури обробітку землі.

Таким чином, сільськогосподарська лексика др. пол. XIX ст. досить повно відображена у "Словнику української мови" за редакцією

Б.Грінченка, етимологічною основою їїє питомі кореневі та службові морфеми, що зумовлено давньою історією формування землеробства як галузі суспільної діяльності. Це досить велика тематична група з окремими лексико-семантичними підгрупами, що вимагають подальшого дослідження не тільки з точки зору їх походження і способів творення, але й щодо їх подальшого функціонування в сучасній українській літературній мові.

Література

1. Етимологічний словник української мови - Т. 1, 2. - К.: Наукова думка, 1982.
2. Етимологічно-семантичний словник української мови. -Т. 1-4. - Вінніпег, Канада, 1979-1995.
3. Любарський СБ. Системна організація і творення сучасної української термінології землеробства: Автореф. дис. ... к. філол. н. - К., 2008.
4. Словник української мови / За ред. Б.Грінченка. -Т. 1-4. - К., 1907-1909.

Reflection of Agricultural Vocabulary in "Ukrainian Dictionary" by B.HrYnchenko

H.M.Vakulenko, N.I.Klipa

УДК 81.161 246

Ідентифікація складнопідрядних речень з атрибутивними відношеннями за різними науковими класифікаціями

Судденко М.С.

У статті пропонується ідентифікація складнопідрядних речень з атрибутивними відношеннями за різними науковими класифікаціями, визначаються основні підходи до тлумачення цих синтаксичних одиниць.

В статье предлагается идентификация сложноподчинённых предложений с атрибутивными отношениями согласно различных научных классификаций, определяются основные подходы к толкованию этих синтаксических единиц.

Проблема класифікації складнопідрядних речень постала невдовзі після їх виникнення. На особливу увагу заслуговують дослідження XIX-XX ст., коли склалися основні підходи до вивчення цих конструкцій, результатом чого маємо три основні принципи класифікації: логіко-граматичний (традиційний), формально-граматичний, структурно-семантичний (семантико-структурний).

В основі першого підходу, яскравими представниками якого є М.Греч, О.Востоков, Ф.Буслаєв та ін., лежить уподібнення складнопідрядного речення (далі - СПР) простому, а підрядних частин - головним або другорядним членам простого речення. Відповідно до цього мовознавці виділяють СПР з підрядними підметовими, присудковими, додатковими, означальними та обставинними (місця, часу, способу дії, мети, причини тощо).

Представники другого підходу - формального (О.Пешковський, М.Петерсен, Л.Булаховський, А.Шапіро), вказуючи на обмеженість логіко-граматичного принципу, звертають увагу на засоби зв'язку головної підрядної частини. Так, учені виділяють два основні різновиди складнопідрядних структур: речення, в яких підрядні поєднуються з головними сполучними словами; речення, підрядні частини яких поєднуються з головними за допомогою сполучників. У середині цих двох типів поліпредикативні конструкції поділяються на основі розмежування сполучних слів і сполучників за семантикою [докл. див.: 1, с. 174-176].

Виникнення структурно-семантичного принципу класифікування пов'язане із прагненням синтаксистів при вивченні СПР урахувати і особливості синтаксичного зв'язку між головною і залежною частинами, і закономірності використання сполучних

засобів, і семантичні відношення між частинами.

Цей принцип набув поширення у др. пол.

XX ст., і в сучасному мовознавстві він уже став провідним. Таким чином, спираючись на корисні набутки представників традиційного та формального підходів, синтаксисти намагаються визначити та врахувати при класифікуванні всі конструктивні ознаки СПР. Однак досі не існує єдиної класифікації, що пояснюється великою різноманітністю складнопідрядних структур та відсутністю єдиного підходу до критеріїв розмежування.

Звісно ж, різного тлумачення набувають у межах цих трьох класифікацій і складні речення між частинами яких виявляються атрибутивні відношення. Такі конструкції вирізняються з-поміж інших різновидів складнопідрядних структур особливою частотністю, своєрідними структурно-семантичними властивостями. формально-граматичною та комунікативною організацією. У межах традиційної класифікації такі поліпредикативні одиниці називаються складнопідрядними реченнями з підрядними означальними [див.: 2, с. 204; 3, с. 183; 4, с. 323; 5, с. 332] і визначаються як конструкції підрядні частини яких "уточнюють означення до якогось члена головного речення або виконують роль означення" [2, с. 204].

У сучасному розумінні це такі речення, в яких підрядна частина відноситься у головній до іменника (чи субстантивованого слова) і вказує на ознаку предмета, відповідаючи на питання *який? яка? яке? як?* [див.: 6, с. 263-264; 7, с. 184], напр.: *Курінь Стир вирішив прип'ястидорозлогодуба, з-під'якого, власне, і витікало з іншого боку джерельце* (Ю.Покальчук); *Він там, він все сидить так нерухомо, як*

Принципно використовуємо й речення з різними типами зв'язку, в яких є підрядна означальна.

те каміння, що навколо нього (Леся Українка)¹. Для позначення цих синтаксичних конструкцій у межах структурно-семантичної класифікації вживаються різні терміни, як-от: "СПР з підрядною означальною частиною" [6, с. 263], "СПР з підрядними присубстантивно-атрибутивними" [8, с. 379], "СПР з присубстантивними підрядними" [9, с. 92], "складнопідрядні присубстантивно-означальні речення" [10, с. 446], "атрибутивні приіменникові складнопідрядні речення" [11, с. 334], "складнопідрядні присубстантивні власне прислівні речення" [12, с. 7]. Розходження у термінологічному окресленні цього різновиду складних структур постає актуальною проблемою на сучасному етапі розвитку мовознавства. Так, майже всі лінгвісти, обираючи назву, спираються на найсуттєвішу ознаку цього різновиду складнопідрядних речень - наявність означальних відношень між головною та підрядною частинами. Це, безперечно, правильно, адже синтаксична функція підрядної означальної частини полягає в тому, що вона, "маючи загальні внутрішньосинтаксичні ознаки підрядної синтаксичної конструкції, виступає як один з важливих засобів вираження атрибутивних відношень у сучасній українській літературній мові" [5, с. 332]. Разом із тим видається недоцільним використання вченими терміна "присубстантивний", адже, як відомо, означатися в українській мові може лише субстантив. Отже, такий термін можна і не вживати. Також видається неправомірним вживання терміна типу "складнопідрядні присубстантивно-означальні речення", "атрибутивні приіменникові СПР" і подібних, оскільки назви присубстантивні, означальні, атрибутивні треба застосовувати лише до підрядних частин, а не до цілісної складнопідрядної конструкції а вживання найменування "приіменникові" зовсім виявляється недоречним, бо це суперечить самому поняттю цього різновиду складнопідрядного речення (означатися підрядною частиною може не лише іменник, а і будь-яке слово чи словосполучення, що має загальну субстантивну семантику). Якщо ж порівнювати правомірність термінів "атрибутивні" та "означальні", то тут не можна надати якомусь одному перевагу, але, зважаючи на необхідність усталеної термінології, спираючись на деяку звичність до традиційного найменування, напевно, варто використовувати термін "СПР з підрядними означальними частинами".

Порівнюючи логіко-граматичний та структурно-семантичний принципи, безсумнівно, можна виявити спільні та відмінні погляди на СПР з підрядними означальними. Так, представники обох класифікацій за основу беруть "цілісність вираженого складнопідрядним реченням змісту, який не дорівнює простій арифметичній сумі його складників, та наявність спеціальних засобів позначення підрядності" [12, с. 6], однак саме ототожнення вченими при традиційному підході структур простого і складного речення вже зумовлює деякі розбіжності у трактуванні складних структур з атрибутивними відношеннями між частинами.

Лінгвісти, що працювали у межах логіко-граматичного підходу, внутрішній поділ СПР з підрядними означальними здійснюють на основі формальними вираження відношень між частинами, в результаті чого виділяються два різновиди: 1) СПР з підрядними означальними відносного підпорядкування; 2) СПР з підрядними означальними сполучникового підпорядкування. До першої групи відносяться речення, в яких формальними показниками синтаксичного зв'язку між головною та підрядною частинами виступають відносні займенники і займенникові прислівники, які водночас беруть участь у вираженні внутрішньореченнєвої організації, тобто виступають у ролі головних членів другорядних членів речення [5, с. 334; 4, с. 323]. Відповідно до цього у межах першого різновиду СПР з підрядними означальними розрізняють конструкції, в яких підрядні приєднуються за допомогою відносних займенників (*хто, що, який, чий, котрий*), та конструкції в яких підрядні приєднуються займенниковими прислівниками (*де, куди, звідки, коли*) [див. 2. с. 206-208], напр.: *Близьке їй рідне обличчя її сина раптом здалося їй чужим обличчям юного красеня, якого вона не знала* (Ю.Покальчук). *На планині хил ила с ь од вітру пшеиця, а по жовтих ярах, що збігали з гори до Пруту, п'явся лозиною кучерявий виноград* (М.Коцюбинський); *До тієї решти погав Галійчук і ще один чоловік, чорноокий мовчун, котрий знав тільки свою роботу, а про все інше ні з ким не ділився* (С.Гуцало); *В селі більше десяти хат, де живуть на віру* (М.Коцюбинський); *Стали спускатися в темний яр, звідки повіяло холодом і проваллям* (Г.Тютюнник); *В дощові осінні вечори, коли в гості до мене приходила нудьга і не хотілось робити нічого, ні думати, я мимоволі діставав цей школярський збірник і брався його читати...* (С.Васильченко).

Другу групу - СПР з підрядним означальним сполучникового підпорядкування - становлять такі синтаксичні конструкції в яких підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучників *що, щоб, як, ніби (нібито), мов (немов, немовби, немовбито), наче (неначе, неначебто)*. Вживання зазначених сполучників пов'язане з певною спеціалізацією підрядних означальних частин щодо ознаки, для вираження якої вони використовуються [докл. див. 5, с. 340-342]. напр.: *Іноді в'н поринав у такий глибокий розум, що його будили, як сонного, і тоді він прокидався* (О.Довженко); *Савка робив таку міну, наче його в хаті не було* (М.Коцюбинський); *Залалившись, Гаркуша виголошує останні слова таким тоном, немов стоїть уже десь на майдані серед заробітчанського юрмища* (О.Гончар). У подібних конструкціях наявні додаткові семантичні відтінки міри та ступеня вияву ознаки, порівняння, мети, наслідку тощо. Особливістю цих конструкцій є те, що у головній частині наявний вказівний займенник *такий* у тій чи іншій формі.

У деяких мовознавчих працях серед СПР з підрядними означальними сполучникового підпорядкування розглядають також речення типу *Ілько, вже випрягаючи, поставив коні до ясел,*

що біля повітки на дворі стояли (А. Головка); Софія облюбувала стару березу, що росла на великій поляні, вкритій густою травою та квітами, серед яких особливо відрізнялися білі вінчикромашо/с (А.Шиян) [5, с. 340; 4, с. 324]; це є недоречним, оскільки *що* є сполучним словом, а не сполучником. Отже, подібні речення слід зараховувати до СПР з підрядними означальними відносного підпорядкування.

Учені, що досліджують СПР у межах структурно-семантичного підходу, не відкидають можливості класифікування СПР з підрядними означальними за принципом формального вираження відношень, що був використаний у межах традиційного підходу. Однак, зауваживши деякі особливості цих складних конструкцій, лінгвісти приходять до висновку, що речення типу *А хто ж були ті вояки одважні, що їх зібрав під прапор свій Спартак* (Леся Українка), *На троянду, що її Чубенко тримав у руці, падали виблиски затрави* (Ю.Яновський) потрібно відносити до СПР з підрядними означальними відносного підпорядкування, адже "поєднання сполучника *що* з формами непрямих відмінків особово-вказівного займенника *вн* {*що його, що її, що їх, що ним, що в ньомутощо*} виконує функцію сполучного слова" [6, с. 269]. У цьому переконує можливість заміни таких сполучень відносним словом *який*: *І бачив - пішли дорогою, що по ній (по якій) стовпи телефонні в далину бігли* (А.Головка); *Кінець кінцем передали для музею чабанські дерев'яні ваганці, що з них (з яких) чабани тузлук колись їли* (О.Гончар).

Окрім цієї класифікації, у межах структурно-семантичного підходу наявні й інші. Так, у зв'язку із синсемантичністю/автосемантичністю опорних слів головної частини виділяють два різновиди СПР з атрибутивними відношеннями: 1) речення, головна частина яких обов'язково вимагає підрядної, оскільки означуваний компонент має надто загальну семантику і потребує конкретизації 2) речення, головна частина яких не вимагає підрядної. У реченнях першого різновиду підрядна частина уточнює диференційну ознаку субстантива головної частини, конкретизує м значення: *Світова війна породила поезію, яка й сьогодні залишається грізною зброєю* (Л.Новиченко); означуваний компонент у подібних конструкціях потребує атрибутивного поширювача, чим і виступають підрядні означальні частини. Підрядні частини цього різновиду речень називають ще *власне атрибутивними*. До них зараховують також конструкції, в яких при іменниках головної частини можуть вживатися займенники *той, такий* або їх можна підставити, напр.: *Але Гнат і не дивився в той бік, де сидів тесть* (М.Коцюбинський). *Довелося Мотрі таке життя, що хоч безвісти тікай* (Панас Мирний), оскільки ці займенники використовуються для уточнення значення іменників, підкреслюючи їх синсемантичний характер. Підрядні частини другого різновиду речень називають *атрибутивно-поширювальними*, головна частина таких конструкцій не вимагає підрядної: *На третій день, однак, старта*

сестра Волина побачила на березі Озера, під розлогою плакучою вербою, що звисала над водою, дбайливо складену всю одержу Волина (Ю.Покальчук); *Безкраї лани зеленого збіжжя, що саме красувалося у той час, дримали серед тихої ночі* (М.Коцюбинський) [6, с. 265-266].

Автори "Синтаксису української мови: Проблеми питання" І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська пропонують серед СПР з власне означальними підрядними частинами виділяти речення з підрядними видільно-означальною семантикою та з підрядними якісно-означальними. До першого різновиду відносяться конструкції у яких при означуваному слові може вживатися вказівний займенник *той* {*та, те, ті*}, напр.: *777 руки, що храм боронили колись, до чужої роботи з одчаю взялись...* (Леся Українка); *А се не вже той листочок, що вітер несе?..* (Леся Українка). Якісно-означальні ж відношення, на думку синтаксистів, виникають тоді, коли "предмет виділяється з груп інших не на основі вказівки на нього, а шляхом уподібнення з іншими назвами" [10, с. 462]. У такому випадку може вживатися антецедент *такий* (*така, таке, такі*), напр.: *Такі ви маєте слова, яких не мали люди зроду* (М.Рильський); *Думались усякі думи і приходили такі надії, від яких забивало подих* (М.Стельмах) [докл. див. 10, с. 452-467].

Неоднозначного тлумачення у межах логіко-граматичного та структурно-семантичного принципів набувають конструкції із займенниковим словом *такий*. Особливо це стосується тих випадків, коли займенник *такий* виступає іменною частиною складеного присудка: *Забудь, котрого року, навесні, напередодні паски, повідь була така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали* (О.Довженко); *Тому такий в моїй печалі зміст, який лиш людство зрозуміти може* (М.Рильський). За традиційною класифікацією такі речення визначаються як СПР з підрядними присудковими, оскільки підрядна частина конкретизує іменну частину складеного присудка головної частини, вираженого займенником [4, с. 318].

У межах структурно-семантичного підходу подібні конструкції тлумачаться по-різному. Деякі дослідники такі речення розглядають у системі атрибутивних відношень. Так, А.Кващукта К.Шульжук визначають їх як СПР з підрядними займенниково-означальними поряд із підрядними власне означальними, спираючись на те, що підрядна частина розкриває зміст, конкретизує значення займенникового опорного слова [13, с. 316-317; 14, с. 38-39; 6, с. 271]. Дотогожж.Шульжук, вирізняючи серед СПР із займенниково-означальними частинами конструкції предметно-ототоженні та якісно-ототоженні, складні структури, що будуються за моделлю *такий - який*, відносить до останніх: *Іванко зовсім не такий, яким був до від'їзду до Києва* (Ю.Збанацький) [6, с. 273] (автори "Синтаксису сучасної української мови: Проблеми питання", також називають такі конструкції якісно-ототожненими, однак розглядають їх окремо від СПР з підрядними означальними, хоча вказують на їх близькість за

значенням [докл. див. 10, с. 478-480]).

С.Крючков, Л.МаксимовтежСНРз атрибутивними відношеннями між частинами поділяють на речення, в яких підрядна частина відноситься до іменника, та речення, в яких підрядна частина відноситься до субстантивованого займенника, проте зазначені конструкції пропонують розглядати серед першого різновиду синтаксичних одиниць, оскільки підрядна частина відноситься до "сполучення іменника з вказівними словами *такої*,

таков, які виступають в ролі предикативного члена" [15, с. 54].

Інші вчені (В.Бабайцева, С.Бевзенко, В.Белашапова, І.Вихованець та ін.) при класифікуванні СНР у межах структурно-семантичного підходу займенник *такий* називають співвідносним словом, що разом із сполучниками чи сполучними словами виступає як засіб зв'язку між предикативними частинами. Відповідно до цього такі конструкції

відносять до займенниково-співвідносних [7, с. 187; 8, с. 380; 11, с. 338; 16, с. 760; 17, с. 220].

Таким чином, відмінності у класифікуванні СНР спричинені тим, що одні синтаксисти на перший план ставлять семантико-синтаксичні відношення, що виявляються між головною та підрядною частинами, а інші - характер зв'язку частин складного речення. Однак при цьому ні наявність співвідносного слова, ні можливість вияву атрибутивних відношень не заперечується. Так, І.Вихованець, називаючи речення, що будуються за моделлю *такий- який*, займенниково-співвідносними симетричної структури, вказує, що між частинами таких конструкцій виявляються означальні семантико-синтаксичні відношення [див. 11, с. 338].

Отже, СНР з атрибутивними відношеннями набувають у межах наявних класифікаційних парадигм різного тлумачення, що зумовлюється особливою структурно-семантичною та формально-граматичною організацією. Безсумнівно, при аналізі цих поліпредикативних одиниць потрібно звертати увагу на всі критерії виокремлення з-поміж інших складних структур. При цьому треба спиратися на фактичний матеріал, залучаючи усі зафіксовані різновиди СНР з підрядними означальними.

Література

1. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. - Донецьк, 2001. - 437 с.
2. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. - Ч. 2: Синтаксис. - К.: Рад. шк., 1965. - 283 с.
3. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. - Ч. 2: Синтаксис. - К.: Рад. школа, 1951. - 408 с.
4. Украинская грамматика / В. М. Русанов, М.А.Жовтобрюх, А.А.Грищенко. - К.: Наукова думка, 1986. - 360 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. - К.: Наукова думка, 1972. - 515 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. - К., 2004. - 408 с.
7. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посібник. - К.: Вища школа, 2005. - 270 с.
8. Сучасна українська мова / М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я.Плющ. - К.: Вища школа, 2000. - 430 с.
9. Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові: Спецкурс для студентів філол. факультетів. - Чернівці, 1959. - 134 с.
10. Слинко І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. - К.: Вища школа, 1994. - 670 с.
11. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. - К.: Либідь, 1993. - 368 с.
12. Пономарьова Л.В. Семантико-граматичні типи власне прислівних складнопідрядних речень: Автореф. ... к. філол. н.: 10.02.01 / Донецький національний університет. - Донецьк, 2002. - 20 с.
13. Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. - К.: Вища школа, 1974. - 366 с.
14. Кващук А.Г. Синтаксис складного речення: Посібник для вчителів. - К.: Рад. шк., 1986. - 108 с.
15. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения.

УДК 81'373

Сучасні напрями розвитку зарубіжного термінознавства

Стрішенець Н.В.

У статті нові тенденції розвитку зарубіжного термінознавства розкриваються за допомогою широкої джерельної бази.

В статье новейшие тенденции в развитии зарубежного терминоведения рассматриваются при помощи широкой источниковедческой базы.

Сучасне Термінознавство як наука прикладна лінгвістика на отику пінтістики,

зокрема когнітивної та соціолінгвістики, логіки, інформатики та галузей знання, терміни яких вивчаються. Виділилися й розвиваються окремі напрями термінознавства: теоретичне, або загальне, зіставне, історичне, галузеве, когнітивне, комунікативне, нормативне і т.д. [1].

Міжтимусерединітермінознавства намітилися погляди, відмінні від традиційних поглядів, зокрема О.Вюстера та його послідовників, на терміни як на мовні одиниці, пов'язані з поняттями. Нові підходи вносять корективи у подібне їх розуміння. Традиційна наука про терміни, орієнтована на стандартизацію, з центром уваги на понятті зазнає нині цікавих змін.

Оскільки термінознавство зародилося як галузь прикладної лінгвістики, то й найбільш вивченими терміни є саме з *лінгвістичної* точки зору. До того ж упродовж тривалого часу їх вивченням традиційно займалися переважно мовознавці. Саме у межах лінгвістичного підходу багато дослідників намагалися визначити різницю між термінами та словами загальної мови. Немало авторів, особливо старої школи, підкреслювали принципову відмінність терміна від лексичних одиниць загальної мови.

Нині з'явилися дослідження, які заперечують продуктивність такого підходу й доводять, що принаймні з точки зору мовознавства терміни в реченні поводяться як звичайні слова [2, с. 154]. Те, що межа між терміном і словом є дуже нечіткою й лексичні одиниці переходять з однієї сфери вживання до іншої, найвиразніше демонструє, наприклад, детермінологізація [3]. Звичайні слова у певному контексті перетворюються у терміни і навпаки. Термінологічне значення лише одне із значень, яких може набувати слово, і це значення може розглядатися винятково з точки зору спеціальної галузі [2, с. 154]. Це спеціальне значення активується при спеціальних комунікативних потребах, у конкретних комунікативних ситуаціях [4]. Непогано вивчено лінгвістичні особливості побудови та поведінки термінів: синонімія, полісемія, аббревіація тощо.

Комп'ютерна обробка електронних текстів,

необхідність автоматичної екстракції (вибірки) термінів призвела до розуміння необхідності розширення поняття "термін" над традиційним сприйняттям їх лише як іменників і розглядати як терміни й інші частини мови: дієслова, прикметники [2, с. 156]. Розглядається місце термінів у фразах і словосполученнях [5]. Досі лінгвістичний підхід у термінознавстві продовжує широко застосовуватися, утім, здебільшого з позицій когнітивної, комп'ютерної та соціолінгвістики.

Логічний аспект вивчення терміна на перше місце ставить його зв'язок із поняттям. Традиційна точка зору на терміни як мовні одиниці на позначення понять має багато прихильників. Окрім лінгвістичного та логічного підходів, які відносяться до традиційних, з'явилися й інші, які дозволили виявити деякі нові аспекти термінів. Серед них - *семіотичний* - вивчення терміна як знака, що включає: семантику (вивчає відношення знака до об'єкта); синтактику (розглядає формальне відношення знаків один до одного); прагматику, яка вивчає відношення знаків до інтерпретаторів (де інтерпретатором є, наприклад, фахівець, що користується терміном) [6].

Упродовж останнього десятиліття виникли й бурхливо розвиваються нові підходи. Свідчення цьому - ціла низка семінарів та конференцій. Серед них: семінар "Нові перспективи терміну. Термінологія та термінології" (Барселона, Іспанія, 1999), матеріали якого опубліковані у журналі "Terminology" (Amsterdam; Philadelphia, 1998/1999). Семінар у Барселоні зібрав фахових лінгвістів, психологів, істориків науки, філософів, які у своїх публікаціях висловлювали критичні погляди на так звану традиційну теорію термінології, яка здебільшого представлена й опирається на праці О.Вюстера.

Як відомо, Вюстер мав на меті стандартизувати науково-технічну термінологію, щоб зробити її ефективним знаряддям спілкування, переконати всіх користувачів технічної мови у перевагах стандартизованої термінології [7]. Ці позиції більшою чи меншою мірою поділяли представники основних термінологічних шкіл: віденської, до якої

й належав О.Вюстер, радянської, празької, канадської та інших менш значних. І лише в останнє десятиліття почалися перегляд і навіть критика здавалося б, непорушних принципів.

На протиположному названому, семінар "Термінологічна наука на роздоріжжі?" ("Terminology science at the crossroads?") у межах 13-го Європейського симпозиуму, присвяченого мові для спеціальних цілей (Васа, Фінляндія, 2001), зібрав послідовників традиційної теорії з метою аналізу значення й важливості існуючих критичних поглядів [8]. У ході дискусії вони звинуватили критиків поглядів Вюстера у незнанні його праць, обговорили культурні мовні традиції, що створюють бар'єри для порозуміння [9, с. 164].

Кілька семінарів було організовано лише протягом одного 2003 року. Відбувся семінар з теорії термінології 28 липня 2003 р. у межах XVII Міжнародного конгресу лінгвістів (Прага, 24-28 липня 2003 р.); Круглий стіл з теорії термінології на Конгресі португальської асоціації лінгвістів у Лісабоні; XIV Європейський симпозиум з мов для спеціальних цілей у Сарреї (Великобританія); Колоквіум про термінологію як наукову дисципліну в Парижі та семінар з термінології та лексикографії Європейської асоціації термінології у Лісабоні. У травні 2004 р. у Москві було зібрано Десяту Міжнародну конференцію термінологів, присвячену нормативному та описовому термінознавству. Серед інших тем обговорювалися питання когнітивного термінознавства, яке, як зазначалося, виділилося з когнітивної лінгвістики і вирішує завдання формування термінів та терміносистем у науковому дискурсі. У серпні 2005 р. проведено Колоквіум з теорії термінології у Бергамо (Італія) у межах XV Європейського симпозиуму з мов для спеціальних цілей тощо.

Дискусії на семінарах та круглих столах наголошували на необхідності доповнення існуючої традиційної теорії термінології іншою теорією читачами, які б могли повніше пояснити семантичний та когнітивний феномени, які почали розглядатися лише недавно, і які б надавали можливість різнорівневого аналізу терміна з різних точок зору.

Одночасно у західній літературі впродовж останніх півтора десятиліть з'явилися численні публікації з питань термінології, серед них і з намаганнями перегляду, а іноді й критики традиційної теорії термінології, що дістала назву "загальна теорія термінології". Автори огляду розвитку термінології за десятиліття (1994-2004), підсумовуючи основні, з точки зору критиків, недоліки теорії, відзначають, що вона добре підходить для цілей, для яких була призначена [2]. Проте логічні принципи, на яких вона базується, не відповідають сучасній термінологічній практиці, особливо тій, яка має справу з великими текстами і комп'ютерними засобами їх використання [2, с. 153].

Автори огляду називають кілька проблем, які не розв'язує загальна теорія. Серед них вказують на складність її застосування до термінів на позначення діяльності, належності чи зв'язків; на те, що багато термінів залежать від контексту і

мають бути описані лише відповідно до їх функцій у певному тексті; багато термінів є полісемічними. Деякі є двозначними, і вони також є предметом для варіацій [2, с. 153].

Відповідно з'явилася низка альтернативних підходів до вирішення частини цих проблем. Деякі з них наводяться, зокрема, й в аналізі розвитку термінології за 1994-2004 рр. [2].

Соціотермінологія (socioterminology) бере до уваги соціальний вимір термінів, оскільки вони є предметом варіацій відповідно до соціального контексту, в якому вживаються. Соціотермінологія наполягає на вивченні мови у соціальному контексті. Цей напрям з'явився на початку 1980-х і одержав розвиток у 1990-х. Відомим його представником є Ф.Годен (F.Gaudin), який спочатку висловив ці ідеї у дисертації [10], що засвідчила появу нового напрямку, а пізніше розвинув у книзі "Socioterminologie: une approche sociolinguistique de la terminologie" (Брюссель, 2003), яка стала першим посібником із соціотермінології. Важливість взяття до уваги соціальних вимірів термінів підкреслювалася й іншими авторами.

Текстологічна (текстуальна) термінологія (textual terminology) ґрунтується на корпусній лінгвістиці та вивчає функціонування термінів у текстах [11]. Терміни визначаються як "конструкти" ("constructs"), що є результатом аналізу термінологів, які розглядають місце, що його займають терміни в тексті.

Комунікативна теорія термінології (communicative theory of terminology) наголошує на комунікативних вимірах термінів на додаток до їх когнітивних та лінгвістичних аспектів [12]. Багато питань комунікативного підходу до термінів знаходять практичне застосування, коли термінологи враховують рівень професіоналізму користувачів, яким адресовані термінологічні описи. Виділяють спілкування між фахівцями, між фахівцями та студентами, між фахівцями та напівфахівцями з метою популяризації. До комунікативного аспекту деякі дослідники, зокрема, автори доповіді "Англо-саксонський підхід" М.Роджерс (M.Rogers) (Великобританія) та С.Райт (S.Wright) (США) на Колоквіумі з теорії термінології у Бергамо відносять також переклад, комп'ютерну термінологію, розвиток стандартів тощо [13, с. 174-175].

Соціокогнітивна термінологія (sociocognitive terminology) наполягає, щоб визначення поняття базувалося на прототипній теорії (теорії прототипу) та на включенні діахронічної та соціальної перспективи до опису термінів [14]. Вивчаються типи текстів, діахронічна перспектива термінології.

Когнітивний підхід до вивчення термінів став популярним протягом останніх років. Значно зріс інтерес до вивчення зв'язків між поняттями. На додаток до ієрархічних зв'язків: "загальне - спеціальне", "ціле - частина" вивчаються неієрархічні зв'язки, такі як "причина - наслідок", "артефакт - функція" тощо. Метафора та її поява у спеціальних текстах також вивчаються за допомогою когнітивних методів.

Нові підходи дозволили поглянути на термін з багатьох боків. Тереза Кабре (T.Cabre) навіть запропонувала модель множинного (плюралістичного), але не одночасного розгляду термінологічної одиниці. Свій метод вона назвала "теорією дверей" [9, с. 186-187]. На її думку, це дає змогу побачити термінологічну одиницю як многогранник із трьох точок зору: *когнітивної (поняття), лінгвістичної(термін)та комунікативної (ситуація)*.

Так, поняттєвий аспект терміна (поняття та його зв'язки) може бути одними дверима до його опису та пояснення (без заперечення багатомірності). Водночас лінгвістичний аспект - інші двері до опису, вважає Т.Кабре. При цьому зазначалося, що терміни, які аналізувалися як лінгвістичні одиниці, не втрачають своєї когнітивної та соціальної природи. Нарешті, до термінів можна підійти через двері комунікації, де ми зустрічаємося з різними комунікативними ситуаціями, в яких лінгвістичні одиниці поділяють простір вираження з іншими системами комунікації. Кожен підхід може мати своє застосування, й терміни, як багатогранні елементи, можуть розглядатися з різних боків відповідно до прийнятої точки зору чи завдання, яке вирішується [2, с 187].

Поряд із Т.Кабре Д.Сейджер (J.Sager) також підкреслював багатомірність терміна. У своїй книзі "Практичний курс опрацювання термінології" він окремо розглядає *когнітивний, лінгвістичний та комунікативний* виміри терміна [15]. Таким чином, термін можна вивчати і як *фрагмент знання (поняття)*, і як *мовну (лексичну) одиницю (термін)*, і як *одиницю комунікації (ситуація)*. Спираючись на такий підхід, опис термінологічної одиниці повинен охоплювати ці три компоненти: когнітивний, лінгвістичний та соціокомунікативний [9, с 183].

На зміни, що відбуваються у традиційному термінознавстві, орієнтованому на стандартизацію з центром на понятті, відчутний вплив мала когнітивна та соціолінгвістика. Втім, основною причиною підвищеного інтересу до термінології, перегляду, здавалося б, непорушних принципів є явище під назвою електронна революція. Вона вплинула на управління термінологією та методи роботи термінологів. Поява великих

зібрань (корпусів) електронних текстів (electronic corpora) та комп'ютерних засобів їх використання докорінно змінили термінологічну практику. Нові завдання, що стоять перед термінологами, пов'язані з автоматичним пошуком інформації з електронного тексту, а тепер уже й з семантичного вебу, передаванням знань, електронним перекладом. Комп'ютерні способи опрацювання текстів ставлять низку термінологічних проблем у новому світлі. Полісемія, двозначність, варіативність термінів потребують особливої уваги, зокрема, у зв'язку з необхідністю їх пошуку та екстракції. Р.Теммерман (R.Temmerman) та К.Керреманс (K.Kerremans) серед визначальних факторів, що вплинули на розвиток сучасної науки про терміни, поряд з електронною революцією, когнітивною та комп'ютерною лінгвістикою називають розвиток онтологій [16]. Онтологія є формалізованою формою представлення знань певної галузі, де терміни подані у зв'язках. У словнику такі зв'язки робляться видимими (експліцитними) через перехресні посилання та опис. Онтології схожі на словники чи глосарії, але більш деталізовані та структуровані, що дає змогу комп'ютеру опрацювати їхній зміст. Вони можуть бути представлені як природними, так і формальними мовами [див. 16].

Спільність між укладанням термінологій і розвитком онтологій, співпраця між онтологами, термінографами й фахівцями галузі призвела, як констатують автори, до виникнення нового напрямку "терміноонтографії" (termontography) - мультидисциплінарного підходу, у якому теорія й методи багатомовного термінологічного аналізу у межах соціокогнітивного підходу поєднуються з методами онтологічного аналізу. Терміноонтографія - це метод управління знаннями і репрезентації спеціальних галузей [16]. На семінарі з теорії термінології, що відбувся 28 липня 2003 р. у межах XVII Міжнародного лінгвістичного конгресу у Празі також йшлося про новий спеціальний напрямок, пов'язаний зі створенням онтологій, який би займався завданнями, пов'язаними з управлінням знаннями та їх представленням у спеціальних галузях, який одержав назву "termontography" (терміноонтографія) [17]. Створенню спеціальних онтологій передують термінологічна робота з уточнення понять й структурування знань [18]. Термінологія

починає відігравати значну роль й у розвитку семантичного Веба. Тому дослідження семантичних зв'язків особливо актуалізувалися з його розвитком. Відбулося кілька конференцій, з'явилася низка видань публікацій [19].

Таким чином, оглянувши традиційні та нові підходи до вивчення терміна, можемо констатувати зміну поглядів на термін зі стандартизації з центром уваги на понятті до комунікативно орієнтованих, когнітивних та інших аспектів, а також підсумувати, що найбільших впливів сучасне термінознавство зазнає від розвитку таких дисциплін, як інформаційні технології, когнітивна й комп'ютерна лінгвістика, онтологічна інженерія та семантичний веб. Термінознавство розширює свої масштаби до репрезентації знань та управління знаннями.

Література

1. Докладніше див. Lukszyn J., Zmarzer W. Teoretyczne podstawy terminologii/Wyd. lingw. stosowany i filologii wschodnioslowian. uniw. Warszawskiego. - Warszawa, 2001. - 189 s. - Bibliogr.: s. 167-172.
2. L'Homme M.-C., Heid U., Sager J. Terminology during the past decade (1994-2004) // Terminology. - 2003. - Vol. 9, n. 2. - P. 151-161.
3. Див. Meyer I., Mackintosh K. When terms move into our everyday lives: An overview of

de-terminologization // Terminology. - 2000. - Vol. 6, n. 1. - P. 111-138.

4. Cabre T. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm // Terminology. -2000. - Vol. 6, n. 1. - P. 35-57.

5. L'Homme M.-C. Understanding specialized lexical combinations // Terminology. - 2000. - Vol. 6, n. 1. - P. 89-109.

6. Докладніше див.: Семиотические аспекты терминоведения // Гринев СВ. Основы семиотики / Межд. Академия информатизации. Секция: Семиотика и информатика. - М., 2000. - С. 12-16; Лечик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. - 3-е изд. - М., 2007. - С. 26, 158.

7. Wuster E. Einfuhrung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. -Vienna; New York: Springer, 1979.

8. Матеріали семінару див. // Terminology Science and Terminology Research. - 2002. - Vol. 13.

9. Cabre T. Theories of terminology: Their description, prescription and explanation //Terminology. -2003. - Vol. 9, n. 2. - P. 163-199.

10. Gaudin F. Pour une socioterminologie: Des problemes semantiques aux pratiques institutionnelles. - Rouen: Un-te de Rouen, 1993.

11. Bouhgault D., Slodzian M. Pour une terminologie textuelle //Terminologies nouvelles. - 1999. -№19. - P. 29-32.

12. Cabre T. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm // Terminology. -2000. -Vol. 6, n. 1. - P. 35-57.

13. Див. L'Homme M.-C. Colloquium Approaches to Terminology Theories. A Contrastive Study of the State-of-the-art//Terminology. -2006. -Vol. 12, n. 1. -P. 173-179.

14. Temmerman R. Towards New Ways of Terminological Description: The Sociocognitive Approach. - Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2000.

15. . Sager J.C. A practical course in terminology processing. - Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ. Сотр., 1990. - 254 р. Підрозділи книги: "Когнітивний вимір", "Лінгвістичний вимір". "Комунікативний вимір".

16. Temmerman Я., Kerremans K. Termontography: Ontology Building and the Sociocognitive Approach to Terminology Description.

17. Див. Freixa J. Workshop on the Theory of Terminology: XVIIth International Congress of Linguists. Prague, Czech Republic, July 28, 2003 // Terminology. - 2003. - Vol. 9, n. 2. - P. 317-319.

18. Докладний опис існуючих методологій побудови онтологій див. у книзі: Gomez-Perez A., Fernddes-Lopez M.,Corcho O. Ontological Engineering with examples from the areas of Knowledge Management. e-Commerce and the Semantic Web. - London: Springer, 2004.

19. Green R., Bean C, Myaeng S.H. The Semantics of Relationships. An interdisciplinary perspective. - Dordrecht: Kluwer Academic Press, 2002; Auger A., Barriere C Pattern-based approaches to semantic relation extraction: A state of the art //Terminology. - 2008. - Vol. 14, n. 1. - P. 1-19; Halskov J., Barriere C Web-based extraction of semantic relation instances for terminology work//Terminology. -2008. -Vol. 14, n. 1. - P. 20-44.

УДК 811.112.2'373.7

Загальні питання контрастивної фразеології (на матеріалі англійських та німецьких ФО з соматичним компонентом)

Ролік А.В.

У статті розглядаються основні напрями порівняльно-фразеологічних досліджень та аналізується лексичний аспект англійських та німецьких фразеологізмів із соматичним компонентом. Окрім того, предметом розглядує фразотворча активність відповідних компонентів в обох мовах.

В статье рассматриваются основные направления сравнительно-фразеологических исследований и анализируется лексический аспект английских и немецких фразеологизмов с соматическим компонентом. Кроме того, предметом рассмотрения есть также фразообразующая активность соответствующих компонентов в обоих языках. Сучасне лінгвістичне дослідження неможливе без зіставлення досліджуваних об'єктів, оскільки воно є обов'язковою умовою характеристики мовних явищ, установлення суттєвих формальних і

змістових зв'язків між ними. Основний елемент лінгвістичного зіставлення - виявлення тотожних (інтегративних) і відмінних (диференційних) ознак порівнюваних факторів мови [1, с 35].

Відношення тотожності і відмінності характерні не лише для явищ, які знаходяться у системному зв'язку всередині однієї мови, а й для аналогічних явищ у різних мовах. Проте мета і роль міжмовного зіставлення зовсім інші. Узагальнення системи використаних мовних засобів і набору семантичних категорій у різних мовах дозволяє дати типологічну характеристику їх побудови, тобто показати найважливіші явища всіх мов (універсалиї), а наїхтли - специфічні для більшості мовних груп риси, які об'єднують мови в різні типи.

Для споріднених мов (напр., слов'янських або германських) зіставлення веде до встановлення історичної мовної спільності, яка виявляється не лише в структурній і семантичній, але і в матеріальній близькості зіставлених одиниць.

Нарешті, між одиницями зіставлених мов може існувати (в мовленні) функціональне відношення перекодування, яке встановлюється при перекладі текстів з однієї мови на іншу, атакож при навчанні іноземної мови на базі іншої. Цим визначаються основні напрями прикладної розробки міжмовних зіставлень:

- теорія перекладу, яка займається встановленням регулярних закономірних функціонально-семантичних тотожностей між окремими одиницями окремих мов;

- контрастивна лінгвістика, яка прагне виявити, в першу чергу, суттєві для методики викладання іноземних мов відмінності останніх від рідної мови.

Отже, міжмовне зіставлення є основою різноманітних теоретичних і прикладних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень: типологічного,

порівняльно-історичного, трансляційного, контрастивного і лексикографічного [2, с 68]. Кожен із цих напрямів має свої особливі завдання. Основний матеріал, правила та прийоми аналізу.

Порівняльна лінгвістика диференціюється за мовами, які порівнюються (дві, або більше; споріднені, віддалено споріднені, неспоріднені); за підсистемами мови (порівняльна лексикологія, граматики, фразеологія і т.д.), атакож за напрямками аналізу (типологічний, контрастивний, трансляційний і т.д.).

У більшості праць із порівняльного аналізу вказуються його труднощі та окреслюються шляхи їх подолання [3, с 59]. Таким чином, можна виділити деякі принципи міжмовного порівняльного аналізу, які застосовують до будь-яких пар (груп) мов та на будь-яких рівнях порівняння:

1) первинність внутрішньомовного опису щодо міжмовного вивчення окремих мов повинна передувати їх порівнянню як у цілому, так і на кожному окремому етапі;

2) перевага спільних рис над відмінними у дослідженні: порівняльний аналіз базується на об'єктивній схожості між порівнюваними одиницями; відповідно встановлення спільного повинно передувати встановленню відмінностей;

3) можливість порівнювати внутрішньомовні описи: вивчення окремих мов повинно послугувати єдиною теорією, тими самими методами і за допомогою єдиного понятійного апарату;

4) однобічне чи двобічне зіставлення: опис особливостей мови А стосовно мови Б чи навпаки; або паралельний опис мов А і Б стосовно заздалегідь встановленого в цих мовах набору

структурних, семантичних і функціональних явищ;

5) порівняльний аналіз може йти від мовної

форми до змісту (семасіологічний підхід) чи навпаки, від змісту до способу його вираження (ономасіологічний або контенсивний підхід);

6) порівняльне дослідження може бути синхронно-порівняльним або діахронно-порівняльним:

7) джерела порівняльного аналізу і порівнювані явища можна вивчати незалежно в кожній окремій мові та в мовних творах цієї мовою або в мовних творах, які знаходяться у відношенні перекодування (оригінал і переклад).

Слід зазначити, що порівняльне дослідження фразеологічного складу різних мов як самостійний напрям фразеологічних досліджень знаходиться на стадії становлення. У сер. 60-х рр. ХХ ст. Л.І.Ройзензон та Ю.Ю.Аваліані запропонували конкретні напрями аналізу, які досі є актуальними та перспективними [4, с 30-70]. Їх можна узагальнити наступним чином:

1. За характером та кількістю мов, які порівнюються:

- споріднені (груп та пари): слов'янські, східнослов'янські, російська та українська, німецька та англійська мови;

- віддалено споріднені (в основном, пари), наприклад, російська і німецька, українська і німецька, російська та англійська, російська і французька мови;

- неспоріднені (пари, ряди та груп), наприклад, російська й естонська, грузинська і німецька, індо-європейські й тюркські, германські й тюркські.

2. За характером порівнюваних ФО:

- група ФО з однотипною структурою та функцією, наприклад, дієслівно-іменникові, компаративна тавтологічні, прислів'я;

- групи ФО, які містять семантично однотипний компонент, наприклад, прикметник кольору, дієслово руху, назву-соматизм, назву-зоонізм, власне ім'я;

- групи ФО з однотипним сигніфікативним значенням, наприклад, ФО із значенням "дуже багато" і "дуже мало", "багатство - бідність";

- групи ФО з однаковою лексико-граматичною організацією і спільною семантикою в різних мовах, наприклад, ФО з компонентом спільного походження, ФО-кальки, ФО - повні еквіваленти, ФО - формальні запозичення.

3. За характером порівнюваних явищ:

- граматичні якості ФО, наприклад, їх структурно-синтаксичні типи, морфологічний склад, граматична варіативність, граматична дистрибуція;

- лексичний (компонентний) склад ФО, наприклад, найбільш вживані компоненти, лексична варіативність;

- фразеологічна семантика і семантичні відношення у фразеологічній системі, наприклад, характер образності; фразеологічна синонімія, антонімія, полісемія і організація фразеологічних мікросистем (полів, груп); семантичне членування ФО;

- стилістичні характеристики і явища у фразеології, наприклад, механізми стилістичного перетворення ФО, стилістичні особливості функціонування окремих фразеологічних груп і

розрядів;

- кількісні характеристики фразеології, наприклад, уживаність у мовленні, число компонентіву ФО та інші.

Отже, для сучасних досліджень із порівняльної фразеології найбільш характерними є порівняння на рівні конкретних ФО (встановлення міжмовних фразеологічних еквівалентів, синонімів, омонімів і т.п.) розрядів і груп ФО (структурно-семантичних, лексико-граматичних, семантичних і т.д.) і фразеологічних явищ і категорій (формальні, формально-змістові й семантичні характеристики ФО).

Як відомо, фразеологізми - одиниці вторинного утворення, які відрізняються від звичайних словесних комплексів низькою регулярністю мовної (формально-змістової) організації (стійкістю, ідіоматичністю), яка ґрунтується на семантичному зсуві того чи іншого типу, що спричинює обов'язкову відтворюваність ФО та слабку передбачуваність їх плану змісту щодо плану вираження і навпаки. За своєю формальною структурою ФО - словесні комплекси (словосполучення та речення). Функціонально-семантично ФО співвідносяться зі словесними комплексами чи зі словами. Зверхслівний різнооформлений характер ФО означав, що у складі фразеологізму завжди є лексичні компоненти (які співвідносяться, як правило, із самостійними лексемами), а також формально-синтаксична схема (яка співвідноситься, як правило, з певними синтаксичними моделями змінних словесних комплексів). Крім того, ФО завжди мають функціонально-синтаксичну характеристику і відповідні морфологічні ознаки.

Із структурної другорядності фразеологічної системи впливає и важлива риса: у фразеології кожної мови більшою чи меншою мірою відбуваються всі основні особливості її інших рівнів [7. с. 26]. Звідси головна особливість порівняльного фразеологічного аналізу - необхідність урахування даних первинних систем - лексичної та граматичної, а також специфіки їх прояву у фразеології. тобто ускладнений, "багатоповерховий" характер порівняння.

Так, дієслівна категорія виду представлена в українській мові та українській фразеології, але відсутня в німецькій та англійській мовах та їх фразеологіях. Порівняймо:

to take one's head on -to risk losing everything which is important to you if a plan or action is not a success.

fur etw. (A), fiir j-n die Hand ins Feuer legen - ручатися головою за що-небудь, кого-небудь.

У свою чергу, в українській мові нема граматичної категорії означеності-неозначеності іменника, вираженої системою артиклів, наприклад:

armed to the teeth - озброєний до зубів;

j-m. blutet das Herz - у кого-небудь серце кров'ю обливається.

При порівнянні двох різних фразеологічних систем слід мати на увазі, що навіть подібні категорії, форми та засоби інших мовних рівнів звичайно мають різне значення в системі

мови. Відповідно, схожість, виявлена під час безпосереднього спостереження, може при системному підході виявитися відмінністю, і навпаки [5, с 15].

Перераховані особливості порівняльно-фразеологічного дослідження свідчать про його ускладненість, опосередкованість багатоплановість [6, с 116]. Із цією якістю пов'язана ще одна риса - певна апроксимативність (приблизність) аналізу та його результатів. Поняття тотожності взагалі навряд чи можна застосовувати до порівнюваних фразеологічних фактів, кожен із яких посідає в системі своєї мови специфічне місце і має особливе значення, яке не повторюється у незмінному вигляді в системі іншої іноземної мови для порівнюваного факту. Практично мова йде не про абсолютну, а про відноснототожність, яка стосується основних функціональних і семантичних характеристик ФО в цілому, а також їх конститuentів, парадигматичних та синтагматичних зв'язків.

Якбуло зазначено вище, специфіка порівняльного аналізу у фразеології обумовлена, перш за все, місцем фразеологічної системи в загальній системі мови-м вторинним, похідним характером стосовно двох первинних конституюючих систем - лексичної та синтаксичної. Зверхслівність (окремооформленість) ССК означав наявність у них компонентного складу, який синтаксично організовано певним чином (у словосполучення або речення). Цим пояснюється виділення у всіх ССК двох основних аспектів - лексичного і структурно-синтаксичного, які знаходяться у складних стосунках із відповідними первинними системами мови.

Із точки зору свого компонентного складу ФО будь-якої мови можна охарактеризувати, а відповідно і порівняти з ФО іншої мови за рядом кількісних та якісних показників. Ось деякі з них:

- середня кількість компонентів у ФО (об'єм фразеологічних одиниць);
- загальнокатегоріальна лексико-граматична належність компонентів (розподіл на частини мови);
- формальна співвіднесеність фразеологічних компонентів із лексемами;
- фразотворча активність компонентів;
- субкатегоріальна належність компонентів;
- словотворча характеристика компонентів;
- тематична належність компонентів у їх прямих значеннях;
- стійкість лексичного аспекту ФО;
- семантична співвіднесеність компонентів із лексемами (міра їх семантичної відокремленості).

Треба зазначити, що порівнювати можна не лише конкретні ФО, а й цілі парадигматичні об'єднання фразеологічних одиниць, в основі яких знаходиться суттєва семантична (сигніфікативно-денотативна) спільність. Міжмовне зіставлення застосовують з метою встановлення, якою мірою збігається набір основних фразеосемантичних груп, тобто найбільш типових значень, виражених у порівнюваних мовах ФО [8, с 12].

Для порівняння основних семантичних груп

німецької та англійської мов досить зручно користуватися відомим ідеографічним словником німецької мови Ф.Дорнзайфа, в якому лексичні та фразеологічні одиниці німецької мови об'єднані за логіко-тематичним принципом у 20 класів, які у свою чергу, діляться на 910 груп [21, с. 18]. Для отримання відповідних результатів в англійській мові було використано тезаурус Роджета, в якому виділено 6 загальних класів, які розподіляються на 39 підкласів, взагалі у словнику міститься 990 груп [26, с. 40].

За кількістю фразеологічних одиниць, виділених у словниках в обох мовах, можна виділити наступні класи:

- нефразеологічні класи: Anorganische Welt, Stoffe/Matter (№3): Matter in general. Inorganic matter, Organic matter; Schrifttum. Wissenschaft/Intellect: the exercise of mind (№4). Kunst/Creative thought;

- середньофразеологічні класи: Wesen/Beziehung, Geschehnis/Existence, Relation, Change. Causation ZeityTime; Sinnesempfindungen/Personal emotion, Interpersonal emotion; Religion. Das Übersinnliche/Religion, Morality;

- низькофразеологічні класи: Raum, Lage. Form/Space in general, Form, Order, Größe. Venge, Zahl, Grad/Quantity, Number; Sichtbarkeit. Licht, Farbe/Schall, Temperatur, Gewicht. Aggregatzustände, Geruch, Geschmack/Matter in general, Ortsveränderung/Change, Motion. Dimensions;

- високофразеологічні класи: Wollen und Handeln/Volition: the exercise of the will; Fühlen. Affekte, Charaktereigenschaften/Emotion. General; das Denken/Intellect: the exercise of the mind (formation of ideas), Zeichen, Mitteilung. Sprache/Modes of communication, means of communicating ideas.

У цілому цей розподіл підтверджує відому думку, що фразеологізми служать для конотативного (суб'єктивного, оцінного, емоційно-експресивного) позначення предметів і понять і що їх розповсюдження і роль особливо великі там, де мова йде про предмети або речі, які викликають максимальну особистісну зацікавленість та емоційне переживання суб'єкта. Не випадково до високофразеологічних класів належать усі аспекти психічної діяльності людини та міжособистісних соціальних відношень [11, с. 63].

Отже, у сфері типових сигніфікативно-денотативних та конотативних значень між фразеологічними складами німецької та англійської мов не виявлено суттєвих відмінностей. Найбільші фразеологічні семантичні групи в обох мовах служать для позначення чи вираження екстремальних (а тому суб'єктивно значущих) фізичних, психічних і соціальних ситуацій і станів особи.

Більшість цих груп в обох мовах має негативне об'єктивне оцінювальне значення (яке відображає соціально стійку оцінку цих явищ). До того ж до складу нечисленних високофразеологічних семантичних груп зі значенням позитивно-об'єктивної оцінки (любов, щастя тощо) входять ФО, які виражають досить різну суб'єктивну оцінку:

■ позитивну:

- **jmdn. auf den Händen tragen** - носити на

руках;

- **to have smb. in his bones** -to love devotedly. very much;

- **to be head over heels in love with** - по

вуха закоханий;

■ відсторонено-нейтральну:

- **auf jmdn. ein Auge geworfen haben** -

зацікавитися, спинити вибір на, звернути увагу на;

■ іронічну:

- **die Herzen brechen** - Frauen in sich verliebt machen und sie dann enttäuschen - розбивати серця;

- **to have one's eyes glued on** - не зводити очей з;

- **to have a soft spot in one's heart for smb.** - to be fond of smb. even when they do not behave well - тепло ставитися до, любити;

■ негативну:

- **jmdm. den Kopf verdrehen** - закрутити. запаморочити голову;

- **to fling oneself at smb's head** - вішатися на шию;

- **to cast sheep eyes at smb.** - silly look suggesting that smb. is in love - дивитися закоханими очима.

Суб'єктивно-оцінювальний елемент фразеологічного значення відображає ставлення особи до означуваного явища; він базується на певних негати-вних рисах, об'єктивно можливих для даного явища, і висуває їх на перший план. Отже, можна говорити про властиву обом досліджуваним мовам семантичну асиметрію фразеологічної системи (тобто зсуву бікнегативних значень [8, с 37]), яку можна пояснити більш гострою та диференційованою емоційною та мовномисленневою реакцією людей саме на негативні явища, а також характерною тенденцією використовувати у стресових. різко негативних емоційних станах готові мовні

форми, в тому числі ССК. Крім того, саме в цих сферах активно діє закон "тяжіння синонімів" [12. с. 59], згідно з яким явища, які відіграють важливу роль в інтересах і діяльності людей, позначаються більшою кількістю синонімів (як лексичних, так і фразеологічних).

Важливою характеристикою фразеологічного складу мови є загальний ступінь фразотворчої активності компонентів (середнє число ФО, які утворюються за участю одного повнозначного компонента).

Конкретні лексеми кожної мови різною мірою беруть участь у формуванні ФО. І хоча точні дані отримати дуже складно, оскільки дослідити вдається лише обмежену частину фразеологічного складу, але очевидно, що певна частина словника взагалі не виступає як компонент фразеологічних одиниць, тобто є пасивною у фразотворчому відношенні, наприклад, *calc, ankle, thigh, forehead*- вангліїській мові та (m) Knochel. (f) Huftel, (m) Schenkel, (f) Handwurzel, (m) Kiefer. Augenbrau, Augenwimper, (f) Kehle - в німецькій. Фразотворча активність інших імен-соматизмів. які є компонентами ФО, досить різна. Тому можна говорити про високочастотні, середньочастотні та низькочастотні фразеологічні компоненти (межа між ними приймається умовно, наприклад. низькочастотні компоненти утворюють 1-5 ФО: *Korper, Wange, Blut, Gurgel, Elle, Gehirn, Busen* та *wrist, chest, breast, lung, moustache, jaw, eyebrow, eyelash*; середньочастотні 6-20 ФО: *Ferse, Lunge, elbow, nail, palm, knee, throat, skin, toe, fist, thumb. body, brain, belly, stomach* та високочастотні (більш ніж 20 ФО): *Hand, Kopf, Auge, Herz, Ohr. Fuft, Hals, Mund, Bein, Nase, Finger, eye, head, face. finger, hand, leg, foot, bone, nose, heart* [3, с 92].

Усі високочастотні компоненти ФО мають і самостійне існування в лексичній системі мови;

Engl. S.	ukr. транскрипція	ukr. транскрипція	ukr. S.	ukr. транскрипція	ukr. транскрипція
1	hand	Hand	23	Up	Bauch
2	Eye	Kopf	24	Flesh	Darmen
3	head	Auge	25	knee (nail)	Barl
4	toot	Herz	26	thumb	Brust
5	hearl	Ohr	27	Elbow	Faust/Wangel

6	Leg	FuB	28	Fist	Bake/Uppe
7	nose	Hals	29	Throat	Lunge
8	longue	Mund	30	Beard	Spitze
9	finger	Bein	31	Palm	Ferse
10	face	Nase	32	Cheek	Slim
11	back	Finger	33	stomach/belly	Busen
12	bone	Leib	34	Toe	Gehirn
13	neck	Gesicht	35	Chin	Gurgel
14	blood	Blut	36	Body	Ellbogen
15	Bar	Zunge	37	Skeleton	Elle
16	moult	Haar	38	Jaw	Wange
17	heel	Rücken	39	Bosom	Körper
18	skin	Zahn	40	Lung	
19	booth	Knie	41	Chest	
20	brain	Knochen/Arm	42	eyebrow/eyelash	
21	hair	Magen	43	wild/mous/beche/beard	
22	Arm	Haut			

іншими словами, немає компонентів-некротизмів, які беруть участь у значній кількості ФО (звичайно їх не більше 2-3 ФО) [13, с. 185-186]. У своєму самостійному вживанні вони належать до високочастотної зони лексичного складу, його найдавнішої, найбільш соціально значущої частини. Як правило, це багатозначні слова, окремі переносні значення яких більшою чи меншою мірою відчутні і у фразеологічних значеннях ФО, порівняймо, наприклад: Hand, Kopf, Herz; head, eye, heart, hand та інші. Проте, безсумнівно, вирішальну роль відіграють їх головні первинні, прямі значення [14, с. 53]. Фразеологічна система чітко демонструє подвійний антропоцентризм - походження та функціонування, тобто орієнтація на людину яку складових лексемах- компонентах у їх прямих значеннях, та кіу ФО у їх фразеологічних значеннях [15, с. 193].

Спробуймо порівняти фразотворчу активність імен-соматизмів ванглійській та німецькій мовах.

Як бачимо, майже всі компоненти-іменники мають лексичні відповідники, але вони не збігаються за рангом. Високочастотні імена-соматизми в порівнюваних мовах практично збігаються. Високочастотні фразеологічні компоненти, відповідники яких в іншій мові взагалі не беруть участю формуванні зіставленої фразеологічної системи, відсутні. Існують лише більш-менш помітні відмінності у фразотворчій активності між окремими міжмовними лексичними еквівалентами (порівняймо аналогічні спостереження за українськими та французькими фразеологічними компонентами [16, с. 48-49]). В одних випадках фразотворча активність вища у німецьких компонентів, наприклад: Herz (серце - heart), Mund (рот - mouth), Haar (волосся - hair), Daumen (великий палець - thumb), Ohr (вухо - ear). В інших випадках - у англійських, наприклад: eye, tongue, nose, foot, leg, finger, skin. Проте такі німецькі соматизми, як Augenbrau (eyebrow), Augenwimper (eyelash), Kehle (throat), Vollbart (beard), Schnurrbart (moustache), Kiefer (chin), Handwurzel (wrist), не є компонентами фразеологізмів на відміну від їх англійських еквівалентів.

Як відомо, масова частка соматизмів-загальна риса більшості, якщо не всіх фразеологічних систем [17, с. 13]. Цікаво, що у всіх доєліджуваних мовах на перших місцях за фразотворчою активністю знаходяться слова, які позначають руку, око та голову. Навряд чи це явище можна пояснити внутрішньолінгвістичними чинниками. Очевидно, не випадково, що названі компоненти найбільш прямо відповідають чуттєвому (око) та логічному (голова) ступеням пізнання, а також мірилу його істинності - практиці (рука).

Дослідники фразеології пояснюють явище широкого функціонування назв частин тіла як організуючих центрів ФО багатьох мов дією деяких екстралінгвістичних факторів. Органи відчуттів, через які відбивається процес навколишнього світу, і ті органи, за допомогою яких здійснюються найрізноманітніші дії та процеси (первинним і універсальним органом праці є рука), відігравали виняткову роль у житті людини. Орієнтацію у просторі, свою оцінку оточення тощо людина здавна співвідносила насамперед із частинами свого тіла. У багатьох мовах світу найменування частин тіла стали назвами мір [23, с. 14-81]. Українські словники засвідчують широке входження до фразеологічних зворотів і таких слів цього тематичного ряду, як око (в межах 200), ніс (близько 40), вухо (близько 50), серце (близько 50), нога (близько 70), рука (близько 100) [24, с. 102]. Проаналізовані соматизми англійської та німецької мов ще раз підтверджують це припущення. Узагалі принципова якісна схожість лексичного аспекту різних фразеологічних систем ґрунтується як свідчить проаналізований матеріал, у першу чергу, на загальнолюдському соціальному та гносеологічному фундаменті [5, с. 94]. Прямі чи непрямі запозичення відіграють в цьому питанні лише другорядну роль.

Що ж до словотворчої характеристики компонентів, можна відмітити, що в цілому міжмовні відмінності у словотворчій формі фразеологічних компонентів виражені більш різко, ніж у лексичній системі німецької та англійської мов. В обох мовах широко представлено прості та похідні компоненти. Проте відносно слабо розвинуті в мові типи афіксації, ще слабше розповсюджені ФО. В німецькій мові існує декілька десятків компонентів-демінітивів (майже винятково зі суффіксом -chen, наприклад, sich ins Faustchen lachen; Daumen/Däumchen drehen. При цьому деякі компоненти-демінітиви фігурують у складі ФО як лексичний варіант безсуфіксного іменника. В англійській мові теж є компоненти-демінітиви, але вони переважно позначають осіб, наприклад granny, mummy. Що ж до імен-соматизмів, то компонентів-демінітивів серед них немає. Цю різницю можна пояснити низькою продуктивністю такого виду словотворення ванглійській мові [17, с. 35].

Особливо помітна міжмовна різниця у словотворчій формі фразеологічних компонентів на складних та складнопохідних словах. Якщо в англійській лексиці їх значно менше, ніж у німецькій, то у складі англійських ФО їх майже немає, винятки складають складні слова eyebrow

eyelash: up to the eyebrows, to hang on by one's eyebrows/eyelashes, without turning an eyelash.

У німецькій фразеології беруть участь сотні іменних композит та зрощень (більше 15% всіх субстантивних компонентів ФО [1, с. 15]), наприклад, **sich auf die Barenhaut legen** - бити байдиди, **Backenbremse ziehen** - sich (beim Skilaufen) auf das Gesäß fallen lassen, **um Haaresbreite** (ледве не. на волосок) äusserst knapp, beinahe **jmdm. hängt der Magen bis in die Kniekehlen** - jmd. ist sehr hungrig - живіт підводить, тягне за печінку від голоду; **jmds. Leib und Magengericht/speise** - jmds-Lieblingsessen - улюблена страва; **es ist zum Knochenkitzen** - es ist zum Verzweifeln - це казна-що.

це огидно; **es faustdick hinter den Ohren haben** - durchtrieben, gerissen sein (бути собі на умі, бути пройдисвітом).

Загалом можна констатувати, що між фразеологічними системами двох мов немає принципових відмінностей. Розбіжності між ними з'являються тоді, коли в дію вступають внутрішні мовні чинники, зокрема лексичні.

Література

1. Авалиани Ю.Ю. Семантическая структура слов-компонентов и семантическая структура фразеологических единиц (на материале индоевропейских языков) // Бюллетень по фразеологии. - Самарканд, 1972. - №1.
2. Амеликина С.Г. Один из методов семного анализа фразеосочетаний. - М.: Высшая школа, 1972.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - ЛГУ, 1963.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. - М.: Высшая школа, 1955.
5. Бархударов Л.С. Язык и перевод. - М.: Высшая школа, 1975.
6. Блох М.Я. A course in theoretical English grammar. - М.: Высшая школа, 1983.
7. Винник В.О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. - К.: Наукова думка, 1966.
8. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. - Л.: Высшая школа, 1977.
9. Глазырин Р.А. Сопоставительный анализ компаративных фразеологических единиц в современных германских языках. - АКД - Москва, 1972.
10. Долгополов Ю.А. Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского и немецкого языков). - АКД - Казань, 1973.
11. Емирова Е.М. Некоторые актуальные вопросы современной русской фразеологии (опыт семантического анализа фразеологических единиц). - Самарканд, 1972.
12. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка - М.: Высшая школа, 1986.
13. Кунин А.В. Английская фразеология. - М.: Высшая школа, 1970.
14. Кунин А.В. Перевод образных ФЕ в англо-русском словаре: Методический сборник переводческого ф-та. - М.: МГПИИЯ, 1969.
15. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. - М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1963.
16. Мелерович А.П. К вопросу о соотношении фразеологической и синтаксической семантики. - Самарканд 1972.
17. Милехина В.И. К типологии фразеомоделей. - АКД - Воронеж, 1974.
18. Неведомская О.М. Компаративные фразеологизмы немецкого языка в сопоставлении с русскими. АКД - Л., 1973.
19. Приходько К.Д. Соотношение фразеологических единиц и нефразеологических словосочетаний одинакового лексико-грамматического состава (на материале современного французского языка: Автореф. канд. филол. наук. - М., 1972.
20. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. - М.: Высшая школа, 1980.

Лексикографічні джерела

21. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. -Berlin, 1959.
22. Duden. Redewendungen und sprichwortliche Redensarten. - Mannheim, 1992.
23. Duden. Die sinn und sachverwandten Wörter. - Mannheim, 1997.
24. Longman. Dictionary of English Language and Culture. - British Library, 1992.
25. Longman. Dictionary of contemporary English. - British Library, 2001.

УДК 811.112.2(07)

ДІЛОВА НІМЕЦЬКА МОВА: ЛІНГВІСТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ

Капуш А.В.

У статті аналізуються питання викладання ділової німецької мови для студентів економічних вузів. На основі практичного досвіду пропонуються можливі шляхи вдосконалення викладання ряду аспектів мови. Особлива увага приділяється роботі над лексикою та її лінгвокраїнознавчому потенціалу. Розглядається роль мовленнєвого етикету в процесі міжкультурної фахової комунікації.

В статье анализируются вопросы преподавания делового немецкого языка для студентов экономических вузов. На основе практического опыта предлагаются возможные пути усовершенствования преподавания отдельных аспектов языка. Особенное внимание уделяется работе над лексикой и её лингвострановедческим потенциалом. Рассматривается роль речевого этикета в процессе межкультурной профессиональной

коммуникации.

Знання як мінімум однієї або двох іноземних мов є на сучасному етапі розвитку суспільства невід'ємною складовою професійної компетенції спеціаліста у будь-якій галузі діяльності. В першу чергу, це стосується фахівців з економіки, оскільки жодна інша сфера не зазнає такого впливу загально-світових та загальноєвропейських процесів глобалізації та не викликає таких інтенсивних контактів між носіями різних мов та культур, як економіка. За цих умов особливого значення набувають зміст та організація навчання майбутніх фахівців з економіки іноземним мовам, зокрема ділової німецької мови. Як відповідь на вимоги сьогодення на ринку навчальної літератури за останнє десятиліття з'явилася велика кількість підручників і посібників вітчизняних та зарубіжних авторів. Вони розраховані на різні рівні мовної підготовки цільових груп користувачів та відрізняються підбором тем зі сфери економіки [4, с 45-49]. Важливим нормативним документом, на основі якого розробляються типові програми для викладання даного навчального предмету, стала "Рамкова Програма з німецької мови для професійного спілкування для вищих навчальних закладів України", рекомендована Міністерством освіти і науки України у 2006 р. [3].

Разом із цим практика викладання ділової німецької мови, яка є творчим та динамічним процесом, підказує напрями, у яких потрібно працювати з метою подальшого вдосконалення та досягнення більшої ефективності навчання. Зокрема, це пояснюється тим, що німецькі підручники є, так би мовити, універсальними, розрахованими на студентів, для яких рідними є різні мови.

Тому у процесі викладання можна побачити, де саме у студентів, для яких рідною мовою є українська або російська, можуть виникати труднощі під час оволодіння діловою іноземною мовою. Завданням даної статті є встановити коло питань, пов'язаних із проблемами, які виникають при викладанні окремих аспектів ділової німецької мови та розвитку навиків у різних видах мовленнєвої діяльності, вказати на ці проблеми та запропонувати шляхи їх подолання. Об'єктом нашого розгляду є явища мовного та культурологічного характеру, які є релевантними для процесу міжкультурної фахової комунікації і знання про які необхідно мати майбутнім фахівцям у галузі економіки.

Отже, узагальнюючи досвід викладання, можна окреслити такі подальші можливості підвищення рівня формування мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенції майбутніх економістів при викладанні окремих аспектів мови.

1. Фонетика

Як влучно написала у своїй книзі "Як я вивчаю мови" угорський поліглот Като Ломб. "вимова - це як краса для жінки, а красива жінка, як відомо, завжди права". Традиційно викладання практичної фонетики іноземної мови у вітчизняних філологічних вузах, у тому числі і на перекладацьких факультетах, триває лише кілька перших семестрів. Це призводить до того, що на старших курсах у студентів швидко втрачаються фонетичні навички, оскільки відсутня регулярна робота над вимовою. За кордоном, наприклад, у Мюнхенському інституті мов та перекладу, студенти мають можливість до останніх семестрів навчання відвідувати заняття з фонетики.

що, звичайно, дає позитивний результат. В українських неспеціальних вузах фонетика взагалі не виділяється в окремий аспект викладання. що, звичайно, є зрозумілим з огляду на профіль таких навчальних закладів та обмежену кількість годин, що відводяться на іноземну мову. Разом із цим не можна недооцінювати роль правильно!' вимови у володінні діловою іноземною мовою. Відсутність фонетичних навичок, прояви інтерфе-ренції на фонетичному рівні (неправильна вимова окремих звуків, інтонація) як вплив рідної' або першої іноземної мови, як правило, англійської. складають загальне негативне враження, можуть впливати на процес комунікації та призводити до його порушення. Тому, на нашу думку, фонетичні вправи мають стати обов'язковим видом завдань протягом усього курсу навчання ділової іноземної мови. Доцільним було б укладення практикуму з практичної фонетики для студентів-економістів. Він повинен включати: вправи на тренування вимови окремих, нехарактерних для української та російської мов звуків, вимови слів грецького та латинського походження, напр., *System, Schema, Prinzip, Konkurs*, скорочень, композитів географічних назв. До нього потрібно також включити вправи на тренування правильного наголосу у словах, які мають різний наголос у формах однини та множини: *Motor - Motoren*. які є винятками із загальних правил наголосу: *Jahrhundert, Jahrtausend*, слова, що є схожими за формою, напр., мають однаковий суфікс, але мають різний наголос: *Politik, Musik* але *Technik*.

2. Лексика

У роботі з лексичним матеріалом основний акцент, звичайно, має робитися на засвоєнні спеціальної фахової термінології. Крім цього, необхідно приділити увагу роботі над окремими тупами лексичних одиниць та деякими лексичними явищами.

Однією з проблем, з якою стикаються студенти, є явище відсутності збігу об'єму значення слів у рідній та іноземній мовах. Це призводить до того, що студенти при перекладі часто вибирають неправильний відповідник із синонімічного ряду в іноземній мові. Напр., *вирішувати - beschliessen, entschliessen, lösen; пропонувати - bieten, anbieten, vorschlagen* тощо. Тому потрібно не лише пояснювати різницю у значеннях синонімів, але й постійно тренувати їх використання.

Для німецької мови, як відомо, характерна велика кількість складних слів. Проблемою. вартою уваги, є слова, значення яких не можна вивести із значень їхніх компонентів, напр., *Lebensmittel, Fremdenverkehr* тощо.

Одним із важливих моментів у процесі викладання ділової німецької мови є виявлення та подолання явищ міжмовної інтерференції на лексичному рівні, причиною якої є таквані "хибні друзі перекладача". Маючи зовнішню схожість зі словами рідної мови, але відрізняючись від них змістом, вони є "пасткою", яка може зумовити помилки при сприйнятті тексту та призвести до значного порушення процесу комунікації". Склад груп лексичних одиниць, до якої входять "хибні

друзі перекладача", не є однорідним і сталим. Л.К.Латишев виділяє чотири основні типи "хибних друзів перекладача" стосовно німецької та російської мов:

1. Слова мови оригіналу, співзвучні зі словами мови перекладу, але такі, що мають абсолютно інше значення, напр., *der Termin* - 1) строк; 2) судове засідання; 3) домовленість про зустріч (а не "термін").

2. Багатозначні слова мови оригіналу, у яких частина значень збігається із значенням зовні схожого слова мови перекладу, а частина значень - ні, напр., *der Referent* - не лише 1) референт (посадова особа), але й 2) доповідач.

3. Лексичні одиниці мови оригіналу, у яких є схоже за звучанням чи написанням слово у мові перекладу, яке одним із своїх значень еквівалентом слова мови перекладу, проте у того самого слова мови перекладу є ще одне або кілька значень, які не мають нічого спільного із своїм звуковим (буквеним) аналогом у мові оригіналу. Наприклад: *der Radiator* - радіатор (нагріваючий пристрій), але не радіатор автомашини (нім.: *der Kuhler*).

4. Назви мір, ваги та інших величин виміру, які є співзвучними в мові оригіналу і мові перекладу, але які не збігаються за кількістю: *das Pfund* -500 г, у той час як російський фунт має 409,5 г. *der Zentner* - в Німеччині - 50 кг (100 німецьких фунтів); в Австрії та Швейцарії - 100 кг [1, с. 164].

Як показує практика викладання, студенти досить часто допускаються помилок при перекладі такої лексики як із німецької мови на українську. так і навпаки, напр., у таких словах як *der Konkurs* - банкрутство (помилково перекладається як "конкурс" - нім.: *der Wettbewerb*), *die Lektion* - урок (помилково перекладається як "лекція" - нім.: *die Vorlesung*) тощо. Типовими є також помилки при вживанні слів *Prozent, Transport, Produktion* та ін., яким приписуються значення співзвучних із ними українських слів.

3. Граматика

У центрі уваги роботи над граматиною повинно стояти опрацювання граматичних форм та конструкцій, характерних для текстов економічного змісту, напр., поширене означення, інфінітивні та пасивні конструкції, кон'юнктив, конструкція *Partizip I* з часткою *zu* тощо.

Як відомо, граматика є більш закритою і не такою чутливою для зовнішніх впливів та змін системою, як лексика, тому зміни в ній відбуваються значно повільніше. Проте навіть спостереження за фактами сучасного німецького слововживання показують, що ці зміни відбуваються постійно. Прикладами такої динаміки є відмирання форм родового відмінка та заміна їх прийменниковими тупами, відмирання системи закінчень, напр., у формах *zu Haus, nach Haus*, та тенденція до вживання таких слів. як *jemand, President, Automat* без закінчень у непрямих відмінках. Типовими явищами сьогодні вже стали і прямиї порядок слів після підрядного сполучника *weil*, порушення рамкової конструкції. вживання прийменника *in* перед числівником, що означає рік, типу /л 2008 замість 2008 або *im Jahre*

2008. Оскільки такі явища часто зустрічаються в текстах ЗМІ, на них також необхідно звертати увагу під час роботи над граматичними темами.

4. Лінгвокраїнознавчий аспект

Підвищення рівня навчання комунікації в ході викладання німецької мови для професійного спілкування може бути досягнуто лише за умови врахування соціокультурного чинника, який є передумовою створення соціокультурної компетенції майбутніх економістів. Носієм соціокультурної інформації є лексика, що зумовлено властивістю слова зберігати, накопичувати і передавати інформацію про історію та культуру народу. Тому лінгвокраїнознавчий аспект має стати невід'ємною частиною процесу формування професійно орієнтованої міжкультурної комунікативної компетенції. Лінгвокраїнознавча тематика, яка є релевантною для створення лексичної компетенції студентів-економістів, є досить широкою: історичні події, документи, політичні партії і суспільні організації, державний устрій, географічні назви, підприємства, фірми, промислові концерни, банки, виставки, імена видатних діячів, навчальні заклади, промислова продукція, грошові одиниці, назви свят і традицій. Лінгвокраїнознавчий аспект повинен враховуватися на всіх етапах вивчення іноземної мови. Робота з географічною та адміністративною картою на початковому етапі вивчення мови допомагає студентам дізнатися про розташування столиць та найбільших міст країн, де розмовляють німецькою, їхніх федеральних земель, про країни, з якими вони межують, та значно швидше засвоїти правильне написання географічних назв. Суспільні дискусії в Німеччині з приводу нововведень у системі податків, страхування, розширення Євросоюзу зумовлюють появу нових реалій позамовної дійсності, які знаходять відображення у мові. Носіями лінгвокраїнознавчої інформації є деякі фразеологізми, цитати, назви творів, крилаті вислови тощо.

Ще одним важливим моментом, якому недо-

статньо приділяється уваги у викладанні ділової німецької мови, є знання німецьких позначень для українських реалій: назв українських міністерств, установ, посад тощо. В результаті цього також виникають ускладнення при анотуванні реферуваних статей, перекладі, написанні ділових листів.

5. Написання ділових листів

Велике значення для встановлення ділових контактів, укладення вигідних угод та успішного ведення бізнесу на сучасному рівні розвитку економічної співпраці має правильне оформлення ділових листів, тому вивчення особливостей етикету ділової переписки є необхідною складовою підготовки майбутніх спеціалістів у сфері економіки. Важливо наголосувати на відмінностях у формах звертання, формулюваннях у кінці листа, а також на те, що сучасні ділові листи тяжіють до надзвичайної лаконічності та чіткості висловлювань. Зростаюча роль електронної пошти у сфері бізнесової комунікації зумовлює доцільність і необхідність використання Інтернету в ході навчання майбутніх економістів написанню ділових листів. Як і при написанні традиційних листів, головним завданням при цьому є формування навиків ведення ділової переписки на основі знання мовленнєвих кліше та виразів для початку та кінця листа, оволодіння діловою лексикою, вміння правильно оформити та написати діловий лист за заданою тематикою. дати відповідь на діловий лист партнерів. Разом із цим студенти ознайомлюються із сучасними вимогами німецького законодавства щодо написання електронних листів у бізнесовій комунікації.

6. Мовленнєвий етикет

Важливим предметом для розгляду на заняттях з ділової німецької мови є мовленнєвий етикет - "соціально задані та культурно-специфічні правила мовленнєвої поведінки людей у ситуаціях спілкування відповідно до їхніх соціальних та психологічних ролей, рольових та особистісних

відносин вофіційній та неофіційній обстановках спілкування" [2, с 47]. Знання та дотримання його правил може стати вирішальним для успіху ділових переговорів.

Такий поділ типових труднощів на окремі пункти є умовним, оскільки на практиці - як під час викладання ділової іноземної мови, так і в реальному бізнес-середовищі - явища, які потребують уваги при вивченні мови, виявляються паралельно, в комплексі, тому і їх розгляд потребує комплексного підходу.

Література

1. Латышев Л.К. Технология перевода. - М.: НВИ-Тезаурус, 2001. - 278 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Академия, 2001. - 208 с.
3. Рамкова Програма з німецької мови для професійного спілкування для вищих навчальних закладів України. - К.: Ленвіт, 2006. - 90 с. -----
4. Heine C. Lehrwerk-Inflation für Wirtschaftsdeutsch. Worauf soll man setzen? // Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift für Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer. - LQuartal 1999/ Heft 1 - 36. Jahrgang. - S. 44-49.

УДК 811.112.2'37

Градуальний компонент семантики прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання

Блажко М.І.

У статті семантика прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання пояснюється із залученням теоретичних положень когнітивної лінгвістики про перцептивний досвід людини як підґрунтя становлення абстрактних структур свідомості. Встановлено, що компонентами семантичної структури мовних одиниць, які представляють концепт KLANG, є просторовість, ритмічність, пов'язана з темпоральністю, та градуальність. Градуальний компонент значення досліджуваних одиниць відображає кількісні характеристики звучання стосовно шкали, яка складається з прийнятної для людини норми сприйняття гучності, висоти і тиску звучання та двох спектрів: збільшення і зменшення ступеня вияву параметрів.

В статье семантика прилагательных и причастий современного немецкого языка на обозначение звуча ния объясняется при помощи использования теоретических положений когнитивной лингвистики о перцептивном опыте человека как основы становления абстрактных структур сознания. Установлено, что компонентами семантической структуры языковедческих единиц, которые представляют концепт KLANG, является пространство, ритмичность, связанная с темпоральностью и градуальностью.

Сучасний період роз витку лінгвістики називають епохою семантики [14, с. 164], що є визнанням того, що без семантики і систематизації в галузях вивчення та опис мовних закономірностей й тенденцій є неможливим. Цей постулат є особливо актуальним сьогодні, коли розвитокта вдосконалення мовознавчої науки характеризуються орієнтацією на людський чинник у мові, тобто на дослідження мови у нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою. світоглядом і духовно-практичною діяльністю людини [6, с. 33]. Предметом нашого дослідження є семантика та комбінаторика прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання. Ад'єктивні слова різних мов були об'єктом ґрунтовних наукових студій. у яких визначено їх місце у системі частин мови [1], запропоновано семантико-функціональну категоризацію ад'єктивних слів [10], з'ясовано змістові і функціональні властивості прикметників [13] та їх роль у висловлюванні [5], встановлено взаємодію лексичної семантики прикметника з типом і значенням речення [22].

Нові грані семантики ад'єктивних одиниць виявлено у межах когнітивного підходу, спрямованого на вивчення впливу мислення та здібностей людини на формування мовного значення [2; 8; 11]. Головним предметом дослідження когнітологів є вербалізація концептів - оперативних змістових

одиниць пам'яті, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [9]. Концепт ЗВУЧАННЯ/KLANG репрезентує сукупність знань людини про оточуючий світ звуків та їх властивості, про явища навколишнього світу, котрі сприймаються слухом індивіда [7]. Концепт ЗВУЧАННЯ вербалізується одиницями різних частин мови, серед яких найбільшу увагу приділено дієсловам. Значно менше досліджені ад'єктивні засоби вербалізації концепту ЗВУЧАННЯ, що зумовлює звернення до виявлення корпусу прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання. які вербалізують концепт KLANG, ідо особливостей семантики досліджуваних одиниць з урахуванням теоретичних положень когнітивної лінгвістики про перцептивний досвід людини як підґрунтя становлення абстрактних структур свідомості.

Концепт KLANG формується під впливом перцептивного досвіду сприйняття людиною звуків з різної відстані, з певною періодичністю. диференційованих за параметрами гучності. висоти, тиску, приємності і шкідливості. Відповідно компонентами семантичної структури мовних одиниць, представленими концептом KLANG, є просторовість, ритмічність, пов'язана з темпоральністю, та градуальність, яка репрезентує кількісні параметри звуків, покладені в основу формування їхніх оцінних та екологічних

власти востей.

Просторовість, темпоральність і кількісність демонструють загальні принципи організації інформації про навколишнє середовище і виявляють значущість для людини під час розпізнавання об'єктів [15, с. 3]. Просторовий компонент концепту відображає сприйняття звуків з різних напрямів стосовно людини: здалеку - зблизька, зліва - справа, спереду - ззаду, зверху - знизу, зсередині - ззовні. Темпорально-ритмічний компонент утілений у трьохелементному протиставленні періодичності звучання: одноразова - ритмічна - безперервна.

Завдання цієї статті полягає у виділенні градуального складника семантики прикметників і дієприкметників на позначення звучання і поясненні його відображення у значенні досліджуваних одиниць із залученням теоретичних положень когнітивної лінгвістики про перцептивний досвід людини як підґрунтя становлення абстрактних структур свідомості.

Градуальний компонент концепту відображений у значенні прикметників і дієприкметників із семантикою кількості, оцінки і шкідливості. Звукооб'єкт навколишнього середовища відзначається кількісними параметрами, до яких належать гучність, висота і тиск. Кількість утілюється у значенні окремих підкласів прикметників за допомогою різних сем, які вказують на відхилення від певного еталону, норми і на існування полярних величин [3, с. 122]. Дослідники вказують на зв'язок між кількістю і градуальністю: сприйняття кількості, а саме об'єму, маси, величини та інших параметрів об'єкту, які збільшуються або зменшуються, тобто виявляють різний ступінь кількості, властиве повсякденному життю [12, с. 202].

Градуальність у значенні досліджуваних одиниць встановлюється відносно шкали, котру визначають як послідовність, що служить для кількісної оцінки певного параметра і яку вважають основою класифікації градуальних прикметників, одиниць, котрі репрезентують різний ступінь вияву властивості [17, с. 220]. Оскільки градуальність необхідна для вияву різного ступеня ознаки, встановлюється точка відліку, порівняно з якою буде визначатися збільшення чи зменшення властивості. Таким об'єктом порівняння вважають значення *норми* - нейтрального ступеня вияву даної ознаки, прийнятого для людини, що визначає інші показники - менше норми і більше норми. Перевищення норми виражається мовними одиницями, що позначають ознаку в її зростаючому значенні (великий, дорогий, високий), а недосягнення її - одиницями з протилежною семантикою (маленький, дешевий, низький). Подальша розмітка шкали носить умовний характер, оскільки градування властивості допускає суттєву деталізацію [5, с. 59]. Градуальний компонент значення прикметників і дієприкметників на позначення звучання репрезентують кількісні *{Intensität, Zahl der Schwingungen, durchdringend'}* семи, які активують шкали гучності, висоти і тиску. Семи у значенні одиниць вказують на норму на шкалі або відхилення від неї збільшення або зменшення

гучності, висоти і тиску.

Кількісні характеристики звучання подають прикметники на позначення гучності, висоти і тиску, які завдяки співвіднесеності з кількісною шкалою відображають різний ступінь вияву інтенсивності звуку, його пронизливості і кількості коливань. За параметром *гучність*, який становить одну з кількісних властивостей звучання, досліджувані одиниці поділяємо на засоби вираження гучних і тихих звуків. Шкала гучності активується семою 'Intensität' (інтенсивність), що виявляється у словникових дефініціях одиниць. Шкала гучності спрямована вгору і вниз стосовно *норми*, відповідно до якої визначатиметься більший чи менший ступінь вияву ознаки гучність. Подібною *нормою* є такий ступінь інтенсивності звуку, при якому звукові коливання сприймаються слухом людини. Наприклад, у значенні прикметника *horbar* "чутний" вказується на такий ступінь гучності, який сприймається слухом людини, тобто відповідає нормі: *horbar - mit dem Gehor wahrzunehmen* [18, с. 735]. Норма, яку втілює прикметник *horbar*, є точкою відліку для виділення двох спектрів шкали: гучних і тихих звуків. Різний ступінь вияву гучності звуку стосовно норми подають прикметники на позначення звучання *laut - leise*.

Значення прикметників *laut* і *leise* тлумачаться через прикметник "*horbar*", напр.: *laut - weithin horbar, mit kraftigem Klang* [18, с. 933]. Семантика прикметника *laut* відбиває збільшення ступеня інтенсивності звучання стосовно норми, на що вказує сема 'kraftig' (сильний), *laut* окреслює початок гучного звучання. Інші прикметники, значення яких відзначаються збільшенням гучності звучання, диференціюють різні ступені цього параметра, напр., *hallend* (дзвінкий, шумний), *zslal/epc* (голосний, гучний), *gerauschvoll* (гучний), *lautstark* (дуже голосний, гучний), *überlaut* (надто гучний), *ohrenbetaubend* (оглушливий) тощо. Дієприкметник *schallend*, прикметник *gerauschvoll* позначають ознаку одного ступеня. Дієприкметник *schallend* вказує на гучний звук, який можна почути на далекій відстані, а значення прикметника *gerauschvoll* пов'язане зі значною кількістю шуму, що засвідчують словникові дефініції цих прикметників, напр., *schallend (von schallen) - laut und weithin vernehmlich (u. nachhallend), weithin horbar* [18, с. 1301]; *gerauschvoll- mit viel Gerauschen verbunden, laut* [18, с. 592].

Значення прикметників *lautstark, überlaut* відзначаються більшим ступенем інтенсивності, на що вказують інтенсифікатори "*sehr*" (дуже, досить), "*übermäßig*" (надмірно), "*zu*" (занадто), напр., *lautstark - sehr laut, weithin horbar* [18, с. 934], *überlaut- übermäßig, zu laut* [18, с. 1579]. У плані вираження ці прикметники мають маркери *stark, über*, які вказують на збільшення ступеня інтенсивності ознаки порівняно з ознакою, що позначається прикметником *laut*. Надмірність ступеня ознаки репрезентує також прикметник на позначення звучання *ohrenbetaubend*, який позначає надмірно гучний звук, про що сигналізує інтенсифікатор "*übermäßig*", напр., *ohrenbetaubend - übermäßig laut* [18, с. 1097].

Спектр гучних звуків, інтенсивність яких більша за норму, задається прикметником на позначення звучання *laut*, стосовно якого на шкалі гучності розташовані інші одиниці, котрі відображають зростання гучності звуку: *hörbar* (норма), *laut* (окреслює початок спектру гучності), а інші прикметники диференціюють різні ступені гучності: *gerauschvoll* * *schallend* * *lautstark* * *uberlaut* * *ohrenbetaubend*.

Прикметник *leise* втілює зменшення гучного звучання, позначене семою 'schwach' (слабкий): *leise - nur schwach hörbar, nicht laut* [18, с 944] і задає спектр тихих звуків, інтенсивність яких менша за норму. Його значення містить семи. які вказують на зменшення ступеня гучності. Такою семою є 'schwach' (слабкий), яка подає менший ступінь інтенсивності звучанні порівняно з гучними звуками. Семи 'kraftig' та 'schwach' диференціюють збільшення або зменшення параметра *гучність*, тобто є диференційними семами.

Значення прикметників на позначення тихих звуків відповідають точкам на шкалі гучності. які розташовані за ступенем зменшення цієї властивості. Значення прикметників *gedampft* (приглушений), *halblaut* (негучний), *verhalten* (стриманий), *tonlos* (беззвучний), *heiser* (хрипкий), *rauh* (сиплий) тощо вказують на зменшення гучності звучання, що виявляється у словникових дефініціях цих одиниць через семи *gedämpft* (приглушений), 'ohne Ausdruck' (невизначений), 'unklar' (неясний) або через інтенсифікатори "sehr", "kaum".

Дієприкметник спектру тихих звуків *flusternd* (той, що шепоче) відзначається ще меншим ступенем інтенсивності гучності, на що вказує інтенсифікатор "sehr", а прикметник *unhörbar* (нечутний) репрезентує незначний ступінь інтенсивності звуку, який ледь сприймається органами слуху. Його словникова дефініція містить інтенсифікатор "kaum": *unhörbar - nicht, kaum hörbar* [18, с 1606]. Прикметник *still* позначає ще більший ступінь інтенсивності тихого звучання, що засвідчує сема 'ruhig': *still - ruhig, leise* [18, с 1469]. Одиниця на позначення гучного звуку *lautlos* втілює відсутність звучання, на що вказує сема 'kein Gerausch' в її словниковій дефініції, напр., *lautlos - von keinerlei Gerausch begleitet* [18, с 934]. Ще більший ступінь тихого звучання виявляють прикметники на позначення звучання *mucksmäuschenstill*, *mäuschenstill*, словникові дефініції яких містять інтенсифікатор *ganz*, який утілює повну відсутність звуків, напр., *mäuschenstill - ganz still (vor angespannter Erwartung, Aufmerksamkeit)* [18, с 999], *mucksmäuschenstill - so still, dass nicht das geringste Gerausch zu hören ist* [18, с 1040].

Початок тихих звуків, інтенсивність яких менша за норму, окреслений прикметником *leise*, а сам спектр структурований одиницями *gedampft* —* *halblaut* —> *hallend* —* *verhalten* —* *tonlos* —* *flusternd* —* *unhörbar* —* *lautlos* —* *still* —* *mäuschenstill* —* *mucksmäuschenstill*.

Значення прикметників із семантикою кількості *laut* і *leise*, які окреслюють початок гучного і тихого звучання на шкалі гучності, модифікуються за

допомогою інтенсифікаторів *sehr*/тоай/д (надмірно). *so* (настільки), *sehr* (дуже), *unangemessen* (непомірно), *ganz* (абсолютно) у словосполученнях, в яких зазначені одиниці виступають стрижневими елементами. Наприклад, прикметник *laut* вказує на зростання ступеня інтенсивності звучання внаслідок сполучення з інтенсифікатором *übermäßig* (надмірно), про що свідчить телефонна реакція сусідів героя фрагменту у прикладі [...] *klinat nicht übermäßig laut, wurde man sagen, aber das geht jetzt hinauf bis über die Frau Niemeyer und hinunter bis zum Hausmeister und hinüber bis ins Nachbarhaus, die rufen dann später an [...]* [23, с 24]. Інтенсифікатор *so* (настільки) вказує на збільшення гучності радіоприймача розташованого всалоніавтомобіля, настільки, що водій не сприймає на слух звукові сигнали інших машин, напр., *Ronny stellt das Autoradio laut, so laut, dass er kein Hupen hören kann* [21, с 149].

У наступному прикладі *Seitdem ich die Wollquasten an den Hausschuhen des Vaters nicht mehr streicheln durfte, hatte keine Uhr so lautgetickt* [19, с 108] інтенсифікатор *so* (настільки) вказує на збільшення ступеня гучності цокання годинника. позначеного прикметником *laut*, настільки, що воно привертає увагу дитини.

Зменшення ступеня гучності стуку черевик. позначеної сполученням прикметника *leise* і інтенсифікатора *so...*, *wie möglich* (настільки... наскільки це можливо), допомагає людині залишитися непоміченою, напр.: *Ich nahm den Hintereingang von unserem Block und als ich im obersten Stockwerk ankam trat ich in meinen Mongoleistiefeln so leise wie möglich auf. damitich nicht klingelte* [24, с 117].

Ще одним кількісним параметром звучання є висота, яка відображається у значенні прикметників і дієприкметників на позначення звучання семою 'Zahl von Schwingungen' (кількість коливань). Велика кількість коливань сприймається як певна безліч, яка проектується на простір (висоту), що засвідчує подібність сприйняття шкали висоти звуку [4, с. 27] і вертикально!"просторової шкали [16, с. 97]. Низка прикметників на позначення звучання виявляє здатність характеризувати процес звучання як *високий* або *низький*.

Словникова дефініція прикметника *hoch* містить сему 'велика кількість коливань', тобто значна кількість мислиться як "висота", напр.. *hoch - (in Bezug auf Tone, Klänge) durch eine große Zahl von Schwingungen hell klingend* [18, с 723]. Виходячи з того, що кількість коливань може збільшуватися або зменшуватися, вважаємо. що зміни властиві й параметру *висота*, з чого випливає наявність протилежної ознаки, що фіксує незначну кількість коливань. Така ознака позначається прикметником *tief*, словникова дефініція якого виявляє сему 'dunkel', що втілює значення слабого ступеня вияву ознаки, пор: *tief -7 b. (von der Stimme, von Tönen) dunkel klingend* [18, с 1533]; *dunkel - 3. (von Klängen, Tönen) tief, gedämpft* [18, с 371].

Шкала висоти, подібно до шкали гучності. спрямована вгору і вниз відносно норми

кількості коливань, прийнятною для людини, яка актуалізується прикметником *hell* (високий (про голос), дзвінкий). Його словникова дефініція вказує на те, що цей прикметник позначає таку кількість коливань, яка сприймається слухом людини: *hell - (von einer Gehorsempfindung) hoch klingend, klar, nichtdumpf* [18, с. 685]. Прикметник на позначення звучання *hoch* окреслює спектр високих звуків, а інші одиниці подають збільшення кількості коливань: *hell* (норма) —* *hoch* —* *silberhell* —* *piepsend*. Однаковий ступінь кількості коливань на цій шкалі разом із прикметником *hoch* відображають одиниці 15/7 Бегле// (дзвінкий, як срібло), *silbern* (сріблястий (про голос)), *piepsend* (той, який пищить), *le//rblelс* (дзвінкий, високий) тощо. Їх словникові дефініції мають сему 'grofte Zahl von Schwingungen', яка вказує на значну кількість коливань, пор., *hoch - (in Bezug aufTone, Klänge) durch eine grolie Zahl von Schwingungen hell klingend* [18, с 723].

Спектр низьких звуків позначений прикметником *tief* із значенням "низький", а різний ступінь зменшення висоти відображають значення одиниць, що відповідають позначкам на шкалі: *tief* —* *dunkel* —* *dumpf* —* *blechtonig* —* *ho hi*. Характеристика звучання висотою передбачає вибір прикметника, який вказує на місце у спектрі високих або низьких звуків. Спектр низьких звуків задає прикметник *tief* (низький (про звук)), що разом із *klangtief* (низький), *dunkel* (низький (про звук)), *dumpf* (глухий, приглушений (про звук)) тощо виражає зменшення висоти звучання. Ще меншу кількість даного параметра подають прикметники *hohl* (глухий (про звук)), *blechtonig* (низький) тощо.

Низькі звуки співвідносяться також із глибиною. Підтвердження чому знаходимо у словниковій дефініції прикметника *hohl*, що позначає глухий звук, такий, що виходить з будь-якої прихованої порожнини, пор., *hohl- dumpf u. tief klingend, als kame derTon aus einem verborgenen Hohlraum* [18, с 730]. Текстові дані демонструють, що людина, котра не має можливості візуалізувати джерело звуку, інтерпретує низькі звуки як такі, що лунають з-під ніг, продовжуючи вертикаль шкали нижче рівня землі, що демонструє контекст: *Seine Stimme schallt hohl im Nebel wie aus einem Grabe* [20, с 12].

До кількісних параметрів звуку належить тиск. Словникові дефініції прикметників і дієприкметників на позначення звучання засвідчують, що значний ступінь інтенсивності і кількості коливань мислиться як значна фізична сила, енергія. Фізичній силі властива значна потужність, яка тисне на щось, завдає болю. сприймається як пронизлива. Словникові дефініції низки прикметників на позначення звучання відзначаються семою 'durchdringend' (пронизливий): значний ступінь інтенсивності і кількості коливань подається як такий, що утілює силу, яка дозволяє тиснути і долати усі бар'єри. Звуки подібної сили завдають болю слуховій системі людини або руйнують її, що знаходить

відображення у мові і відбивається у значеннях прикметників і дієприкметників на позначення звучання.

Збільшення тиску відбиває прикметник на позначення звучання *gellend* (пронизливий), значення якого має сему 'durchdringend', що вказує на таку властивість звуку, як його "пронизливість": *gellend - hell und durchdringend schallen* [18, с 583]. Ця специфічна особливість звуку становить його силу, енергетичну властивість, тиск. Прикметники *metallisch* і *blechern* відзначаються значною кількістю коливань, яка починає мислитися як "пронизлива", на що вказує сема 'durchdringend' у значенні прикметника *metallisch*, пор.; *metallisch - hart klingend; im Klang hell und durchdringend* [18, с 1011], а значення прикметника *blechern* пояснюється через семантику *metallisch*: *blechern - metallisch klingend, hohl tonend* [18, с 267].

Прикметники на позначення звучання *schrill* (різкий, пронизливий), *gell* (різкий, пронизливий (про звук)), *grell* (різкий, пронизливий (про голос)), *heftig* (сильний), *hart* (міцний, твердий), *scharf* (сильний, пронизливий (про голос)), *markdurchdringend* (пронизливий) тощо позначають збільшення ступеня пронизливості на відміну від *gellend*, на що вказує сема 'unangenehm' у їхніх словникових визначеннях. напр., *grell - in unangenehm hohen Tonen; schrill u. durchdringend laut* [18, с 631]; *schrill - in unangenehmer Weise durchdringend hell, hoch und grell klingend* [18, с 1354].

Значення прикметників *ohrenschmerzend*, *ohrenzerreilend* тощо актуалізують ознаки таких звуків, що викликають біль у вухах, на що вказує інтенсифікатор "QbermäUig" у їхніх словникових дефініціях. Прикметник *markerschütternd* (пронизливий, різкий) подає найбільший ступінь ознаки 'durchdringend', напр., *markeschütternd - durchdringend laut u. Schrecken, Mitgefühl auflosend* [18, с 990].

Шкалу тиску, обмежену з одного боку відносно норми, яка сприймається слухом людини. активує прикметник *wahrnehmbar*, що вказує на здатність звуку бути відчутним: *wahrnehmbar -so beschaffen, dass es wahrgenommen werden kann* [18, с 1705]. Угорі від пронизливих звуків на шкалі розташовані позначки, що відображають збільшення ступеня вияву пронизливості, тобто рівня звукового тиску, який сприймається людиною як біль у вухах: *scharf* —* *gell* —* *grell* —* *schrill* —>■ *larmend* —* *ohrenbetaubend* —* *ohrenschmerzend* —* *ohrenzerreilend* —* *markerschütternd*.

Кількісна шкала, відносно якої відбувається вибір ад'єктивних одиниць на позначення гучності, висоти і тиску звучання, є основою для формування оцінювального екологічного компонентів значення, вираженого прикметниками і дієприкметниками, які вербалізують приємні і неприємні, корисні і шкідливі звуки. Ці значення

виявляються внаслідок взаємодії між собою просторового, темпорального і градуального компонентів, які утворюють похідний рівень концепту.

Осмислення носіями сучасної німецької мови звучання відображене у семантиці прикметників і дієприкметників, структура значення яких визначається компонентами концепту KLANG: просторовим, темпоральним, градуальним, оцінним та екологічним. Одиниці на позначення просторових, темпорально-ритмічних і градуальних властивостей звучання структурують базовий рівень концепту. Градуальний компонент відображає кількісні характеристики звучання стосовно шкали, яка складається з прийнятної для людини норми сприйняття гучності, висоти і тиску звучання та двох спектрів: збільшення і зменшення ступеня вияву параметрів. Подальші розвідки можуть відбуватися у напрямі вивчення взаємодії базових компонентів концепту і формування оцінного та екологічного значень ад'єктивних одиниць на позначення звучання сучасної німецької мови.

Література

1. Афанасьева О.В. Имя прилагательное и его место в системе частей речи // Теория грамматики: лексико-грамматические классы и разряды слов. - М., 1990. - С. 77-94.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. - Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2001. - 123 с.
3. Булгакова М.П. Соотнесение с нормой как фактор аксиологического переосмысления параметрических имен прилагательных // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1: Филология. - 2006. - №1(21). - С. 122-126.
4. Вартанян И.А. Звук - слух - мозг. - Ленинград: Наука (Ленинградское отделение), 1981. - 176 с.
5. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного: на материале иберо-романских языков. - М.: Наука, 1978. - 200 с.
6. Голубовська І.О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов // Лінгвістика XXI століття: наукові дослідження і перспективи. - К., 2006. - №1. - С. 33-39.
7. Гунина Н.А. Концепт „звучание“ и его вербализация в английском языке // Когнитивная семантика: 2-я междунар. школа-семинар по когнитивной лингвистике, 11-14 сент. 2000 г.: Материалы конф. - Тамбов, 2000. - Ч. 2. - С. 29-32.
8. Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс // Вестник МГЛУ. Лексика в разных языках дискурса. - М., 2003. - Вып. 478. - С. 145-164.
9. Кубрякова Е.С. Концепт, Концептуализация // Краткий словарь когнитивных терминов. - М.: Филол. ф-т МГУ, 1996. - С. 90-94.
10. Постникова С.В. Разряды прилагательных в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... д. филол. н.: 10.02.04 - Германские языки. - СПб., 1992. - 34 с.
11. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. - Запоріжжя: Прем'єр, 2008. - 332 с.
12. Тафель К. Некоторые размышления о связи между количественностью и градуальностью // Quantitat und Graduierung in der natürlichen Sprache: hrsg. von Alexander Kiklevic. - München: Verlag Otto Sagner, 2001. - С. 201-207.
13. Харитончик З.А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. - Минск: Вышэйшая школа, 1986. - 93 с.
14. Харитончик З.А. О метонимическом синкретизме, или тождестве и отдельности лексических значений // Очерки о языке. Теория номинации. Лексическая семантика. Словообразование: Избр. труды. - Минск: МГЛУ, 2004. - С. 164-171.
15. Яхнов Х. Количественность как основная когнитивная и семантическая категория // Quantitat und Graduierung in der natürlichen Sprache: hrsg. von Alexander Kiklevic. - München: Verlag Otto Sagner. 2001. - С. 1-9.
16. Dönninghaus S. Der Bereich des Quantitativen aus der Sicht der Kognitiven Linguistik // Quantitat und Graduierung als konnativ-semantische Kategorien. - Wiesbaden: Otto Harrasowitsch Verlag, 2001. - S. 93-113.
17. Dönninghaus S. Die Graduierung im Tschechischen // Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien. - Wiesbaden: Otto Harrasowitsch Verlag, 2001. - S. 220-247.
18. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. - Mannheim-Wien-Zurich: Dudenverlag, 1989. - 1816 s.
19. Müller H. Hertzler. - Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1996. - 254 s.
20. Remarque E.M. Der Weg zurück. - Berlin; Weimar: Aufbau-Verlag, 1988. - 255 s.
21. Schramm I. Aprilmechanik. - Berlin: Verlag Volk und Welt, 1997. - 319 s.
22. Sommerfeldt K.-E. Die lexikalische Bedeutung von Adjektiven - entscheidende Grundlage für Satzsemantik und Satztyp // Zum Verhältnis von Lexik und Grammatik. - Leipzig: VEB Verlag, 1989. - S. 166-177.

УДК 81'37:165.194:177.3

Дискурсивна одиниця неправди як продукт смислотворчої діяльності суб'єкта рефлексії

Морозова О.І.

Проблема виокремлення одиниці дискурсивної реалізації неправди розглядається у статті з позицій діяльнісного підходу, згідно з яким змістова наповненість висловлення є результатом смислотворчої діяльності суб'єкта рефлексії. Уведення поняття дискурсеми неправди є передумовою Типісуаякного типуоб'єкта -когнітивно-комунікативного утворення, суть якого визначається смисловим ефектом "не вірю", що виникає внаслідок осмислення суб'єктом рефлексії власного досвіду інтерпретації інформації, яка міститься у неправдивому висловленні.

Проблема выделения единицы дискурсивной реализации неправды рассматривается в статье с позиций деятельного подхода, согласно которому смысловая наполняемость высказывания является результатом смысловой деятельности субъекта рефлексии. Введение понятия дискурсеми неправды является предпосылкой её описания как нового типа объекта - когнитивно-коммуникативного образования, сущность которого определяется смысловым эффектом "не верю", что возникает вследствие осмысления субъектом рефлексии собственного опыта интерпретации информации, которая находится в неправдивом высказывании. Упродовжтисячолить гуманітарна думка прямувала шляхом рефлексивного освоєния неправди як

стійкого, раціонально влаштованого об'єкта - висловлення, якому притаманні такі ознаки, як "хибність змісту повідомлення", "знання мовця про справжній стан речей" та "намір мовця ввести співрозмовника в оману". Ця дослідницька настанова відома у філософії науки як раціоналізм класичного типу, що фокусується на загальних універсальних властивостях об'єктів пізнання [9, с. 22]. Метою досліджень, що керуються такою настановою, є здобуття "об'єктивного" знання про світ, виявлення законів, що діють незалежно від того, відомі вони людині чи ні. При такому підході гносеологічна фігура суб'єкта пізнання є безликою, схематичною, а її роль у процесі ментального освоєния дійсності є суто формальною: це лише факт наявності всезнаючого "універсального" спостерігача.

Історію рефлексивного освоєния неправди з позицій класичного раціоналізму важко назвати еволюцією, оскільки за дві тисячі років уявлення про її природу фактично незмінилося: прихильники традиції невідмінно виходили з розуміння неправди як антипода істини, стабільної "речі", що передую мові й без будь-яких проблем розпізнається "універсальним" спостерігачем. Однак на відміну від об'єктів предметного світу неправда належить до реальності символічної, цілком залежної від особливостей людської свідомості, характеристик конкретного інтелекту [24, с. 12-13]. Саме

суб'єктна залежність неправди свідчить про неможливість її несуперечливого визначення з раціоналістичних позицій.

Альтернативою класичному типу раціональності є діяльнісний стиль мислення, що вийшов на авансцену інтелектуального життя в останній третині ХХ ст. Його ознакою є зміщення фокусу уваги з розгляду природи об'єктів пізнання на процес їх формування. Діяльнісні філософські концепції пізнання [1; 4; 7; 12-14; 18; 27; 30; 33-35] базуються на тому, що "як" розумової діяльності так само важливе, як і те, що стверджується. У психології провісником діяльнісного підходу виступив Л.С.Виготський [8], мовознавстві - В. фон Гумбольдт [11], О.О.Потебня [22]. Л.В.Щерба [31], Г.Пйом [10], Р.Якобсон [32]. літературознавстві та семіології- М.М.Бахтін [3]. Р.Барт [2], Ю.Кристева [36], Ю.М.Лотман [19].

У вимірах діялісно скерованої наукової думки універсального суб'єкта, всезнаючого спостерігача об'єктивної реальності, наявність якого береться за дане традиційною наукою. не існує: індивід постає як суб'єкт лише в дискурсі [20, с. 66; 21, с. 268]. У дискурсі суб'єкт позбавлений цілісності, постульованої йому традицією. Так, М.Фуко наголошує на тому, що різні модальності висловлення замість того, щоб відсилати до синтезу або до об'єднувальної функційного суб'єкта, виявляють його розсіяння

"до різних статусів, різних розташувань і різних позицій, що їх суб'єкт може займати або які він може приймати, коли промовляє, до перервності площин, у яких він говорить. І якщо ці площини пов'язані системою відношень, то така система встановлюється не синтетичною діяльністю свідомості, яка тотожна собі самій, яка мовчить і передре будь-яким словам, а специфічністю мовної практики" [29, с. 87-88].

За такого підходу проблематичним видається й об'єктивний статус істини як результату адекватного осягнення суб'єктом суті об'єкта як чогось такого, "що чекає в якихось високостях ладу, що він [суб'єкт - О.М.] вивільнить його й дозволить втілитися у видимому й балакучу об'єктивність" [29, с. 72]. У дискурсі істина відбудовується у процесі самовиявлення суб'єкта: вона є сукупністю правил, якими керується суб'єкт, котрий організує власні когнітивні практики відповідно до нормативних вимог. притаманних тому або іншому типу дискурсу. Об'єктивності істині, проте, надає її незалежність від індивідуальної свідомості, її зв'язку з умовами. за яких можливе виконання індивідом функції суб'єкта. Саме тому істина набуває статусу "ситуативного ефекту" [23, с. 295]. За визначенням Ж.Дельоза, ефекти - це не речі чи стани речей. а щось таке, що міститься в чомусь або чомусь властиве. Тому не можна сказати, що ефекти реально існують. Вони мають той мінімум буття. якого достатньо, щоб бути не річчю або існуючою сутністю. Ефекти - це безтілесні події [12, с. 17]. За діяльнісного підходу статусу ефекту набуває й неправда, оскільки змістова наповненість висловлення розуміється як продукт особливої смислотворчої діяльності суб'єкта, котрий сприймає конвенційний зміст цього висловлення у конкретній ситуації.

Неправда набуває статусу об'єкта лише за наявності суб'єкта-інтерпретатора - "реального (живого!) індивіда, активного і пристрасного" [16, с. 121], який не просто "сприймає" зміст цього висловлення у конкретній ситуації, але й бере активну участь у створенні відповідного смислу. Це відбувається таким чином: з метою введення адресата в оману адресант промовляє висловлення, зміст якого є хибним. Аналізуючи це вербальне повідомлення, адресат зіставляє його зміст з наявною у нього релевантною інформацією й у разі виявлення істотних розбіжностей вивідним шляхом доходить висновку, що зміст висловлення є хибним, а адресант - нещирим. Тематизація характеру перебігу комунікації спрямовує останню в інше річище: замість питання про те. що говориться, релевантним стає питання "чому це говориться".

Неправда набуває статусу психічноіреальності тільки за умови, що вона є "видимою" адресату неправдивого висловлення, спостерігачу або навіть самому адресанту, який дивиться на себе очима "іншого". На позначення цих різновидів інтерпретатора власного досвіду опанування комунікативної діяльності вводимо термін "суб'єкт рефлексії" (рефлексія - звернення свідомості до себе самої [28, с. 389]). Нерозпізнана неправда.

парадоксальним чином, неправдою не є, тобто неправдиве висловлення, що сприймається як правдиве, нічим не відрізняється від останнього.

Таким чином, провідна відмінність діяльнісного тлумачення неправди від трактування з позицій репрезентаційного підходу полягає в тому, що неправда розуміється не як статична суть, а як подія, акт оцінювання суб'єктом рефлексії не тільки вірогідності отриманої інформації, але й щирості мовця, знання останнього про предмет розмови тощо. Можливість опису цієї події забезпечена не наявністю певної референтної ситуації, вона зумовлена правилами, що диктує тип дискурсу, в межах якого відбувається спілкування суб'єктів.

Для пояснення особливостей смислотворення у ситуації неправди потрібен певний модельний елемент, здатний "схопити" момент переходу форми, коли мовний знак (неправдиве висловлення), за словами Ю.С.Степанова, стає "прозорим". запереченням самого себе, антизнаком, тобто не затримує на собі увагу інтерпретатора, дозволяючи його свідомості пройти крізь нього [25, с. 172]. Цей модельний елемент, наявний у художньому дискурсі, є своєрідним "відображенням" метамовленнєвої розумової діяльності суб'єкта рефлексії. що зазвичай здійснюється на глибинному рівні [15, с. 10], але може виходити на поверхню в особливо напружених ситуаціях [6, с. 154]. На його позначення вводимо поняття **дискурсеми неправди** (ДН), що визначається як фрагмент дискурсу, який містить неправдиве висловлення (ядро ДН) і метамовленнєве нашарування, котре висвітлює ситуативні умови, які суб'єкт рефлексії вважає релевантними для його адекватної інтерпретації (експлікаторна частина ДН). Властивістю ДН є гетерогенність її складників. спричинена їх співвіднесеністю з різними фігурами суб'єкта, а саме: суб'єкта мовлення (адресанта) і суб'єкта рефлексії (інтерпретатора).

Різновиди ДН виокремлюються відповідно до структури ядра, способу розташування експлікаторної частини ДН відносно ядра та співвідношення суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії.

1. За структурними властивостями ядра ДН поділяються на **прямі**, що містять неправдиве висловлення, подане як пряме мовлення, і **квотативні**, у яких неправдиве висловлення має форму непрямого мовлення, або квотативу [37. с. 71]. І перші, і другі можуть бути **одиночними**, ядро яких сформовано одним неправдивим висловленням, або **множинними**, ядро яких містить більше одного неправдивого висловлення. Серед множинних ДН виокремлюються **неперервні**. в яких неправдиві висловлення розташовані безпосередньо одне за одним, та **перервні**. ознакою яких є чергування неправдивих висловлень із правдивими.

Розглянемо приклади, що ілюструють ці різновиди ДН. (1) "*I only wanted to thank you for organizing a unique experience forme.*" "*I organized nothing.*" "*I find it hard to believe that*" (Fowles: 137). У цьому фрагменті діалогічного дискурсу ядро ДН представлено одним неправдивим висловленням

(підкреслене суцільною лінією), в якому викривлена природа пропозиційного зв'язку. Це так звана тотальна неправда, пов'язана з "так" або "ні" [5, с. 74]. Про хибність повідомлюваної інформації та нещирість адресанта свідчить зміст репліки (підкреслена пунктирною лінією), що промовляється адресатом неправдивого висловлення у відповідь (*I find it hard to believe that* - Мені важко в це повірити). Неправдиве висловлення, яке утворює ядро цієї ДН, подане у формі прямого мовлення, що надає підстави для визначення цієї ДН як прямої одиничної. (2) "*Tell me how you travelled to England,*" Smiley suggested. "*Soft route from Dublin. No problem.*" Tarr lied badly under pressure. *Perhaps his parents were to blame. He was too fast when he had no answer ready, too aggressive when he had one up his sleeve* (Le Carre: 66). У наведеному діалозі ядром ДН є респонсивна репліка, котра містить два неправдивих висловлення, у яких адресант стверджує, що він дістався до місця поїздом із Дубліна без будь-яких проблем. З експлікаторної частини ДН {*Tarr lied badly under pressure* - Під тиском Тарр брехав погано), у якій міститься лексична номінація неправди (виділена жирним шрифтом), зрозуміло, що зміст висловлень адресанта не відповідає справжньому стану речей. Оскільки обидва неправдивих висловлення мають форму прямого мовлення та йдуть безпосередньо одне за одним, ця ДН є множинною, прямою та неперервною. (3) *In the morning I persuaded her to ring up and say that she wasn't well, and we spent the day out in the country* (Fowles: 43). Неправдиве висловлення, що утворює ядро цієї ДН, подане як непряме мовлення, тобто його зміст переданий об'єктною клаузою, підпорядкованою предикату головноїклаузи {*I persuaded her to ring up and say <...>* - я переконав її подзвонити на роботу та сказати <...>}. Ця ДН, відповідно, є кватативною одиничною. (4) "*I say something else: Control never died at all. He's been seen.*" With a fluttering gesture he silenced Smiley's protests. "*Let me finish. Willy Andrewartha walked straight into him in Jo'burg airport in the waiting room. Not a ghost. Flesh. Willy was at the bar buying a soda for the heat, you haven't seen Willy recently but he's a balloon. He turned round and there was Control beside him dressed up like a ghastly Boer. The moment he saw Willy he bolted.*" <...> *The monstrosity of this, reaching Smiley through a thickening wall of spiritual exhaustion, let him momentarily speechless. "Tha t's ridiculous! Tha t's the most idiotic story I have ever heard!"* (Le Carre: 30). Вигадана розповідь про зустріч з людиною, яка вже померла, у цьому прикладі переказується. Наявність низки висловлень, у яких викривлено дійсний стан речей (місце, де один із персонажів нібито зустрів певну людину, вигляд останньої та її реакція на зустріч із знайомою людиною) дає підстави кваліфікувати цю ДН як кватативну множинну. За типом розташування неправдивих висловлень ця ДН є перервною, оскільки неправдиві висловлення чергуються із правдивими (наприклад, про те, що людина, яка розповідає цю історію, була в барі Йоганнесбурзького аеропорту).

2. За способом розташування експлікаторної частини ДН відносно 'м' ядра виокремлюються **контактні** ДН, складники яких ідуть безпосередньо один за одним, і **дистантні** ДН, ядро й експлікаторна частина яких розосереджені у тексті. У прикладах (1-4) ДН є контактними, оскільки в них метамовленнєве нашарування йде безпосередньо за неправдивим висловленням. Наведемо приклад, що ілюструє дистантну ДН: (5) *Alice Busang was nervous about consulting Mma Ramotswe, but was soon put at ease by the comfortable overweight figure sitting behind the desk. <...> "I am suspicious of my husband," she said. "I think that he is carrying on with ladies." <...> "Are you married?" she asked him quietly. He did not hesitate. "No. I've never been married. It's better to be single these days. Freedom, you know"* (McCall Smith: 139, 141-142). Ця ДН складається з двохдіалогічних обмінів. Учасниками першого є жінка-детектив та її клієнтка, а другого - детектив та чоловік клієнтки. Репліка клієнтки у першому діалозі, що становить зв'язку оповідання (с. 139), є експлікаторною частиною ДН: тут наведено інформацію про те, що клієнтка підозрює свого чоловіка у подружній зраді (*I am suspicious of my husband; I think that he is carrying on with ladies*). Ядром ДН є неправдиве висловлення її чоловіка у другому діалозі (с. 141-142). Неусвідомлюючи, що його співрозмовниці (детективу) відомий його родинний стан, він неправдиво відповідає на її пряме запитання, що ніколи не був одружений (*I've never been married*). Розосередженість складників ДН у тексті надає підстави кваліфікувати її як дистантну.

3. Співвідношення суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії дозволяв виявити низку різновидів ДН, які поєднуються у дві групи за критерієм збігу суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії в одній особі або їх асоціювання з різними особами. Розглянемо спочатку випадки, в яких суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії співвідносні з **однією особою**: (6) "*Well, are you an official of any kind?" Yes, thought Marc, but I can't admit it. "No," said Marc, and took out his wallet* (Archer: 232). У цій ДН ядро, утворене негативною відповіддю мовця на загальне запитання (Л/о/ні), та експлікаторна частина, що становить його внутрішнє мовлення (Yes/так), співвідносні з процесами мовлення та мислення однієї і тієї самої людини. Унаслідок цього особистість мовця ніби роздвоюється: він виступає не цілісним, нерозділеним суб'єктом, або, за термінологією лаканівської концепції децентрованого суб'єкта, "індивідом", а суб'єктом фрагментованим - "дивідом" [17, с 39, 257-259].

Експлікаторна частина ДН, що характеризується збігом суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії в одній особі, необов'язково містить внутрішнє мовлення: воно може бути й екстеріоризованим. наприклад: (7) *OSCAR (into the phone): What's that, darling? What goldfish? Oh, in your room! Oh, sure. Sure. I'm taking care of them. (Holds the telephone over the chest) Oh. God. I killed my kid's goldfish! (Back into the phone) Yes. I feed them every day* (Simon: 224). Специфіка цієї ДН зумовлена тим, що формально комунікативна

ситуація залишається тією самою, але в ній відбувається тимчасова зміна учасників: адресант неправдивого висловлення на короткий час перериває розмову по телефону, притискуючи слухавку до грудей, і постає в ролі суб'єкта рефлексії, про що свідчить його мовлення. адресоване собі самому як "іншому". Таким чином, у цій ситуації також наявні два суб'єкти. співвідносні з однією особою.

Нарешті, суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії можуть співвідноситися з однією особою у ситуації зізнання у неправді, яку ілюструє такий приклад: (8) "*I know where you've been.*" "*I'm not interested.*" "*You've been with Pete.*" "*Ailright. I have been with Pete.*" "*She gave me a furious dark look.*" "*So?*" "*You could have waited till Thursday.*" "*Why should I?*" "*Then I lost my temper.*" <...> "*In the end I sat beside her and watched the tears trickle out of her swollen eyes.*"

"*I waited hours for you.*" "*I went to the cinema. I haven't seen Pete.*" "*Why lie about it?*" "*Because you can't trust me. As if I'd do that*" (Fowles: 41). У цьому прикладі наведено діалог чоловіка й жінки, що живуть разом. Чоловік намагається дізнатися, де його подруга була увесь день, на що вона відповідає, що була зі своїм колишнім коханцем. Після бурхливої сцени ревності вона зізнається, що сказала неправду. Тут спостерігається зміна ідентичності суб'єкта з розвитком комунікативної ситуації: жінка по-різному виявляє свою особистість за різних обставин спілкування. У цій ситуації, власне кажучи, наявні два суб'єкта рефлексії, співвідносні з чоловіком та жінкою (на завершальному етапі розвитку комунікативної ситуації).

ДН, у яких суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії співвідносні з **різними особами**, поділяються, у свою чергу, на дві групи за критерієм належності до одного або різних оповідних рівнів художнього твору, серед яких виокремлюються рівень комунікації між персонажами і рівень взаємодії оповідача з читачем [26, с 104-105]. Розглянемо спочатку випадки, коли суб'єкт мовлення й суб'єкт рефлексії належать до **різних оповідних рівнів**. (9) "*Edward said, 'I don't know any such thing!' This was not true, he was intensely aware of being on forbidden ground*" (Murdoch: 300). Експлікаторна частина цієї ДН містить коментар усезнаючого оповідача {*This was not true, he was intensely aware of being on forbidden ground*

- Це була неправда, він ясно усвідомлював, що перебуває на забороненій території). У коментарі, по-перше, експлікується те, що мовець говорить неправду (*not true*), по-друге, в описовий спосіб висвітлюється суперечність змісту неправдивого висловлення справжньому стану речей {*not to know*- не знати vs. *to be aware*

- усвідомлювати). Неправдиве висловлення, що складає ядро цієї ДН, адресоване іншому персонажу, а метамовленнєвий коментар призначений читачеві.

Якщо суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії характеризуються належністю до **одного оповідного рівня** художнього твору, то експлікаторна частина ДН становить собою респонсивну репліку адресата неправдивого висловлення, наприклад: (10) "*Now tell me where it is.*" "*I told you already,*" *the curator stammered, kneeling defenseless on the floor of the gallery.*" "*I have no idea what you are talking about!*" "*You are lying.*" (Brown: 3). Ця ДН складається з ядра, що містить неправдиве висловлення (*I have no idea what you are talking about* - Я не уявляю, про що Ви говорите), та експлікаторної частини. представленої реплікою- реакцією адресата неправдивого висловлення (*You are lying* - Ти брешеш), які промовляються в **тієї самій комунікативній ситуації**. Адресат неправдивого висловлення, який виступає суб'єктом рефлексії, є співрозмовником особи, яка є суб'єктом мовлення. Повідомляючи адресанту неправдивого висловлення результати своїх міркувань про поточну ситуацію, він застосовує номінацію неправди - дієслово *He* (говорити неправду, брехати).

Репліка адресата неправдивого висловлення, що є реакцією на неправду, може промовлятися і в **іншій комунікативній ситуації**, яка характеризується зміною складу учасників, наприклад: (11) "*Some rich shit in Merton is trying to get me to go to bed with him.*" *he protested, in the tone of healthy exasperation he had been practicing all the way to the gates.*" "*He sent me a Harry great case of port to buy me over.*" <... > "*Haven't heard him so pissed since Oxford when six of us put away a case of his father's port. Pretended some queen from Merton gave it to him, don't know why. There weren't any queens in Merton those days. Not rich ones. We were all at Trinity*" (Le Carre: 259, 321). Ядро цієї ДН утворене двома висловленнями, що містять пов'язані каузативними відношеннями хибні пропозиції <хтось хоче залучити мовця до ліжка> і <хтось підкупає мовця>. Реакція адресата неправдивих висловлень наводиться у творі значно пізніше, коли він, будучи вже літньою людиною, пригадує цей епізод в іншій комунікативній ситуації, розмовляючи з іншою особою. Виявляється, що він із самого початку знав, що вино насправді надіслав адресантові неправдивого висловлення його батько (ця інформація є семантичною пресупозицією словосполучення *his father's port* - портвейн його батька). Отже, ядро й експлікаторна частина цієї ДН співвідносні з різними комунікативними ситуаціями, що відрізняються одна від одної за параметрами часу, місця і складу учасників. а суб'єкт неправдивого висловлення і суб'єкт рефлексії різними особами.

Таким чином, суб'єктами рефлексії, яким належить провідна роль у визначенні неправди, можуть виступати, по-перше, учасники комунікативної ситуації, які належать до одного оповідного

рівня: адресат неправдивого висловлення (приклади 1, 4, 5, 10, 11) або його адресант (приклади 6, 7, 8). По-друге, суб'єктом рефлексії може бути й оповідач (приклади 2, 3, 9), який належить до іншого рівня розповіді, ніж той, на якому відбувається комунікація персонажів. У процесі встановлення неправди бере участь і читач художнього твору. Ступінь його залучення варіюється залежно від способу подання результатів спостережень інших суб'єктів рефлексії. Так, наявність неправди може стверджуватися (приклади 2,

4, 9, 10, 11), у яких експлікаторна частина ДН містить такі слововиди зі значенням неправди. як *lied* - сказав неправду; *story* - вигадка; *not true* - неправдивий, хибний; *are lying* - говорить неправду; *pretended* - прикинувся) або імплікуватися (приклади 1, 3, 5, 6, 7), в експлікаторних частинах яких наведено факти, що суперечать змісту неправдивого висловлення). Власних умовиводів вимагають від читача насамперед останні.

Незважаючи на варіативність змісту форми, усі розглянуті ДН поєднують те, що неправда перед

бачає наявність "іншого", яким постає суб'єкт рефлексії. У цьому зв'язку Ж.П.Сартр зазначає, що "через неправду свідомість утверджує той факт, що вона існує приховано від іншого; неправда використовує у своїх цілях онтологічний дуалізм себе самого і себе самого в очах іншого" [38, с. 33].

Уведення поняття дискурсу неправди, по-перше, надає можливість визначити неправду з позицій діяльнісного підходу як новий тип об'єкта - когнітивно-комунікативне утворення, суть якого визначається смисловим ефектом "не вірю", що є наслідком осмислення суб'єктом рефлексії власного досвіду інтерпретації висловлення, конвенційний зміст котрого не узгоджується з наявною у нього інформацією про предмет розмови й комунікативну ситуацію, ознаками якої він вважає насамперед знання адресанта про справжній стан речей та його намір увести адресата в оману. По-друге, поняття дискурсу може бути корисним при розгляді лінгвальних особливостей інших смислових "ефектів" - непорозуміння, імплікації, натяку, жарту тощо.

Література

1. Апель К.-О. Трансформация философии. - М.: Логос, 2001. - 344 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: Прогресс, 1989. - 616 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1979. - 476 с.
4. Бергсон А. Творческая эволюция. - М.: Терра, 2001. - 381 с.
5. Вайнрих Г. Лингвистика лжи // Язык и моделирование социального взаимодействия. - М.: Прогресс, 1987. - С. 44-87.
6. Вепрева И.Т. Вербализация метаязыкового сознания как реализация принципа толерантности // Философские и лингвокультурные проблемы толерантности. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. - С. 153-164.
7. Витгенштейн Л. Философские исследования // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1985. - Вып. XVI. - С. 79-128.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1996. - 416 с.
9. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. - М.: Новое литературное обозрение, 1996. - 352 с.
10. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. - М.: Прогресс, 1992. - 224 с.
11. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 2000. - 397 с.
12. Делез Ж. Логика смысла // Ж. Делез. Логика смысла. М. Фуко. *Theatrum philosophicum*. - М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. - С. 13-440.
13. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия. - М.: Ин-т экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998. - 288 с.
14. Деррида Ж. О грамматологии. - М.: Ad Marginem, 2000. - 510 с.
15. Ейгер Г.В. Механизмы контроля языковой правильности высказывания: Монография. - Харьков: Основа, 1990. - 164 с.
16. Залевская А.А. Время перемен в теориях лексической семантики // Прямая и непрямая коммуникация. - Саратов: Колледж, 2003. - С. 120-135.
17. Лакан Ж. Семинары. Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/1954). - Кн. 1. - М.: Гнозис; Логос, 1998. - 423 с.
18. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. - М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. - 160 с.
19. Лотман М.Ю. Память культуры // Язык. Наука. Философия: логико-методологический и семантический анализ. - Вильнюс: Ритас, 1986. - С. 193-204.
20. Перинбаньягам Р.С. Диалогическая личность // Знаковые системы в социальных и когнитивных процессах. - Новосибирск: Наука, 1990. - С. 66-83.
21. Пешл М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия // Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса. - М.: Прогресс, 1999. - С. 225-290.
22. Потебня А.А. Мысль и язык. - К.: СИНТО, 1993. - 192 с.
23. Постмодернизм: Энциклопедия / Под ред. А.А. Грицанова, М.М. Можейко. - Минск: Интерпрессервис, 2001. - 1038 с.

24. Речицкий В.Л. Символическая реальность и право: Монография. - Львов: ВНТЛ-Классика. 2007. - 732 с.
25. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. - М.: Языки славянской культуры, 2007. - 248 с.
26. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции. школы, термины. Энциклопедический справочник. - М.: Интрада-ИНИОН, 1996. - 319 с.
27. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. - М.: Наука, 1987. - 239 с.
28. Философский словарь/ Под ред. И.Т.Фролова. - М.: Политиздат, 1991. - 560 с.
29. Фуко М. Археология знания. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. - 326 с.
30. Хайдеггер М. Бытие и время. - Харьков: Фолио, 2003. - 503 с.
31. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. -Л.: Наука, 1974. -428 с.
32. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика // Структурализм "за" и "против". - М.: Прогресс, 1975. - С. 193-231.
33. Baudrillard J. Simulacra and Simulations. -Ann Arbor (MI): University of Michigan Press, 1994. - 164 p.
34. Deleuze G., Guattari F. A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia. - Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. - 610 p.
35. Klossowski P. Nietzsche and the Vicious Circle. - Chicago: University of Chicago Press, 1997. - 282 p.
36. Kristeva J. Revolution in poetic language. - N.Y.: Columbia University Press, 1984. - 271 p.
37. Palmer F.R. Mood and Modality. - Cambridge, etc. CUP, 1986. - 242 p.
38. Sartre J.P. The Words. - London: Éditions Gallimard, Hamish Hamilton, 1964. - 173 p.

УДК 802.432.1=111

Реляційні конструкції сучасної англійської мови: лінгвокогнітивні принципи аналізу

Потапенко С.І.

У статті доведено, що відмінності між реляційними конструкціями сучасної англійської мови визначаються необхідністю диференціювати референти різного ступеня виокремленості. Генетивні й атрибутивні фрази репрезентують найбільш важливі референти в основних текстових блоках. Прийменникові конструкції відображають ситуативну важливість малопомітного референта і подають додаткову інформацію, диференціюючи однойменні референти, пов'язані різними концептами, та пояснюючи причини або наслідки подій. Неозначені прийменникові фрази забезпечують розгортання текстів, локалізуючи референти відносно учасників подій.

В статье доказывается, что отличия между реляционными конструкциями современного английского языка определяются необходимостью дифференцировать референты разной степени выделения. Генетивные и атрибутивные фразы репрезентируют наиболее важные референты в основных текстовых блоках. Предложные конструкции отображают ситуативную важность малозаметного референта и дают дополнительную информацию, дифференцируя одноимённые референты, связанные с разными концептами, объясняя при этом причины или следствия событий. Неопределённые предложные фразы обеспечивают разворот текстов, локализуя референты относительно участников событий.

of {the people of China}, генетивні фрази з іменником у присвійному відмінку *{China's top food safety inspector}* та атрибутивні словосполучення *{Chinese people}*. Наразі лінгвісти здебільшого досліджують окремі різновиди реляційних конструкцій. Прийменникові словосполучення *{of-phrases}* вивчалися у трьох аспектах: семантико-граматичному [7, с 42-43], синтаксичному [1, с 5], лексико-граматичному [9, с 87-91]. Лінгвокогнітивні дослідження пов'язують перший компонент таких іменних фраз із вказівкою на типову роль об'єкта в загальному, здебільшого реляційному фреймі [4, с 148-149] або з ідентифікацією відношень між компонентами посесивного, таксономічного, акціонального, предметного та компаративного фреймів [12, с. 100-101].

При лінгвокогнітивному підході значення генетивних конструкцій співвідноситься з окремою посесивною схемою (*possession schema*) [8, с. 279] або пояснюється в термінах досвідного гештальта (*experiential gestalt*); структурної полісемії, утвореної за рахунок метафоричних проєкцій; теорії прототипів, яка дозволяє диференціювати основні та маргінальні значення навколо одного відношення або їхньої сукупності,

джерело [11, с. 343-344].

Попри синонімію генетивних прийменникових конструкцій, в англістиці взагалі та в когнітивній лінгвістиці зокрема відсутній єдиний підхід до тлумачення їхньої семантики. Значення генетивних конструкцій інтерпретуються за допомогою орієнтаційної схеми, згідно з якою один об'єкт розглядається як точка відліку, через яку встановлюється ментальний контакт з іншим предметом [6, с. 176]. Водночас значення прийменникових виразів пояснюється у руслі більш загальних відношень між фігурою та фоном [6, с 182] за рахунок протиставлення траєктора й орієнтира, тобто більш і менш виділених об'єктів, які розглядаються як опозиція первинної та вторинної фігур [6, с. 209], напр., *the bottom of the jar, a kernel of corn*.

При залученні лише понять фігури та фону вважають, що генетивне словосполучення, напр., *my father's house*, висуває у центр уваги мовця фігуру (*house*) при значній ролі фону, позначеного лише певними іменниками. Водночас прийменникову конструкцію, напр., *the house of my father*, пов'язують із рівним розподілом уваги мовця між двома об'єктами, які одночасно перебувають у фокусі [2, с 446].

При цьому не враховується лінійне розгортання мовлення, заякого перший компонент будь-якого словосполучення сприймається як більш виділений, тобто співвідноситься з фігурою.

Виходячи із зазначеного, мета статті полягає у встановленні єдиного механізму розгортання реляційних фраз у зв'язку з принципами розумової діяльності людини, адже вважається, що лінгво-когнітивне вивчення будь-яких конструкцій передбачає врахування загальних пізнавальних механізмів [5, с. 12]. Одним із них є орієнтування людини у навколишньому середовищі, під час якого в межах свого поля зору індивід виокремлює об'єкти різного ступеня помітності та встановлює між ними відношення, котрі інтеріоризуються й осмислюються в процесі подальшої комунікативної і практичної діяльності [3, с. 3]. Основою орієнтування є різний ступінь виокремленості (salience) об'єктів, пов'язаний з нашою інтуїцією про помітність у середовищі найбільш важливого, котре тлумачиться як провідний референт (Primary Referent) і не залежить від форми речення, а визначається структурою ситуації [10, с. 124].

Ураховуючи одночасний зв'язок повідомлення з двома ситуаціями, референтною і комунікативною, диференціюємо два різновиди виділеності об'єктів, про які йдеться у повідомленні: концептуальну і ситуативну. Концептуальна помітність, пов'язана з перцепцією, визначається умовами сприйняття об'єктів, незалежними від конкретного контексту: розмірами, відстанню від спостерігача, статусом тощо. Ситуативна виокремленість референта залежить від його ролі в певному комунікативному або діяльнійсному контексті. Так, хоча сам по собі будинок більш помітний, ніж вікно, останнє може бути важливішим у контексті певної діяльності. Відповідно, семантика та структура реляційних конструкцій відображають ситуативну важливість референтів різної концептуальної або перцептивної помітності. Перший компонент генетивних фраз (*Sing's government*) позначає референт, виділений як концептуально, так і ситуативно. Присвійний займенник на початку генетивної фрази зменшує ситуативну важливість концептуально помітного референта, напр., *1st fragile coalition government* (Newsweek 22.09.2008. 37). Ініціальний елемент прийменникових фраз вказує на ситуативну важливість концептуально малопомітного референта, напр., *the government under Singh*. Атрибутивні вирази відображають ситуативну важливість обох референтів, акцентуючи концептуальне домінування першого з них, пор.: *Russian intelligensia* та *Russia's intelligensia*. Ситуативна важливість малопомітного референта наголошується означеннями, які вказують на додаткові риси, напр., *a prominent Russian film director, an iconic Russian poet, an outspoken Russian journalist* (The Economist 9.08.2008, 27-28).

У сучасній англійській мові орієнтаційна основа семантики генетивних фраз виявляється у тенденції до заміни іменників у присвійному відмінку означеннями, які позначають суміжні

референти. Таке спрощення спостерігається у конструкціях, що описують міжособистісні стосунки, коли відома особа обирається як точка відліку для репрезентації індивідів із нижчим статусом, напр., *Obama friends got a taste of that down-home flavor at a private party* (People 2.02.2009, 55), або при локалізації референтів стосовно просторових концептів, позначених топонімами, які іменують країни, напр., *Australia fire toll to increase* (news.bbc.co.uk 9.02.2009), чи міста, напр., *London travel badly disrupted* (news.bbc.co.uk 2.02.2009). Ця тенденція найбільш поширена у заголовках медіа-повідомлень, яким властива спрощена граматики. Так, атрибутивний фразі *Madagascar president* із заголовка *Madagascar president offers poll* відповідає генетивна конструкція у вступному блоці *Madagascar's president Marc Ravalomanana offers to hold a referendum to resolve the country's political crisis* (news.bbc.co.uk 15.03.2009).

Відмінності між концептуальною та ситуативною виокремленістю референтів визначають низку функцій реляційних конструкцій у сучасному англійському журнальному дискурсі: локалізаційну, видільну, наближення/віддалення та композиційну.

Локалізаційна функція полягає у співвіднесенні референтів, позначених однією і тією самою одиницею, з різними концептами, на які вказує другий компонент словосполучень. Так, на початку статті під заголовком *The Cellular Divide* (Newsweek 6.06.2005, 20) означення *Senate* в атрибутивному словосполученні *the Senate majority leader* позначає сенат Конгресу США, а вираз *majority leader* ідентифікує лідера більшості: *But it will take more than flag-waving for Frist, the Senate majority leader, to steer his way through this Congress* (Newsweek 6.06.2005, 20). Унаслідок позначення в попередньому тексті сенату іменна фраза *the majority leader* із подальшим розгортанням статті вживається без означення *Senate: But even as Frist was speaking, a bipartisan Rump Parliament of moderates was fashioning a deal that would make the majority leader look more like a buck private than a five-star general* (Newsweek 6.06.2005, 22). Для відмежування у цій самій статті лідера сенату від керівника однієї з його груп іменник *leader* сполучається з другим компонентом, вираженим субстантивом *gang: Republicans in the "Gang-14" stopped by to brief Frist. Frist kept his cool, but could not fail to notice that the leader of the gang was McCain of Arizona, a likely rival for the 2008 GOP presidential nomination* (Newsweek 6.06.2005, 23). Разом із тим атрибутивний вираз виокремлює лідера більшості на тлі групи американських республіканців, враховуючи закономірності співвіднесення фігури та фону, напр., *"They'll try to put sand in your gears", said Bob Dole, the former GOP majority leader* (Newsweek 6.06.2005, 23), а при позначенні сенату лідер більшості ідентифікований на початку речення означеним іменником без будь-яких атрибутів, тобто у безпосередній перспективі: *In a chamber where the leader is supposed to vote, Frist had gone to the floor with only a vague hope*

of victory (Newsweek 6.06.2005, 23).

Локалізаційна функція, притаманна прийменниковим фразам, слугує основою для протиставлення параметрів різних референтів, наприклад, сили релігії та ідей: *The power of the church lies in the strength of its ideas* (Newsweek 2.05.2005, 24).

Виокремлювальна функція реляційних фраз спрямована на акцентування ситуативної важливості концептуально малопомітних референтів: дітей стосовно батьків, підлеглих відносно керівників тощо. Так, хоча в родинному колі батько є найбільш важливою фігурою в аспекті віку, обов'язків, сімейної генеалогії тощо, у статті перший компонент прийменникових фраз може іменувати як батька, так і його дітей, що залежить від їхніх ситуативних ролей. У висловленні *the investigation picked up, the dictator's son Mohammed urgently asked to withdraw 39 million from a Citibank account in London* (Newsweek 13.03.2000, 20) генетивна конструкція *the dictator's son* відбиває послідовність розгортання описаного в тексті розслідування: спочатку аналізується діяльність диктатора як більш помітної суспільної фігури, а потім - його родичів. У цій самій статті перший компонент прийменникового словосполучення позначає сина, який звернувся до банку, і лише другий елемент вказує на його зв'язок із батьком-диктатором, наприклад, *It's obviously abnormal that a bank would take 200 million from a 26-year-old known to be the son of a dictator* (Newsweek 13.03.2000, 20).

Текстову функцію наближення читача до референтів або віддалення від них виконують прийменникові й атрибутивні конструкції за рахунок послідовного представлення окремих об'єктів в аспекті ЧАСТИН і ЦІЛОГО. Так, означена фраза *the roof of the embassy* спочатку позначає дах посольства (*the roof*), а потім будівлю в цілому (*the embassy*), імплікуючи віддалення від неї та розширення меж поля зору спостерігача. Структура означеної групи *the embassy roof*, навпаки, створює ефект наближення до будівлі посольства, тому що спочатку іменник *embassy* називає ЦІЛЕ, а потім субстантив *roof* виокремлює дах як його ЧАСТИНУ. Спрямованість прийменникових та атрибутивних конструкцій на створення ефекту наближення до об'єкта або віддалення від нього демонструє стаття під заголовком *The Last Days of Saygon* (Newsweek 1.05.2000). У ній іменник *roof* уперше з'являється в атрибутивному виразі *the embassy roof*, який відображає послідовність сприйняття ситуації президентом, котрий спостерігав за подіями по телевізору: спочатку означення *embassy* ідентифікує будинок посольства як більш виділений орієнтир, а потім іменник *roof* виокремлює його дах як менш помітний компонент, наприклад, *President Gerald R. Ford remembers sitting alone in the Oval Office, watching the TV film of the helicopters pulling off the embassy roof* (Newsweek 1.05.2000, 35).

В аналізованій статті атрибутивні фрази, що співвідносять ЦІЛЕ та ЧАСТИНУ, також відображають сприйняття ситуації пілотами під час приземлення гелікоптерів на дах посольства.

наприклад, *Settling his chopper on the embassy roof Browning was shocked at what he saw* (Newsweek 1.05.2000, 45). Водночас прийменникова фраза побудована за схемою ЧАСТИНА ~* ЦІЛЕ, фокусує увагу читача на дахові при оцінці ваги гелікоптера: *The big Chinooks were too heavy to land on the roof of the embassy* (Newsweek 1.05.2000, 45). Сприйняття пілотом даху у безпосередній перспективі, яка передбачає абстрагування від будинку в цілому, відображене означеною фразою *the roof* без будь-яких залежних одиниць. наприклад, *Browning took 36 passengers and prayed he would get off the roof* (Newsweek 1.05.2000, 45).

Крім відтворення ситуацій безпосереднього сприйняття, прийменникові й атрибутивні фрази акцентують різні аспекти політичних подій. Атрибутивна конструкція створює ефект наближення, а тому в наступному прикладі назва міста передусім ідентифікації мера: *The Mexico City mayor has maintained a prudent silence* (Newsweek 6.06.2005, 34). Водночас при вживанні прийменникової фрази текст концентрується навколо референта, який репрезентує місце діяльності, наприклад, *No one will ever accuse Andres Manuel Lopez Obrador of false modesty. The mayor of Mexico City calls himself "a ray of hope"* (Newsweek 6.06.2005, 32). Встановлена перспектива репрезентації референта підтримується в подальшому тексті означеною фразою без будь-яких означень: *The market by itself cannot meet all the demands of society, the mayor told Newsweek* (Newsweek 6.06.2005, 32).

Композиційна функція аналізованих іменних фраз забезпечує розподіл інформації між різними фрагментами повідомлень: заголовками, інтродуктивними й основними блоками.

У назвах журнальних статей вибір прийменникових або генетивних конструкцій визначається певним візуально-вербальним контекстом, про що свідчить їхнє вживання в заголовках на сторінці "Зміст" і на початку статей. Так, іменна фраза *the shadow of Sharon* із заголовка *Middle East: The Shadow of Sharon* (Newsweek 17.07.2006, 3), вміщеного на сторінці "Зміст", співвідноситься у назві статті з генетивною конструкцією *Sharon's Shadow*. Указані відмінності у структурі заголовків зумовлені тим, що на сторінці "Зміст" сполучення лексеми *shadows* назвою рубрики *Middle East*, яка позначає найбільш небезпечний регіон планети, апелює до потреби читача в безпеці. Висунення прізвища політика в заголовок на початку статті протиставляє колишнього керівника уряду нинішньому, зображеному на фотографії.

В інтродуктивних блоках прийменникові фрази подають фонову інформацію, не пов'язану з головною темою, окресленою заголовком. Так, стаття про нову книгу починається з цитування окремого факту з неї, який не відображає змісту в цілому: *Sometimes the heart of a story about the rise of a nation can be found in a bean* (Newsweek 23.05.2005, 61). У деяких інтродуктивних блоках прийменникові фрази відсилають читача до попереднього досвіду, пов'язаного з речами, які вийшли з ужитку: *As if the survival of leisure suits*

and Lava lamps weren't bad enough, the '70s retro theme is now the talk of the financial markets, too (Newsweek 16.05.2005, 38).

В основних блоках означені приєменникові фрази позначають референти, що репрезентують причини або наслідки подій. Так, у різних частинах статті *How a fire broke out* (Newsweek 23.05.2005, 28), присвяченої протестам мусульман проти наруги американських військових над Кораном, приєменникові фрази подають додаткову інформацію про можливі наслідки подій для ліберальних режимів (*Officials worried about the stability of moderate regimes in the region*), основні (*His remarks, as well as the outraged comments of Muslim clerics and Pakistani government officials, were picked up on local radio*) та додаткові причини (*Radical Islamic foes of the U.S.-friendly regime of Hamid Karzai quickly exploited local discontent with a poor economy and the continued presence of U.S. forces*): описують передісторію подій (*The brief PERISCOPE item had reported on the expected results of an upcoming U.S. Southern Command investigation into the abuse of prisoners at Gitmo*), повідомляють про очікувані наслідки (*Newsweek National Security Correspondent John Barry, realizing the sensitivity of the story, provided a draft of the Newsweek Periscope to a senior defense official*).

Окрім позначення додаткових референтів, означені приєменникові фрази забезпечують вихід читача в суміжні або більш загальні концептуальні сфери, напр., *The way he leads it (Roman Catholic Church) will have an impact on issues central to the future of humanity, from the challenge of radical Islam to the scourge of AIDS, the shape of the European Union and, not the least, the ferociously divisive politics of red and blue* (Newsweek 2.05.2005, 22). У цьому прикладі приєменникові фрази репрезентують референти, безпосередньо не пов'язані проблемами релігії, про які йдеться у статті: майбутнє людства (*the future of humanity*), виклики радикального ісламу (*the challenge of radical Islam*), загрози СНІДу (*the scourge of AIDS*), формування Європейського Союзу (*the shape of the European Union*).

Локалізація референтів стосовно учасників подій здійснюється неозначеними приєменниковими конструкціями. Їхній перший компонент вказує на об'єкт, напр., *a girl of beauty*, а другий іменує розмір, напр., *a sailor of middle height*, вік, напр., *a boy of five*, уміст, напр., *a bottle of milk*, матеріал, напр., *a ring of gold*, емоції, напр., *a book of interest*. Крім власне об'єктів, перший компонент може позначати їхні властивості: кількість, напр., *a lot of difficulty*, належність до груп, напр., *a group of stars*, або класу, напр., *a class of insects, a kind of tree*. В англомовному

медіа-дискурсі неозначені приєменникові фрази одночасно виконують дві функції: конструюють референти й забезпечують розгортання текстів, напр., *Recently the National Intelligence Council, the information clearinghouse for America's spy services, produced a study of the problem* (Newsweek 16.05.2005, 24). У наведеному прикладі неозначена фраза *a study of the problem* вказує, що стаття буде присвячена аналізу окресленої проблеми.

Отже, генетивні й атрибутивні іменні фрази виділяють домінуючі референти, а приєменникові конструкції вказують на більшу контекстуальну важливість малопомітних об'єктів. Тому останні подають додаткову інформацію, диференціюють однойменні референти, пов'язані з різними концептами, та пояснюють причини подій. Неозначені приєменникові фрази конструюють референти стосовно учасників подій, забезпечуючи розгортання текстів. Подальше вивчення реляційних конструкцій передбачає виявлення змін у їхній структурі в різних видах сучасного англомовного дискурсу.

Література

1. Аль-рифай А.И. Роль артикля в субстантивных конструкциях современного английского языка типа N1 of N2: Автореф. дисс. ... к. филол. н.: 10.02.04 / Ленинград, гос. ун-т. - Л., 1990. - 19 с.
2. Баранова К.М. Сопоставление конкурирующих конструкций N's+N и N+of+N в дискурсе // С любовью к языку: Сб. науч. тр., посвящ. Е.С.Кубряковой. - М.: Воронеж: Институт языкознания РАН. ВГУ, 2002. - С. 446-452.
3. Потапенко С.І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгво-когнітивного аналізу): Автореф. дисс. ... д. філол. н.: 10.02.04/Київ. нац. лінгв. ун-т. - К., 2008. - 36 с.
4. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. - N.Y.: Basic Books, 2002. - 440 p.
5. Goldberg A.E. Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language. - Oxford: Oxford University Press, 2006. - 280 p.
6. Langacker R.W. Grammar and Conceptualisation. - Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. - 427 p.
7. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. - M.: Prosveshcheniye, 1983. - 304 p.
8. Radden G., Dirven R. Cognitive English Grammar. - Amsterdam (Phil.): John Benjamins Publishing Company, 2007. - 374 p.
9. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. - Oxford: Oxford University Press, 1991. - 179 p.
10. Smith C.S. Modes of Discourse: The Local Structure of Texts. - Cambridge: Cambridge University Press, 2003. - 320 p.
11. Taylor J.R. Possessives in English: An Exploration in Cognitive Grammar. - Oxford: Oxford University Press, 1996. - 384 p.
12. Zhabotynska S. Possession frame // Pragmatics and Beyond: Abstracts of the Second USSE Conference 28-29 May 2001. - Kharkiv: Vasyl Karazin National University, 2001. - P. 100-103.

УДК 811.111 '38

ПЕРЦЕПТИВНІ ТА МЕНТАЛЬНІ ДІЄСЛОВА ЯК МАРКЕРИ ТОЧКИ ЗОРУ В АНГЛОМОВНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУ РСІ

Товстенко Т.В.

Газетні тексти створюють образ суспільства в масовій свідомості за рахунок інтерпретації фрагментів життя: фактів, подій, явищ, особистостей, подаючи зміст із певної точки зору, яка визначає структурну та смислову організацію повідомлень прее, зорієнтованих на передачу інформації. У статті показано, що точка зору втілюється у композиції газетних новин за допомогою набору стратегій і тактик, які реалізуються засобами номінації учасників комунікації та предикатами, що вказують на їхнє ставлення до подій.

Газетные тексты создают образ общества в массовом сознании за счёт интеграции фрагментов жизни: фактов, событий, явлений, личностей, подавая содержание с определённой точки зрения, которая определяет структурную и смысловую организацию сообщений прессы, сориентированных на передачу информации. В статье показано, что точка зрения внедряется в композицию газетных статей при помощи набора

стратегий и тактик, которые реализуются средствами номинации участников коммуникации и предикатами, которые указывают на их отношение к событиям.

Лінгвісти тривалий час займаються вивченням точки зору, яку тлумачать як вихідний пункт, із якого мовець називає інші об'єкти, або, в більш загальному плані, як спосіб текстової подачі подій [7, с. 146; 9, с. 12-24; 12, с. 32; 13, с. 122-123; 14, с. 493-536]. Проте мало уваги приділяється феномену точки зору як засобу структуризації газетних текстів. Точку зору розуміємо як спосіб репрезентації подій із позицій окремих або колективних суб'єктів, що визначає структурну та смислову організацію газетних новин і реалізується низкою стратегій і тактик. Стратегії створення газетних статей вважають способом реалізації задуму автора, що передбачає відбір фактів та їх подання в певному ракурсі для створення образу подій [6, с. 8] з урахуванням їх характеру, редакційної політики й цілей видання з метою впливу на інтелектуальну, волюву, емоційну сфери адресата [4, с. 85-86]. Стратегії втілюються тактиками, тобто конкретними прийомами вибору мовних засобів зображення подій, за допомогою яких інформування чи вплив здійснюються протягом кількох етапів на різних рівнях побудови тексту [6, с. 46].

Мета цієї статті полягає у виявленні тактик

представлення подій за допомогою дієслів, які вказують на сприйняття та обробку інформації носіями точок зору, з позицій яких подається інформація в газетних повідомленнях. Носіями точки зору можуть бути представники колективу газети, учасники подій, експерти або читачі, які залежно від характеру тексту та вибору предикатів позиціонуються як мовці або спостерігачі.

Актуальність запропонованої статті зумовлена необхідністю встановити взаємозв'язок між засобами номінації носіїв точок зору та дієсловами, які вказують на їхні позиції у текстах новин. З'ясування ролі перцептивних та ментальних предикатів у відображенні точок зору носіїв при реалізації стратегій суб'єктивного представлення подій у газетних статтях складає завдання цієї статті. **Об'єктом** вивчення виступає реалізація тактики суб'єктивного представлення подій у текстах новин британських газет. **Предмет** дослідження становлять дієслова як засоби відображення точок зору комунікантів. **Матеріалом** аналізу слугували тексти новин британських газет.

Дієслова, які у газетному дискурсі відображають погляди різних осіб, реалізують тактику суб'єктивного представлення подій, яка полягає у репрезентації змісту повідомлення носіями точок зору, експліцитно позначеними в текстах у позиції підмета. У газетних статтях дієслова пов'язують висловлення з носіями точок зору і вказують на характер комунікації. Її оформлення та відображають перебіг

мовленнєво-мисленнєвих процесів у свідомості індивідів. Згідно з послідовністю когнітивної обробки інформації людиною, предикати, що в газетних статтях відображають точки зору автора й учасників події з метою формування у читачів враження про неї, поділяємо на три групи: перцептивні, ментальні та говоріння [8, с. 101]. Ця розвідка присвячена особливостям відображення точок зору за допомогою предикатів двох груп: перцептивних (*see, watch, witness, view, look, notice, feel, hear*) та ментальних (*think, ponder, consider, regard, suppose, suggest, assume, predict, imagine, realize*).

Перцептивні дієслова вказують на способи отримання й переробки інформації різними сенсорними системами носія точки зору: зоровою, слуховою, тактильною [2, с. 60]. У цілому формування предметних образів відбувається в умовах полімодального сприйняття і первинним є зоровий образ [10, с. 58]. Досить часто відбувається синтез гетерогенних сенсорних відчуттів (наприклад, слуху та зору), внаслідок чого зорові враження створюють ілюзію гомогенності властивостей сприйняття [1, с. 112]. Вторинність слухової перцепції порівняно із зоровою дає підстави вважати, що вказівка на отримання інформації за допомогою слуху має значення для мовця за відсутності можливості споглядання.

Найчастіше експлікацію у газетних текстах отримує слухове й зорове сприйняття [3, с. 13-14]. Перцептивні дієслова стають прийомом непрямої передачі зображень у тексті подій із позицій учасників, відтворенням їх відчуттів, думок та образів [5, с. 13], підкреслюючи реальність сенсорних відчуттів: зорових (*to see, to look*), тактильних (*feel*) та слухових (*hear*).

Дієслова зорової перцепції *see, watch, witness, view, look, notice* маркують носія точки зору як спостерігача, втілюючи сприйняття людиною зовнішнього середовища, властивостей і предметів навколишнього світу [11, с. 52]. Створюючи ефект правдивості поданої інформації, оскільки те, що людина бачила сама, має найбільшу достовірність. Зорова інформація не лише орієнтує особу в мінливих життєвих ситуаціях, але й слугує джерелом знань і підґрунтям її точок зору [1, с. 114].

Кожне дієслово цієї групи акцентує різні аспекти сприйняття: характер, тобто його неінтенціональність (*see, notice*) або інтенціональність (*watch, view, look, witness*), та тривалість споглядання. Неінтенціональні дієслова споглядання розрізняються за призначенням і способом отримання інформації. Предикат *see* позначає фізіологічний процес відображення об'єктивної дійсності за допомогою органів зору без вказівки на ознаки процесу споглядання, тобто як фізичну здатність людини [15, с. 1373], і містить значення процесуальності, відображаючи фактуальну перцептивну точку зору як результат візуального сприйняття ситуації носієм, наприклад, *She saw nobody run from the room and nothing unusual* (The Times 28.08.2008, 7).

На відміну від *see*, дієслово *notice* свідчить не лише про мимовільне, але й про одноразове

фіксування ситуації поглядом, наприклад, *Normally, Phil wouldn't have noticed them* (The Daily Mail 11.03.2008, 21). Предикат *notice* у цьому прикладі свідчить про випадковий характер споглядання, незалежний від волі особи, позначеної підметом *Phil*.

Інтенціональні дієслова *look, watch, view, witness* відрізняються тривалістю споглядання ситуації. Дієслово *look* відображає цілеспрямоване і короткотермінове зосередження погляду спостерігача на об'єкті уваги, наприклад, *One of the paramedics looked at me, but my words were not registering. They were overwhelmed by the scene before them* (The Daily Mail 11.03.2008, 29).

Тривале споглядання позначене дієсловом *to view*, яке вказує на уважне обстеження, ознайомлення носія точки зору з оточенням, передбачаючи зацікавленість, наприклад, *The view was magic - a sea of fire engines and ambulances* (The Daily Mail 11.03.2008, 29).

Фокусування спостерігача не лише зором, а й інтелектуально відображається перцептивним дієсловом *to watch*, яке передбачає споглядання, що потребує більше часу, ніж огляд об'єктів, відображений попереднім дієсловом, наприклад, *7 was watching Warsme being interviewed that it hit me what could have happened* (The Daily Mail 11.03.2008, 27).

Тривалу перцепцію у взаємодії з просторовими параметрами позначає дієслово *witness*, яке вказує на обов'язкову присутність спостерігача на місці події в момент її розгортання для підтвердження правильності доказів при розслідуванні злочинів чи з'ясуванні причин пригод [15, с. 1754], наприклад, *Mr Kumar witnessed their intercourse on the beach* (The Daily Mail 11.03.2008, 21). У цьому прикладі людина виступає свідком в суді, тому м'яка точка зору має суспільне значення.

Слухова перцепція втілюється в газетному дискурсі дієсловом *hear*, орієнтованим на стан дійсності в 'м предметному, процесуальному та подієвому аспектах [1, с. 112]. Предикат *hear* вказує на одержання органами слуху інформації, що особливо важливо в газетному дискурсі для підтвердження достовірності даних, коли носію точки зору недоступна візуальна картина події. Так, у взаємодії зі словами на позначення гучних звуків *bang, clang* дієслово *hear* відображає враження особи, яка перебувала на місці вибуху: *I had been travelling on a train going in the opposite direction when I heard the bang - a loud metallic clang* (The Daily Mail 11.11.2008, 29).

Здатність носія точки зору сприймати, реагувати на щось та переживати почуття відбиває дієслово *feel*. Так, воно відображає емоційну реакцію принца на необхідність повернення додому після того, як інформація про його перебування за кордоном з'явилася у пресі: *His country feels bitterly disappointed at being pulled back to Britain six weeks earlier after news of his deployment leaked out* (The Daily Mail 11.03.2008, 3).

Ментальні дієслова описують процеси обробки перцептивних даних і розумову діяльність носія точки зору, передбачаючи взаємодію мислен-

ня й мовлення, адже соціальний характер мови зумовлює тісний зв'язок інтелектуальної і комунікативної діяльності, що передбачає поширення результатів мислення [1, с. 26].

До ментальних дієслів, уживаних у газетному дискурсі, належать *think, study, ponder, consider, regard, suppose, suggest, assume, predict, imagine, realize*. Вказані одиниці поділяємо на дві групи. Перша група включає темпоральні предикати мислення, які описують тривалі розумові процеси, напр., *ponder, consider*. До другої групи зараховуємо одиниці, які означають уявлення: *regard, suppose, suggest, assume, predict, imagine, realize*. Окреме місце посідає дієслово *think*, яке позначає як процес розмірковування, так і його результат. У наступному прикладі дієслово *thought* вказує на суб'єктивну думку лікаря, яка сформувалася внаслідок обмірковування ситуації з пацієнтом: *A girl nearly bled to death after scratching a birthmark that doctors thought was harmless* (The Daily Telegraph 30.08.2008, 5).

З-поміж темпоральних предикатів *consider* наголошує на необхідності прийняти до уваги і розглянути певне питання [15, с. 324]. Так, у прикладі *And now we are told that ministers are considering going even further by supporting an amendment allowing what are called 'artificial gametes' to be used in IVF* (The Daily Mail 11.03.2008, 14) дієслово *are considering* свідчить про процес розгляду проблеми штучного запліднення, її обговорення носіями точки зору, тобто міністрами, з метою прийняти рішення.

Тривалість розмірковування відображається у семній структурі дієслова *ponder*, яке на відміну від попереднього передбачає ґрунтовний аналіз стану речей [15, с. 1168]. Більш глибоке обдумування носієм точки зору подальших дій зображується в наступному прикладі: *Talks have broken and we are pondering now our next step* (The Daily Mail 11.03.2008, 9).

Результат, тобто кінцевий продукт когнітивної обробки інформації, відображається дієсловами *know, mean, understand, believe, conclude, regard, suppose, suggest, assume, predict, imagine, realize*, які поділяємо на предикати знання (*know, mean, understand, realize*), відображення поглядів (*believe, conclude, regard, suppose*) та припущень (*suggest, assume, predict, imagine*).

Дієслова на позначення знань (*know, mean, understand*) відображають різний ступінь впевненості мовця в істинності запропонованих поглядів, що базуються на володінні ним надійною інформацією.

Про незначну впевненість носія точки зору свідчить дієслово *understand*, яке вказує лише на розуміння змісту висловлення чи ситуації, а не знання дійсного стану речей. Предикат *understand* передбачає розумову обробку мовцем ситуації та м'язівлення з попереднім досвідом. Наприклад, у процесі логічних операцій носій точки зору, не позначений у тексті, встановив належність висловлень двом компаніям, але для читачів важливіша наявність відомостей, ніж особисті здогадки людини, навіть якщо вони правдиві:

Virgin Atlantic and British Airways are understood to have told the Competition Commission, which is investigating BAA's monopoly control of London's airports, that the individual terminal owners would improve the level of service at Heathrow (The Times 28.08.2007, 43).

Про невисокий рівень упевненості носія точки, але більший, ніж імплікований попереднім дієсловом, свідчить одиниця *realize*, яка відображає усвідомлення стану речей у процесі ментальної обробки інформації за відсутності даних про подію [15, с. 1257], викликаючи сумніви читачів. Не дійсний стан речей, а власне розуміння мовцем ситуації виражено дієсловом *realized* у реченні *They realized something was badly wrong only when they heard loud talking outside the room at about 6 am* (The Daily Telegraph 30.08.2008, 7).

Більший ступінь упевненості відображається дієсловом *mean*, адже хоча висловлення і не є загально визнаним фактом, адресат може з'ясувати комунікативну мету носія точки зору. Так, дієслово *means* відображає інтерпретацію носієм точки зору, позначеним займенником *we*, змісту слів іншої людини, іменованої власною назвою *Mr Weiner*, у реченні *If Mr Weiner means that we laugh at the antics of Victor Meldrew, he may be right* (The Daily Mail 11.03.2008, 15).

Найбільшу упевненість носія точки зору відбиває дієслово *know*, яке вказує на повідомлення перевірених або отриманих від надійного джерела даних і готує читача до сприйняття інформації як достовірної, напр., *Military sources believe the terrorists knew the bridge only opened on Sundays and targeted the troops as they passed through or close to the west bank* (The Daily Telegraph 30.08.2008, 9). У цьому прикладі предикат *knew* свідчить про знання терористами розкладу руху британських патрулів, що надало їм змогу здійснити напад.

Дієслова, що відображають особисті погляди (*believe, conclude, regard, suppose*), вказують на ставлення носія точки зору до дійсності і на відміну від попередньої групи ґрунтуються на суб'єктивному досвіді, який не викликає довіру читачів до повідомлення. Ці дієслова диференціюємо за етапами мовленнєвої діяльності та ступенем впевненості носія точки зору.

Початковий етап мовленнєвої діяльності відбивають дієслова *regard, believe* та *suppose*. Предикат *regard* демонструє спрямування уваги носія точки зору на предмет мовлення [15, с. 1272], фокусуючи увагу аудиторії, наприклад, на запропонованій проблемі: *They should have the guts to take a public ethical stand against secularist bullies who regard the unborn as of no account except as fodder for scientific research* (The Daily Mail 11.03.2008, 14).

Довіру носія точки зору до недоведених тверджень виражає предикат *believe*, спонукаючи читача прислухатися до них. Так, у наступному прикладі *believe* вказує на групову точку зору осіб, позначених іменником *scientists*, які, не маючи доказів, схильні підтримати припущення, напр., *Scientists believe that it allowed humans to develop reputation for themselves among strangers*

and to form reliable impressions of those outside their immediate family circle (The Daily Telegraph 30.08.2008, 9).

На протилежному попередньому дієслову, меншу впевненість носія точки зору, що межує з припущенням, виражає *suppose* [15, с. 1542], не викликаючи довіри адресата газетного тексту до висловлення. Особистий погляд особи, який базується на прийнятті непідтверджених даних стосовно вмісту конвертів, втілюється дієсловом *suppose* у висловленні *He supposed the envelopes contained cash for the charity* (The Daily Mail 11.11.2008, 23).

Кінцевий етап обмірковування відображений дієсловом *conclude*, яке втілює висновки носія точки зору стосовно предмета мовлення і позначає завершення процесу дослідження чи розгляду якогось питання [15, с. 314], спонукаючи читача довіряти поданим результатам. Висновки мовця, отримані внаслідок процесу вивчення та обмірковування причин міграції птахів, відображаються дієсловом *conclude* у висловленні

Earlier this year researchers concluded that suitable climates for European birds were likely to shift northwards by 340 miles (The Daily Telegraph 30.08.2008, 9).

Дієслова, що позначають припущення (*suggest, assume, predict, imagine*), диференціюються за ступенем упевненості мовця у правдивості твердження і демонструють читачам сумнівність викладених фактів. Дієслова *suggest* і *assume* утілюють припущення стосовно теперішньої ситуації, подаючи її як більш імовірну, в той час як *predict* та *imagine* стосуються прогнозів на майбутнє, викликаючи сумніви щодо їх здійснення.

Припущення, що базується на відсутності переконливих доказів, позначене дієсловом *assume*. а тому твердження сприймається як здогадка мовця, що є для читача свідченням ненадійності інформації: *I assumed that the two trains had hit each other as we passed in the tunnel* (The Daily Mail 11.03.2008, 29). Вищий рівень невпевненості імплікує дієслово *suggest*, яке виражає лише натяк мовця на можливість здійснення чи

існування чогось [15, с. 1535]: *Mr Aldridge then suggested the substance may already have been on the accountant's sandals when he entered the store* (The Daily Mail 11.03.2008, 14). Припущення у вигляді прогнозів мовця на майбутнє, які не обов'язково здійсняться, пропонує дієслово *predict*. Наприклад, передбачення носієм точки зору майбутньої ситуації на ринку нерухомості втілюється предикатом *predicted* у наступному реченні: *He [Sir James] predicted that there would be an increase in the number of people defaulting on their mortgages over the next two to three years* (The Daily Telegraph 30.08.2008, 8).

Найбільший ступінь невпевненості носія точки зору передбачає дієслово *imagine*, яке спирається лише на його уяву щодо представленої ситуації: *I tried to imagine what he could be talking about: surely not Rwanda, the polls or the floods* (The Times 28.08.2007, 22).

Таким чином, предикати перцепції та розумової діяльності відображають у газетному дискурсі події позицій учасників і свідків, допомагаючи відтворити дійсну картину з місця подій і викликати довіру або недовіру читачів до повідомлень преси, адже люди схильні вірити інформації, підкріпленій сенсорними даними, більше, ніж міркуванням мовців. Перспектива дослідження полягає у вивченні способів відображення точки зору за допомогою дієслів говоріння та практичної діяльності.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. - М.: Наука, 1988. - 341 с.
2. Бостонов А.Х. Ролевая семантика правостороннего актанта английских сенсорных глаголов: Автореф. дисс. ... к. филол. н. - Уфа, 2005. - 21 с.
3. Вызова Ю.П. Предложения с глаголами зрительного восприятия в русском и английском языках: Автореф. дисс. ... к. ф. н. - Саратов, 2004. - 25 с.
4. ДейкТ.А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1988. - Вып. 23. - С. 153-211.
5. Жаркова О.С. Лексика ощущения, восприятия и чувственного представления как средство номинации и предикации в поэмах С.Есенина: Автореф. дисс. ... к. филол. н. - М., 2005. - 23 с.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. - М.: КомКнига, 2006. - 284 с.
7. Кагановська О.М. Наративний аспект дослідження тематичних концептів художнього твору // Проблеми семантики та когнітивно-лінгвістики. - К.: ВПЦ Київськ. ун-т, 2003. - Вип. 2. - С. 136-148.
8. Кероп'ян А.Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення: Автореф. дисс. ... к. филол. н. - Донецьк, 2003. - 19 с.
9. Корольова А.В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті: Монографія. - К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. - 267 с.
10. Носуленко В.Н. Психология слухового восприятия. - М.: Прогресс, 1988. - 389 с.
11. Падучева Е.В. К структуре семантического поля "восприятие" (на материале глаголов восприятия в русском языке) // Вопросы языкознания. - 2001. - №4. - С. 30-35.
12. Успенский Б.А. Семиотика искусства. - М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. - 360 с.

УДК 81'373

РОЛЬ МОВЛЕННЄВИХ СТЕРЕОТИПІВ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ АМЕРИКАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Славова Л.Л.

У статті показано, що мовленнєві стереотипи одночасно відображають особливості світосприйняття політиків і формують їхній імідж як представників певної лінгвокультурної спільноти.

В статтє показано, как языковые стереотипы одновременно отображают особенности мировосприятия политиков и формируют их имидж как представителей определённой лингвокультурной общности.

Мовна особистість, що існує у просторі культури, відображається у мові, у стереотипах і нормах. Вивчення стереотипів є важливим при зіставленні аспектів комунікативного вияву мовної особистості. Оскільки стереотипи є явищем культурного простору, то слідування їм свідчить про належність мовної особистості до певної лінгвокультурної спільноти. **Актуальність** дослідження визначається необхідністю вивчення впливу мовленнєвих стереотипів на формування мовної особистості. Зазначена проблематика знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників [1-3]. **Мета статті** - визначити роль мовленнєвих стереотипів у створенні іміджу американських і українських політиків.

У когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці термін *стереотип* відноситься до змістової сторони мови та культури, тобто розуміється як ментальне (мисленнєве) утворення, що корелює з "наївною картиною світу". Стереотип - це певне "представлення" фрагменту навколишньої дійсності, фіксована ментальна "картинка" [1, с. 177-178], стійке культурно-національне уявлення про предмет або ситуацію [2, с. 110]. Стереотип може виступати в двох іпостасях: як певний сценарій ситуації як представлення референта.

Слідом за Ю.Є.Прохоровим, під комунікативними стереотипами розуміємо соціокультурно марковані одиниці ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, що реалізуються у спілкуванні у вигляді нормативно-локальної асоціації із стандартом для певної культури [3, с. 101]. Комунікативний стереотип - це таке явище мови та мовлення, яке дозволяв. з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінуючі складники певної культури, а з іншого - виявити себе серед "своїх" і одночасно впізнати "свого". Зокрема, Ярослав Сухих зазначає: *Юлія Володимирівна в опозицію не піде. Їй там скучно, і робити нічого. Для неї важлива влада,*

І не вжливо, якою ціною вона дістається. Тому Тимошенко погодиться на всі умови. прийме всі ляпаси. всі плюєки. стерпить усе мовчки. лише б Ющенко вніс її кандидатуру на пост прем'єр-міністра України [4]. У наведеному прикладі актуалізується стереотип людини, готової піти на все, аби досягти того, чого вона хоче, будь-яким способом.

Говорячи про параметри прес-конференції. Ю.Тимошенко зазначає, що цей захід не має бути проведений у той спосіб, як це робив В.Янукович: *Коли в іншій країні прем'єр виходить на прес-конференцію, він виходить із значимим повідомленням для суспільства. І коли я сьогодні я читала роздруківку прес-конференції прем'єра, я побачила неконтрольований потік підсвідомості. Це не є прес-конференція прем'єра* [5].

Людство схильне мислити стереотипами. оскільки оперування стандартним набором образів та уявлень прискорює процес мислення. Спеціалісти у сфері публік рилейшнз формують такі стереотипи-заготовки, які легко покласти на "полицю" людської пам'яті, створюючи враження. що саме там їм місце [6, с. 278]. Так, зокрема. аналізуючи звинувачення в тому, що Україна крапа російський газ і зменшувала його постачання до Європи, В.Ющенко формулює своє висловлення так, щоб підкреслити глобальність цієї проблеми: *Газова проблема - це боротьба кланів* [7].

Стереотип - це стандартна думка про окремих осіб як представників цих груп [8, с. 177]. Для погіршення іміджу конкурентів політики охоче вдаються до PR-технологій. Зокрема. сенатор DeMint зазначає: *This country survived for generations with the labor of LEGAL CITIZENS, and LEGAL IMMIGRANTS. President Bush is not listening to his own citizens and is catering to special interest groups. SHAME ON HIM! He's an embarrassment to this once-great country! Perhaps he needs to move to Mexico! However THEY have tough immigration laws! Thank you for representing the people (LEGAL*

CITIZENS OF MANY BACKGROUNDS) of THIS country [9]. У наведеному прикладі сенатор будує свої висловлювання {*SHAME ON HIM! Perhaps he needs to move to Mexico! However THEY have tough immigration laws!*} та підбирає лексичний матеріал {*shame, embarrassment*} таким чином, щоб погіршити імідж свого опонента.

Українські політики також вдаються до засобів, спрямованих на погіршення іміджу опонентів. Так, Анатолій Матвієнко характеризує соціалістів як аморальну політичну групу: Соціалісти усвідомлено затягають процес. Це де монстр а ця дикості і відсутності будь-якої моралі в політиці і в особистій поведінці [10].

Українські політики діють на погіршення іміджу як цілого політичного угруповання, як у попередньому прикладі (у соціалістів відсутня мораль у поведінці), так і окремої особи. Ярослав Сухих коментує якості В.А.Ющенка як політика: Ющенко створив напруженість у суспільстві. Він ніякий як політик. з цього випливають всі політичні кризи [11].

Мовленнєві стереотипи виступають одним із засобів створення іміджу. У будь-якому іміджі є домінанта: соціальна, індивідуально-психологічна. "театральна" [12, с. 25-30]. Наявність в іміджі соціальної домінанти підкреслює будь-які соціальні властивості особистості (професія, вік, рівень культури, належність до чоловічої або жіночої статі). Так, говорячи про свій соціальний статус, американський політик Джон Едвардз вибирає мовні одиниці, які ураховують норми поведінки та відбивають його власні суспільні ролі: Many of you know that I am the son of a mill worker - that I rose from modest means and have been blessed in so many ways in life. Elizabeth and I have so much to be grateful for.

And all of you know about some of the challenges we have faced in my family. But there came a time, a few months ago, when Elizabeth and I had to decide, in the quiet of a hospital room, after many hours of tests and getting pretty bad news - what we were going to do with our lives [13].

Петро Симоненко втілює соціальну домінанту свого іміджу через підкреслення належності до комуністичної партії: Наша фракція готова підтримати тих, хто запропонує конкретний склад нового уряду, щоб ми знали, хто й за що в ньому відповідальний. ... Комуністи підтримують той склад уряду, який працюватиме на інтересинашої держави, а не власні [14].

Індивідуально- психологічна домінанта формується особистими якостями людини (м'якість, авторитарність, демократизм, конформізм тощо). Так, Петро Симоненко досить демократично аналізує ідею імпичменту: Ми раді, що Партія регіонів нарешті певною мірою порозумнішала і заявила про необхідність імпичменту, хоча раніше була проти. І, відомо, чому - ваша "Україна молода" про це не раз дуже детально писала. Бо хотіли створити широку коаліцію з "Нашою Україною", тому боялися зачіпати Ющенка. Але тепер, коли вони теж дозріли до імпичменту, ми готові запропонувати їм юридичну допомогу - наприклад, запропонувати за ко но проекти, з яких

треба починати [14].

Президент США Б.Обама реалізує індивідуально-психологічнодомінанту через вибір лексичних одиниць та граматичних конструкцій, які підкреслюють, що він особисто вважає, думає і діє саме так, але якщо особа має протилежні погляди, він це також поважає: I think there's always an ethical and a moral element that has to be — be a part of this. And so, as I said, I don't take decisions like this lightly. They're ones that I take seriously. And - and I respect people who have different opinions on this issue [15].

"Театральна" домінанта пов'язана з двома попередніми, її своєрідність не взмісті, а в формі подачі іміджу: Прем'єру (Тимошенко) треба було менше хіхикати, коли Путін називав главу нашої держави "мазуриком". Тоді, можливо, її підпис під меморандумом у Кремлі сприймали б серйозно. Хоча навряд чи Путін узагалі збирався виконувати цей меморандум - головною його метою було ще більше розсварити українську владу [16].

Імідж включає багато компонентів: манери, зовнішність, вчинки, оточення мовлення. Політична влада тримається на управлінні людьми різних орієнтацій, а управління здійснюється через слово. Усні виступи та інтерв'ю створюють імідж політиків у два способи [17, с. 71-74]. З одного боку, у своєму мовленні автор може акцентувати специфічні особливості особистості: Глава держави повинен вчинят и як пастор, він не повинен йти попереду пастви, він не повинен відставати від пастви, він повинен бути разом і відчувати про те, що говорять люди [18]. У такий спосіб В.Литвин характеризує, яким має бути голова держави, відповідаючи на запитання про те, чи балотуватиметься він на наступних президентських виборах.

Представник демократів John Fritchey характеризує свого опонента MrQuinns як аполітичне створіння за допомогою образного лексичного засобу: What you see is what you get. He is an apolitical creature in a political world [19].

Висловлюючись про головні завдання на 2009 рік, Іван Кириленко, голова фракції БЮТ у парламенті, водночас характеризує свою партійну колегу за допомогою перецедентного імені Баба Яга: Головне наше завдання - в икурити з парламенту Бабу Ягу. Бо в нас що не зроби, що не запропонує - "а Баба Яга проти" [18].

У зазначених нижче уривках американського політичного дискурсу PR-технології першому випадку спрямовані на підвищення іміджу політика (1), а у другому (2) - на зниження іміджу конкурента:

(1) Chairman SaulAnuzis Conservative Political Action Conference: And I give Senator McCain credit - this is a man who risked his life for our country in Vietnam and put his political life on the line over Iraq and the War on Terror [20].

(2) Today Hillary Clinton has taken more money from Washington lobbyists than any candidate from either party — more money than any Republican candidate.

She has taken more money from the defense industry than any other candidate from either party

as well. *She took more money from Wall Street last quarter than Rudy Giuliani, MittRomney, and Barack Obama combined* [21].

З іншого боку, політик, як правило, вибирає для себе відповідну мовленнєву "маску" з урахуванням прогнозованої аудиторії: *Ми вже неодноразово на голошу вал и на тому, що за да них обета виң найбільш чесним вчинком з боку Президента і Прем'єр-міністра була б добровільна відставка. Якщо вони вважають, що потрібні країні, то хай би йшли на вибори і доводили це в умовах чесної конкуренції Ми*

розуміємо, що навряд чи цього варто очікувати. тому наполягатимемо на відставці і Тимошенко, і Ющенко. З іншого боку, хоча якполітика скажу, що імпичмент потрібен, то як юрист розумію: відповідна процедура в нашому законодавстві прописана дуже погано, тому це мало реально [14].

Структура іміджу політика доволі складна та рухома. Зовнішню оболонку визначає особистість самого лідера та його програмні цілі. Усередині цього "головного" іміджу можна знайти декілька більш "вузько зорієнтованих" ролей, що формуються залежно від конкретної аудиторії [22].

с. 70].

Політичне мовлення використовується для досягнення різноманітних цілей, зокрема, для створення позитивного іміджу. З одного боку, мовленнєві стереотипи відображають особливості світосприйняття мовною особистістю навколишнього світу, а з іншого - є одним із чинників формування іміджу представника певної лінгвокультурної спільноти. Імідж має свої доміанти, які виявляються під час мовленнєвої діяльності особистості. Так, проведений аналіз свідчить, що мовленнєві стереотипи відіграють значну роль при формуванні іміджу американських та українських політиків. Перспектива нашого дослідження вбачається у створенні дискурсивної моделі іміджу американських та українських політиків.

Література

1. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация): Монография. - М.: Диалог - МГУ, 1998. - 352 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. - М: Издательский центр "Академия", 2004. - 208 с.
3. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. - М.: Комкнига, 2006. - 224 с.
4. http://www.regions.org.ua/faction_news/2007-10-31@regioniv-u-zhodnomu-razi-ne-golosovati-me/
5. http://www.newsru.ua/ukraine/28jun2007/potik_pidsvidomosti.html
6. Политическая имиджология / Под ред. А.А.Деркача, Е.Б.Перелыгиной и др. - М.: Аспект Пресс, 2006. - 400 с.
7. Україна молода. - 2009. - 28 січня.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрац. Л.Г.Лузина. - М.: МГУ, 1997. - 245 с.
9. http://demint.senate.gov/public/index.cfm?FuseAction=Contact.View&Guestbook_id=1e8da6af-ae4b-47d9-a05a-f643aaed3108&StartRow=110.
10. <http://umoloda.kiev.ua/number/1028/180/37108/>.
11. http://www.regions.org.ua/faction_news/2007-10-31@regioniv-u-zhodnomu-razi-ne-golosovatime/.
12. Морозова О.Е. Мир человека и его речь: Монография. - Архангельск: Поморский университет. 2005. - С. 243-253.
13. www.nytimes.com
14. Україна молода. - 2009. - 14 січня.
15. http://www.nytimes.com/2009/03/24/us/politics/24text-obama.html?_r=1&pagewanted=all
16. Україна молода. - 2009. - 16 січня: -----
17. Иссерс О.С. Что говорят политики, чтобы нравиться своему народу // Вестник Омского университета. - 1996. - Вып.1. - С. 71-74. - Режим доступа: http://www.omsu.omskreg.ru/vestnik/articles/y_1996-ii//_071/article.html/begin.
18. Україна Молода.- 2009. - 9 січня.
19. www.nytimes.com/2009/01/31
20. http://www.conservative.org/pressroom/2008/speech_anuzis08.asp.
21. <http://www.johnedwards.com/news/speeches/20071029-moral-test/>
22. Речевая коммуникация политике /Под общ. ред. Л.В.Минаевой. - М.: Флинта; Наука, 2007. - 248 с.

УДК 81'373.612.2

Інтертекстуальні тропи в англomовних художніх і публіцистичних творах: функціональний аспект

Ємець О.В.

Стаття присвячена функціям інтертекстуальних тропів, які базуються на алюзіях і включають метафору, порівняння, гіперболу. Їхня взаємодія може мати своїм результатом антитезу. Використання алюзивних тропів у заголовках художніх і газетних текстів спрямоване на підсилення експресивності та прагматичного ефекту творів.

Статья посвящена функциям интертекстуальных тропов, которые базируются на алюзиях и включают метафору, сравнения, гиперболу. Их взаимодействие может иметь своим результатом антитезу. Использование алюзивных тропов в заглавиях художественных и газетных текстов направлено на усиление экспрессивности и прагматического эффекта

произведений.

Сучасні художні та публіцистичні тексти відзначаються широким використанням літературних, історичних, біблійних алюзіях. Так, водній із статей журналу *The Humanist* заголовком *Chasing the Monster of TV Violence* містить алюзію до відомого роману М.Шеллі і фільму *Frankenstein Must Be Destroyed*. Така характеристика телевізійних програм, повних жахів і насильства, передана за допомогою алюзії та метафори, має очевидний негативний прагматичний ефект.

Алюзії є проявом інтертекстуальності, тобто включення до тексту інших текстів з іншим суб'єктом мовлення або їх фрагментів у вигляді цитат, ремінісценцій та алюзій [1, с. 351]. Проте алюзія як найбільш цікавий вияв інтертекстуальності недостатньо досліджені з лінгвістичної точки зору. Ряд учених - І.Р.Гальперин, М.П.Івашкіна інші - відносять алюзії до тропів. У багатьох роботах зі стилістики їхнє місце у системі виражальних засобів не визначено [2; 3]. Аналіз алюзій є важливим компонентом філологічної підготовки викладачів іноземних мов, літератури, перекладачів, що зумовлено як значним стилістичним і прагматичним потенціалом цих тропів і складністю їх аналізу, так і необхідністю розширення ерудиції, культурного рівня студентів, читачів для розуміння посилань на прецедентні тексти.

Метою цієї статті є визначення стилістичних функцій тропів, що базуються на алюзіях. За висновком Н.О.Фатеевої, інтертекстуальний зв'язок стає особливо виразним, якщо посилання на інтертекст входить до складу тропу [5, с. 35]. Тропи, що базуються на інтертекстуальних зв'язках, будемо називати інтертекстуальними тропами (ІТ). Матеріалом дослідження є

художні твори британських та американських письменників, а також англomовні газетні й журнальні тексти останніх років. Актуальність роботи визначається значним інтересом до проблеми інтертекстуальності, необхідністю сформулювати принципи аналізу та перекладу алюзій.

Міжтекстові алюзії реалізуються у маркерах інтертекстуальності [1, с. 378], які можуть бути експліцитними або імпліцитними. Проте критерій визначення експліцитності є досить суб'єктивним. В одному з американських журналів у статті, присвяченій насильству на телебаченні, міститься алюзія до Перрі Мейсона, головного персонажа багатьох детективних романів американського письменника Е.С.Гарднера, добре відомого американським читачам: *If you were guilty of every crime shown on American TV in just one week, you'd go to jail for 1,600 years. Unless you had Perry Mason for your attorney.* Проте український аудиторії він невідомий, у чому ми переконалися під час занять з інтерпретації тексту зі студентами 5 курсу, а тому у перекладі цю алюзію слід пояснити. Таким чином, у багатьох випадках рівень експліцитності залежить від країни та від фонових знань читача.

Російською дослідницею Н.О.Фатеевою запропонована більш чітка класифікація міжтекстових алюзій за ступенем атрибутованості інтертекстуальних елементів до вихідного тексту, тобто наявності експліцитної вказівки на джерело алюзії або цитати. Н.О.Фатеева виділяє цитатиту алюзії з атрибуцією та без неї [5, с. 122-136], остання з яких представлена в наведеному прикладі з Мейсоном. Найчастіше використовуються неатрибутовані алюзії, особливо у художніх текстах. Що стосується віднесення алюзій до тропів.

то це, на наш погляд, не зовсім правильно. Більшість текстових алюзій є основою тропів, тим, що Річардс називав *ground*, тобто основою зіставлення [4, с 60]: *Langdon felt like Alice falling headlong into the rabbit hole* (D.Brown).

На основі аналізу більше ста прикладів алюзій у художніх і газетних текстах можна зробити висновки, що найчастіше інтертекстуальними тропами є гіперболи, порівняння, метафори. Семантика ІТ зумовлена як індивідуальним стилем письменника, так і тематикою творів. В оповіданнях Ділана Томаса, романах Дена Брауна і Девіда Лоуренса переважають тропи, що базуються на біблійних алюзіях. У детективних оповіданнях А.Крісті та у романах Д.Агдайкава важливі належить інтертекстуальним метафорам і порівнянням, в основі яких - антична міфологія.

Гіперболічний характер ІТ виявляється у тому, що відомі міфологічні або літературні персонажі, які є уособленням найвищих людських якостей - сили, мужності, краси, - стають об'єктами кидаючи в очі пісок. Інтертекстуальна метафора тропів: *"What are you doing cleaning the Augean stables, Todd. You can't help. In a way I outperformed him!"* (S.Paretsky). У цьому фрагменті у мові персонажу - детектива Варшавського - використано два інтертекстуальні тропи - метафора і гіпербола, прагматика яких полягає у тому, щоб показати, що боротьба із злочинністю важливіша за героїчні вчинки Геракла, який вичистив авгієві конюшні (*Augean stables*). Аналогічна за семантикою образність реалізується у збірнику оповідань А.Крісті *The Labours of Hercules*, де справи Еркулія Пуаро зіставляються з вчинками античного героя. Кожне оповідання є розгорнутою метафорою - кожна справа Пуаро аналогічна одному з подвигів Геракла.

У газетних текстах гіперболічні ІТ також мають на меті підкреслити реальні (або можливі) видатні риси політичних діячів, але семантичною особливістю низки проаналізованих текстів є використання ІТ як частини антитези: *There may be no winning the next election for the Tories, even if they could draft a new leader combining the purity of the Archangel Gabriel, the cunning of Machiavelli and the strength of Hercules* (The Observer). Антитеза у наведеному прикладі базується на можливості появи у консервативно партії Великої Британії політичного лідера, який би поєднував найкращі якості політика - порядність, хитрість і силу, - і неможливості перемоги на виборах для цієї партії навіть за теоретичної наявності такого керівника. Гіперболічні ІТ як компоненти антитези можуть взаємодіяти з мейотичними тропами, і тоді контраст двох понять, двох явищ стає ще більш виразним. Характеризуючи одне з видань, що відстоює свободу слова, журналісти відзначають: *The magazine has a Lilliputian circulation and a Herculean task - winning for the people one of the basic human rights - freedom of speech* (The Guardian). Антитезу утворюють мейотичний епітет *Lilliputian* та гіперболічний епітет *Herculean*. Цей контраст підкреслює важливість роботи журналістів і має значний експресивний ефект. У

перекладі гіперболічний епітет можна передати еквівалентом *титанічне завдання*.

Інтертекстуальні порівняння й метафори використовуються для створення антитези: *Better to be clever, quick and intrepid - to charm with your mind and enchant with your wit - in short, to be one radiant Circe in a season of dreary Helens* (K.Ross). Якщо протиставлення *Lilliputian - Herculean* є експліцитним, то порівняння Цирцеї та Єлени у художньому тексті є ситуативним. Такий тип антитези можна назвати непрямим, або контекстуальним, який, в основному, базується не на антонімії, а на протиставленні об'єктів. явищ, понять, осіб, які не є концептуально протилежними: *Now, if you are a good little girl and sleep sound, so the Sandman won't have to throw sand in your eyes, Santa Claus will bring something nice for Christmas* (C.Himes). У цьому прикладі протиставляються Санта Клаус та міфічна піщана людина, яка примушує диточок спати.

У цілому інтертекстуальні порівняння і метафори становлять переважну більшість тропів (близько 70% у нашому дослідженні). Інтертекстуальні метафори найчастіше базуються на літературних і біблійних алюзіях: *Lucy had a gift for making me feel like the Tin Man rusting in the forest* (P.Cornwell). В оповіданні Д.Томаса *The Mouse the Woman* інтертекстуальний зв'язок базується на прямому перенесенні біблійної легенди у сучасну оповідь: *God, whom he had searched for in his loneliness, had formed her for his loneliness, had formed her for his mate as Eve for Adam out of Adam's rib*. Метафора структурує твір, завдяки чому оповідання набуває високого духовного звучання, стає притчею про кохання. Духовне значення образності, що базується на біблійних алюзіях, реалізується в публіцистичних статтях. У журналі *Current* П.Джонсон акцентує важливу моральну роль журналістики завдяки метафоричній характеристик Ісуса Христа як першого журналіста, а Євангелія - як основи журналістики: *It is the Gospel of the media, and the Jesus of Nasareth presented in it might almost be called the first journalist - bringing the Good News to mankind*.

Особливо широко використовуються алюзії в американському журналі *Newsweek*, розрахованому на освічених читачів, і тому неатрибутовані алюзії мають літературні або історичні джерела. Дуже виразна інтертекстуальна метафора була використана в одному з недавніх номерів журналу у статті, присвяченій світовій економічній кризі: *After weeks of fiddling while the global financial system burned...* У наведеному прикладі основу метафори становить розповідь про те, що імператор Нерон грав на скрипці під час пожежі у Римі і нібито насолоджувався нею. Значний прагматичний ефект метафори полягає у негативному ставленні до керівників провідних держав Європи, які вчасно не робили спроб попередити економічну кризу.

Досить часто алюзії виносяться у сильну 93

позицію творів - заголовок. Відомі приклади назв романів Е.Хемінгуей *For Whom the Bell Tolls* та *And Also the Sun Rises*, твору С.Моема *The Painted Veil*. У такому разі текст метафоризується, отримує додаткові конотації та філософське звучання. Заголовок роману відомого сучасного британського письменника Ф.Фосайта *The Dogs of War* є алюзивним і розкривається в епіграфі як цитата з п'єси Шекспіра. Як заголовок, так і сам роман має аксіологічне значення - засудження війни. Використання інтертек-

стуальних тропів у заголовках є прикладом висунення (foregrounding), тобто такої організації контексту, який зосереджує увагу читана на важливих елементах повідомлення, підсилює емоційний, оцінний потенціал тексту [1, с. 368]. Отже, аналіз інтертекстуальних тропів має здійснюватися за такою схемою: 1) визначення джерела алюзії та її значення у тексті оригіналу; 2) пояснення значення алюзії у новому контексті; 3) виявлення стилістичної функції інтертекстуального тропу. Застосування цієї схеми показало, що основними функціями ІТ є створення багато-

значності тексту; відображення авторського ідіостилію; формування оригінальної образності, а також протиставлення об'єктів, явищ, що реалізується в антитезах. Перспектива дослідження полягає у подальшій систематизації типів ІТ, визначенні місця алюзивних тропів у системі стилістичних виразових засобів на прикладі інших авторів та текстів різних функціональних стилів.

Література

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та. 1999. - 444 с.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. - М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1958.
3. Ивашкин М.П., Сдобников В.В., Селяев А.В. Практикум по стилистике английского языка: Учебное пособие. - М.: ФСТ; Восток - Запад, 2005. - 101 с.
4. Ричарде А. Философия риторики: Пер. с англ. // Теория метафоры. - М.: Прогресс, 1990. - С. 44-67.
5. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. - М.: Агар. 2000. - 280 с.

INTERTEXTUAL TROPES IN ENGLISH FICTION AND PUBLICISTIC STYLE: FUNCTIONAL ASPECT

O.V.Yemets

УДК 811.112.2

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НІМЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ

Завальнюк Л.В.

У статті розглядаються фонетичні, лексичні та синтаксичні особливості німецької розмовної мови, яка має свої норми, що характеризуються великою варіативністю.

В статье рассматриваются фонетические, лексические и синтаксические особенности немецкого разговорного языка, который имеет свои нормы, характеризующиеся большой варианностью.

Жива розмовна мова, що звучить навколо нас, є надзвичайно гнучкою та різноманітною. Іноді вона буває стереотипною і схематичною, іноді - дуже дотепною та естетично привабливою, як і ті люди, що нею розмовляють. Якщо вслухатися в цю мову дуже уважно, то можна виявити в ній багату внутрішню варіативність. Адже мова у жителя Мюнхена звучить не так, як у жителя Лейпцига, у професора - не так, як у військового, у священика - не так, як у шофера, у пенсіонера - не так, як у школяра, і т.д. Навіть мова однієї й тієї самої особи змінюється залежно від ситуації.

Тому не дарма розмовна мова стала відносно недавно предметом вивчення, і в сучасних лінгвістичних дослідженнях багато уваги приділяється проблемі функціонування живої природної мови в процесі комунікації, тож усебічне ґрунтовне дослідження розмовної мови є актуальною, зумовленою часом проблемою.

Так склалося, що з давніх-давен філософи та мовознавці, характеризуючи мову, в першу чергу розмірковували про написане, а не про сказане. Зневажливе ставлення до розмовної мови як до чогось другорядного, ніби ненормованого, "неправильного" і через те не вартого уваги, а також труднощі, пов'язані з фіксацією усного мовлення, призвели до того, що специфіка розмовної мови виявилася недостатньо дослідженою та описаною у всьому своєму розмаїтті. Недооцінка ролі розмовної мови для розвитку системи літературної мови стала гостро відчутною як при вирішенні багатьох теоретичних питань, так і при практичному вивченні мови, особливо іноземної.

Часто трапляється, що людина, яка чудово розуміє надруковані фрази книги, зовсім не може розуміти мови в її живій природній формі. Сьогодні навчати студентів лише книжно-писемній мові недостатньо. Потрібно навчити їх розуміти живе невимушене мовлення.

Із точки зору комунікативної функції писемна (книжна) мова і усне мовлення не є ідентичними. Вони влаштовані по-різному. В деяких мовах, наприклад, у німецькій, розмовна мова дуже

сильно відрізняється від літературно-писемної з лексичного, граматичного та фонетичного погляду, хоча їм притаманні деякі спільні моменти.

Усне мовлення особливо сильно відрізняється в галузі фонетики. Фонетичні відмінності у німецькій мові настільки великі, що іноземці, які вивчають німецьку мову в основному як писемну, приїжджаючи до Німеччини, з великими труднощами сприймають німецьке усне мовлення, оскільки живе мовлення будується за своїми законами. Має свої правила, які незбігаються з нормативними правилами. І цей потік слів, поєднаних між собою з відхиленнями від граматичних правил (незавершені фрази, які перериваються раптовими паузами, неповне заперечення, ковтання закінчень тощо) може буквально збентежити людину, що потрапила в середовище носіїв іноземної мови. Якою вона, здавалося, непогано володіла. Отже, студентам, які вивчають німецьку мову, в першу чергу, необхідно розібратися в усіх особливостях розмовного мовлення, щоб уникнути непорозуміння і складнощів спілкування. Ці складнощі змушують викладачів німецької мови звертати увагу на лексичні, граматичні й особливо на фонетичні риси німецького усного мовлення, оскільки знання цих особливостей розмовного стилю допомагає глибше зрозуміти мову, полегшує їй засвоєння й користування нею.

Під поняттям "розмовна мова" зазвичай розуміють особливий різновид літературної мови, що реалізується переважно в усній формі і яким користуються мовці у щоденному неофіційному спілкуванні. Відносно виникнення, мовної форми, територіального поширення та функції розмовна мова посідає середню позицію між літературною мовою та діалектом. Вона, в першу чергу, є комунікативним засобом усного спілкування. Перш за все, особистої розмови, отже, зазвичай неофіційної ситуації, а отже, виявляє численні спільні риси з діалектом.

Варто зазначити, що для німецької мови внаслідок її своєрідного історичного розвитку територіальна диференціація має особливе значення. Активність діалектів на німецькій землі

значно більша, ніж в інших країнах, тому місцеві особливості німецького повсякденного мовлення виражені значно сильніше, ніж, наприклад, в українській чи російській мовах.

Для німецьких мовознавців поняття розмовної мови (Umgangssprache) невіддільне від діалектальної характеристики і трактується здебільшого як наддіалектне, та все ж регіональне об'єднання. Життя показує, що навіть у людей, які професійно володіють літературною мовою, помітні територіальні варіанти. Багатьох німців можна безпомилково визначити як вихідців з Баварії, Саксонії і т.д. Часто навіть у досить літературному мовленні німецького інтелігента можна почути вплив його рідного діалекту. Це, в основному, стосується звукового боку мови, перш за все

- інтонації, мелодики, деяких алофонів. Мовці, які добре володіють літературною мовою та діалектом, мають можливість вільно переходити від діалекту до літературної мови і навпаки. Такий перехід може відбуватися миттєво (коли мовець цитує інших людей) або ж повільно. Мовці, які послуговуються літературною мовою, часто активно використовують діалект, щоб змінити характер свого мовлення, для створення довірливих стосунків, для пом'якшення конфліктного спілкування, інколи навіть для кепкування з тих, хто говорить на діалекті.

Політики використовують діалект, щоб таким чином продемонструвати свою наближеність до народу. Певні типи спілкування вимагають певного типу мови. Перехід від неформального спілкування до офіційного засідання у регіонах часто супроводжується переходом від діалекту до літературної мови.

Оскільки розмовна мова є проміжною ланкою між літературною мовою та діалектом, то вона постійно змінюється підхідним впливом, і тому межі між розмовною мовою, літературною мовою та діалектом зазвичай буває дуже важко визначити.

Якщо раніше німецькі мовознавці вивчали переважно літературно-книжну мову, а жива природна мова їх цікавила лише у формі територіальних діалектів, - причому основна увага концентрувалася на специфічних рисах, а не на тому спільному, що зближує німецькі діалекти між собою, то сьогодні важливість вивчення розмовної мови на загальнонімецькій основі ні в кого не викликає сумніву. Увага мовознавців до розмовної проблематики зростає. Вагомий внесок у розробку питань німецької розмовної мови зробили У.Біхель, Н.Гохфельд, Г.Майнгольд, Й.Швіталла, П.Візінгер, В.Д.Девкін, Х.Шенфельд, Б.Руес, С.М.Гайдучик та інші. Велике значення мають розробки Г.Т.Венглера, який створив частотний словник німецького розмовного мовлення, де репрезентував зразки поширеного німецького мовлення, записані ним на магнітофон від представників найрепрезентативніших регіонів Німеччини [7].

Останнім часом з'явилося чимало цікавих розвідок у галузі фонестилістики. Визначився новий напрям соціолінгвістичних досліджень - соціофонетика. Сучасний період розвитку соціофонетики передбачає всебічне вивчення

мовної варіативності, пов'язаної з різними соціальними ознаками носіїв мови, такими як належність до соціальної чи професійної групи. соціальний статус мовця, сукупність соціальних ролей.

Проте, незважаючи на зусилля лінгвістів різних напрямків, природа розмовної мови розкрита ще не до кінця. Не припиняються дискусії про суть розмовної мови. Часто різні дослідники під цим поняттям розуміють різне, наприклад, мовну функцію, стильові прошарки і власну мовну систему. Як основний фактор одні дослідники висувають усну форму мовлення, інші - неофіційну сферу спілкування, треті - діалогічність і т.д., що призводить до протиріччя розумінні суті розмовної мови, до принципових і термінологічних суперечок. Пізніше що більше окремі напрями досліджень займалися розмовною мовою, то більшою ставала різноманітність підходів і точок зору. Останнім часом численні мовознавці намагалися внести ясність у цю проблему. Заслуговує на увагу дослідження У.Біхеля [4], в якому були детально розроблені суттєві аспекти поняття. У.Біхель говорить про складність конкретного розуміння предмету, засуджує розмитість поняття та назви "розмовна мова", але загальної дефініції він не з'ясував. Він детально аналізує такі концепції різних дослідників:

■ розмовна мова як ненормована мовна форма (Л.Макензен);

■ розмовна мова як мовна форма спонтанної розмови (Х.Ціммерманн);

■ ототожнення терміна "розмовна мова" з "усною мовою" або заміна його цим терміном (Г.Еггерс);

■ "розмовна мова" як проміжна сфера між літературною мовою, діалектом і вуличною мовою (Gossensprache) (К.Вінклер);

■ "розмовна мова" як протилежний полюс до "літературної мови" в межах багатовимірного дослідження (В.Порціг).

Через використання різних методів на ряд проблем існують відмінні точки зору. Та все ж, незважаючи на всі суперечки про суть розмовної мови та м визначальні ознаки, об'єкт дослідження, в основному, виділяється однозначно: це спонтанне усне літературне мовлення в умовах безпосереднього особистого спілкування. Дослідження розмовної мови продовжується за її окремими ланками та в порівняльному плані (зіставлення з іншими стилями, з писемною формою мови одних і тих самих осіб, з розмовною мовою інших мов). Проте ґрунтовний аналіз проведено ще не для всіх явищ розмовної мови. Незважаючи на все більший інтерес лінгвістів до розмовної проблематики, білих плям ще багато. Чекають на своїх дослідників статистичні дослідження всіх сфер розмовної мови (лексики, морфологічних форм, фонетики і т.д.), визначення стилістичних шарів розмовної мови і залежність її характеристик від освіти, віку, статі, темпераменту мовця, а також від території, визначення відмінностей літературної розмовної мови від нелітературної (діалект, просторіччя), порівняння розмовної мови різних мов, визначення територіальної.

професійної та вікової варіативності розмовної мови.

Термін "розмовна мова" дуже нечіткий, і тому він є спірним. Його відносять передусім до усного повсякденного мовлення (наприклад, у сім'ї). Проте прив'язувати розмовну мову тільки до сімейно-побутової сфери неправомірно. Адже неформальне спілкування можливе не лише в побуті та сім'ї, а й у виробничій, навчальній, науковій, суспільно-політичній та інших сферах життя. Це може бути спілкування у будь-якому колі осіб, між якими є невимушені стосунки. Це може бути бесіда з рідними, друзями, колегами, сусідами, знайомими чи незнайомими (наприклад у транспорті) про погоду, політику, мистецтво, науку, спорт, навчання, роботу тощо, адже основне призначення розмовної мови полягає в тому, щоб бути засобом впливу та невимушеного спілкування, обміну думками та почуттями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.

У багатьох дослідженнях переконливо доводиться, що розмовній мові властиві не лише специфічні умови використання, а й ціла низка специфічних мовних рис, що дозволяють розглядати її як особливу лінгвістичну систему, протиставлену в межах літературної мови кодифікованій мові в цілому. Дуже виразно писав про це ще в 30-х рр. Л.В.Щерба: "Літературна мова може настільки відрізнятися від розмовної, що інколи доводиться говорити про дві різні мови" [3, с. 18].

Група вчених під керівництвом О.А.Земської розробила теоретичну концепцію, згідно з якою російська розмовна мова є особливою мовною системою. "Що стосується розмовної мови, то вона характеризується сукупністю специфічних рис, що дозволяють розглядати її як особливу мовну систему, протиставлену в межах літературної мови кодифікованій літературній мові" [2, с.20]. Даниї колектив авторів вважає, що російська літературна мова функціонує в двох системах: кодифікована літературна мова і розмовна мова. Таким чином кодифікована літературна мова та розмовна мова є двома підсистемами всередині літературної мови. Їхня реалізація визначається комунікативними умовами: кодифікована літературна мова обслуговує сферу офіційного спілкування, а розмовна мова - сферу неофіційного непередбаченого особистого спілкування.

Якщо норми кодифікованої мови описуються в словниках і граматиках, їх підтримує телебачення, радіо, школа, то норми розмовної мови ніким свідомо не підтримуються. Хоча якими б стихійними, спонтанними не здавалися розмовні явища, вони все одно нормовані. Розмовні норми є менш обов'язковими і не такими суворо регламентованими, як літературна кодифікація, проте вони існують і їх дотримуються.

Норми розмовної мови ще мало досліджені. не виявлені повністю і не описані. Їх особливість полягає в тому, що вони характеризуються великою варіативністю, значно більшою, ніж у кодифікованій мові. Офонетична система розмовної мови характеризується

з'являється тим самим набором мовних одиниць, що й кодифікована літературна мова. Проте варто зазначити, що кожна фонема тут представлена більшим набором гіпофонем. Одні і ті самі слова можна вимовити з більшою чи меншою чіткістю, з більшою або меншою редуцією. Наприклад, єдині можливості літературної мови слова *коттеп* як [k t m n] відповідають такі розмовні варіанти [k t m:] або [k t], *келлел* [k t p n] - [k p:] або [k p].

У розмовній мові R може вокалізуватися не тільки після довгих голосних, а й після коротких. або [v i] зовсім випадати. Тому літературній вимові слова *Turm* [t r m] відповідають такі розмовні варіанти: [t r m] або [t :m].

Діапазон форм реалізації звукових структур дуже великий. Так, у розмовній мові можлива якісна редуція голосних (аж до нульової), випадання окремих приголосних або їх сполучень у різних позиціях, втрата твердого приступу голосних, фонетичні еліпси, наприклад, "*Sagen wir mal so*" [za v ma zo]. Найбільше деформуються з фонетичної точки зору часто вживані слова, особливо артиклі, займенники, допоміжні дієслова, які знаходяться в ненаголошеній позиції [5, с. 117-119; 6, с. 288].

Якщо для літературного стандарту характерною є чіткість вимови, незначна кількість редукованих та асимільованих форм, то для розмовної мови р'едундэ^ сОла^ів та закінчень, наявність різного типу ас^гяі^ячої та фонетичних еліпсів є типовим явищем. Це зумовлено швидким темпом розмови та мінімальним напруженням органів мовлення. Зрозуміло, що кожен мовець повинен прагнути до більшої чіткості вимови та дотримання кодифікованих норм вимови. Однак реальному житті це не так. Було б безглуздо вимагати в повсякденному спілкуванні обов'язково чіткої вимови *Guten Morgen* [gu:t n m rg n], коли співрозмовник добре зрозуміє і [t m]. Цілком очевидно, що вирішальним фактором є взаєморозуміння співрозмовників. Умовах розмовного мовлення, тобто безпосереднього особистого спілкування, дикторська чіткість мовлення виявляється зовсім непотрібною. Тому при фонетичній факультативності редуція (випадання) окремих звуків (і навіть частин тексту), тобто явище неповного стилю вимови, є нормою розмовної мови.

Опис усього розмовного відбувається з опорою на літературний стандарт. "Розмовність" - це традиційна, досить умовна і збірна назва того, що протиставляється ідеально правильному зразковому-показовому культурному стандарту. Відступ від цієї еталонності може бути різним - мінімальним (без порушення літературності), середнім, помітним (фамільярний шар) і значним (груба та вульгарна лексика) [1, с. 12].

Характеризуючи лексику, яка використовується у розмовній мові, слід відзначити її неоднорідність, багатощаровість. Так, у різноманітних ситуаціях невимушеного спілкування можна зустріти слова, пов'язані з повсякденним життям, побутом як-от: *Tisch - стіл, Löffel - ложка, Teekanne - чайник*: слова, що містять яскраво виражений знижений відтінок; *Maul - рот ("паща"), Rube - голова ("баняк"), "качан"), Flossen - руки ("граблі"),*

"ручиска"); слова стилістично нейтральні: *arbeiten* - працювати, *sich erholen* - відпочивати, *gut* - добре; спеціальну фахову лексику та окремі жаргонізми, а також розмовні дублети - синоніми нейтральних номінацій: *kriegen* - *bekommen* (одержувати), *kucken* - *sehen* (дивитися) тощо.

Лексичні особливості розмовної мови, перш за все, полягають у широких можливостях використання будь-якого слова німецької мови. Будь-які обмеження у використанні книжної, термінологічної, власне розмовної та навіть просторічної лексики практично відсутні. Основним лексичним шаром є так звана загальноповсякденна нейтральна лексика, що становить основний словниковий фонд сучасної літературної мови. Це спричиняється тим, що в умовах спонтанності першим спадає на думку найбільш уживане слово.

Іноді під час розмови не відразу вдається згадати те чи інше влучне слово, тоді доводиться задовольнитися словом з розмитим значенням (*Ding, Sache, Zeug, tun, machen*), яке залежно від контексту може набувати будь-якого значення. Якщо адресат знає про що йде мова, цього вже достатньо.

Характерною особливістю розмовної мови є її емоційність. Під час бесіди співрозмовники не обмежуються лише обміном інформацією, а намагаються вплинути один на одного, передати свої почуття, емоції, настрої, викликати бажану реакцію, спонукати до певних дій тощо.

Найважливішим засобом досягнення цих цілей, впершочергу, інтонація. Важливу роль відіграють також міміка, жести, вираз обличчя. Крім того, вираженню емоцій і суб'єктивного ставлення до змісту висловлювання та до співрозмовника служать і такі лексичні засоби, як модальні частки, без яких німецька побутово-розмовна мова немислима, адже вони надають мові жвавості, гнучкості та неповторного колориту.

немислима.

Оскільки в розмовній мові ситуація є повноправною складовою частиною акту комунікації, то багато елементів комунікації не мають вербального вираження. Із ситуації й так все зрозуміло, наприклад:

- 1) - *Wann fährt der Zug?* - *In zwei Stunden.*
- 2) - *Was wünschen die Herren?* - *Bier.*
- 3) - *Welche Nummer ist es?* - *Dreiundzwanzig.*

Обом співрозмовникам добре відомо, про що йдеться.

Отже, як видно із сказаного, розмовній мові властиві не лише специфічні умови використання, а й свої специфічні синтаксичні, лексичні та фонетичні особливості, які необхідно ґрунтовно досліджувати та аналізувати.

Література

1. Девкин В.Д. Специфика словаря разговорной лексики // Немецко-русский словарь разговорной лексики. - М.: Русский язык, 1968. - 768 с.
2. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. - М.: Наука, 1981. - 276 с.
3. Щерба Л.В. Современный русский литературный язык // 120 лет ЛГУ: Тезисы докладов. - Л., 1939.
4. Bichel U. Problem und Begriff der Umgangssprache in der germanistischen Forschung. - Tübingen:

Німецька розмовна мова без модальних часток сприймається її носіями як суха, неприродна та занадто категорична. Модальні частки вносять у висловлювання найрізноманітніші відтінки. причому вони відносяться не до окремого слова чи словосполучення, а до всього речення в цілому, наприклад: *Was ist denn los? Wie geht es dir denn? Ist das denn so wichtig? Das ist doch nicht wahr! Sei doch nicht dumml Das genügt ja auch! Pass mal auf!* Варто зазначити, що модальні частки німецької мови (*aber, auch, denn, doch, wohl, etwa, nur, ja, schon* та інші) мають у різних контекстах різні значення і вживаються переважно у діалогічному мовленні для вираження емоційності, а їхнє лексичне значення не завжди досить чітко визначається.

Слід звернути увагу і на такий особливий шар розмовно забарвленої лексики, як різні скорочення типу *dran (damn), was (etwas), gerade (gerade)* та ін. Ці слова, позбавлені оцінності та експресії, часто вживаються в неофіційному спілкуванні.

Особливості функціонування розмовної мови. такі як спонтанність, непередбачуваність, невимученість, безпосередня участь у діалозі та усна форма спілкування, впливають на її синтаксис. У синтаксисі розмовної мови значну роль відіграють такі засоби, як інтонація та порядок слів. Найважливіша інформація виносить на початок висловлювання і до того ж виділяється ще й інтонаційно. При передачі чужої мови інтонація часто використовується як єдиний формальний показник чужих слів.

Один з основних принципів розмовності - еліптичність. Цей принцип економії, - коли опускається все, що може бути опущеним. - діє у розмовній мові на всіх рівнях, проте особливо яскраво він виявляється в синтаксисі. Без специфічного синтаксису розмовна мова

УДК 8Г37:(811.111+811.161.2)

Лінгвістичний статус конотативного значення фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської та української мов)

Стародедова О.Л.

Стаття присвячена проблемі визначення лінгвістичного статусу конотативного значення на матеріалі зіставлення фразеологічних одиниць англійської та української мов, оскільки й досі не існує чіткого уявлення про межі конотативних ресурсів, особливо на рівні фразеології. Виявлено етнокультурну специфіку вживання конотативного значення, зазначено вплив внутрішньої форми на формування конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Статья посвящена проблемам определения лингвистического статуса конотативного значения на материале сопоставления фразеологических единиц английского и украинского языков, поскольку до сих пор не существует четкого представления о границах конотативных ресурсов, особенно на уровне фразеологии. Определено этнокультурную специфику употребления конотативного значения, указано влияние внутренней формы на формирование конотативного значения фразеологических единиц английского и украинского языков.

На сучасному етапі розвитку мовознавства навряд чи хто сумнівається у необхідності вирішення питань зіставного чи інтегруючого вивчення мовних явищ, адже "головною причиною відмінності лексико-семантичних систем різних мов є своєрідність дискретизації світу, що відображає неоднаковий спосіб його пізнання і є найголовнішою ознакою самобутності лексико-семантичної системи кожної мови" [4, с 296]. Фразеологічний проміжний рівень мови, перебуваючи на стику лексико-семантичного та синтаксичного рівнів, дає змогу відобразити складні відношення між навколишньою дійсністю та світом людини. образно характеризуючи об'єкти та події, які мають високий оцінний потенціал у кожній мовній спільноті.

Фразеологія, як і мова у цілому, знаходиться у постійному розвитку, динаміка якого виявляється як у синхронії, так і в діахронії. Фразеологізмам, подібно до інших мовних одиниць, притаманні певні закономірності розвитку, що дозволяє говорити про системний характер фразеологічних явищ, який виявляється у відношеннях як між компонентами фразеологічних одиниць, так і між різними фразеологізмами. У фразеологічних одиницях знаходить своє відображення історія, культура, особливості національного характеру певного суспільства. Наприклад, поряд із суто національними фразеологізмами в англійській мові є багато інтернаціональних ідіоматичних одиниць, що і визначає фразеологічний фонд

англійської мови як складний конгломерат суто англійських та запозичених фразеологічних одиниць.

Взявши до уваги сказане про важливість досягнень фразеології як науки та включення її у процес зіставних досліджень мов, слід розглядати і правомірність вивчення конотативного аспекту фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Багато дослідників (В.М.Телія, В.М.Цоллер, Ю.П.Солодуб, Т.В.Маркелова, О.Г.Хабарова, Г.М.Вишневіська, Т.В.Федорова, А.О.Найрулін, М.Ф.Алефіренко та ін.), вивчаючи особливості конотативного значення фразеологізмів у зіставленні, комплексно аналізують етнокультурну специфіку та універсальні, міжмовні відношення. Такі дослідження спрямовані на розкриття внутрішніх зв'язків та взаємної обумовленості кроскультурних мовних явищ. Крім того, розвідки такого характеру часто орієнтовані на виявлення метафоричності фразеологічних одиниць у різних мовах, вивчення специфіки семантичних параметрів та синтаксичної структури, розкриття вираженого імпліцитно антропоцентризму як виявудавньої фольклорної традиції в етнокультурі різних народів, а також виділення певних елементів значення у складі фразеологічних одиниць, завдяки яким пояснюється наявність або відсутність мовленнєвого збігу у відображенні реальної дійсності в різних мовах [2, с 32].

Вказані проблеми неодноразово були предме-

том досліджень з фразеології. Залежно від їх розв'язання, можна виділити декілька підходів. починаючи від засновника фразеології як науки Ш.Баллі до робіт сучасних дослідників:

- із позицій структури та семантики (Н.М.Амова, Ю.Д.Апресян, В.П.Жуков);
- за стилістичними ознаками (Ю.В.Архангельска, О.В.Ломакіна, О.М.Ігнатенко);
- у питаннях концептотвірного функціонування (А.Вежбицька, Ю.С.Степанов, О.М.Мелерович);
- у межах структуралістичної парадигми В.Л.Архангельський, М.Т.Тагієв, І.О.Мельчук);
- у комунікативно-прагматичному аспекті (В.Г.Дидковська, Г.Д.Скнар, Н.С.Бурова);
- з позицій лінгвокраїнознавства лінгвокультурології (П.Ладо, Ч.Фриз, А.М.Емирова, В.А.Маслова);
- в аспекті екстралінгвістичних факторів (Л.Вайсбергер, Є.М.Верещагін, В.Г.Костомаров);
- в історичному плані (Р.М.Попов, В.М.Мокієнко, О.І.Федоров).

Залежно від підходу існує декілька визначень конотативного значення, однак найбільш вдалим. на наш погляд, є трактування конотативного значення Н.А.Оніщенко: "Конотативне значення - це сукупність співзначень лексично-і/фразеологічної одиниці, яке дозволяє розглядати конотацію не лише як випадкові асоціації індивідуального характеру, але й як закономірне явище, що супроводжує денотативне значення слова та має низку характерних ознак, які висвітлюють її емотивну і соціальну природу" [5, с. 1].

Наша робота заснована на фразеологічних одиницях у співвідношенні з наявністю у їх структурно-семантичній організації конотативного значення. Узв'язку з цим під конотативним значенням фразеологізма ми розуміємо "самостійну лінгвістичну категорію, яка кваліфікується як лексичне значення компонентів фразеологічної одиниці плюс конотативне значення всього звороту" [8, с. 5]. Таке визначення вказує на те, що конотативне значення є складовим компонентом загальної фразеологічної семантики, що дозволяє досліджувати фразеологічні одиниці у конотативному аспекті. Наприклад англійський фразеологізм *to have a soul above buttons* з конотацією розмовності, що належить до груп соціально-лінгвістичних конотацій (за В.І.Говердовським), має два значення: 1) "бути незадоволеним своєю роботою, фахом. спеціальністю" [1, с. 463]; 2) "вважати себе гідним чогось більшого" [Там само]. Український фразеологізм *виходити (вийти)/вискочити сухим (сухеньким) з води* має також два значення: 1) із ситуативно-психологічною конотацією іронічності - "будучи винним, уміло уникнути покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим" [6, с. 93]; 2) із соціально-лінгвістичною конотацією розмовності та посилення - "знаходити вихід із скрутного становища" [Там само].

Фразеологічні одиниці будь-якої мови функціонують, перш за все, завдяки конотативним позначенням предметів та явищ, адже значна кількість із них має інг'ерентне (незалежне від контексту) трактування. Фразеологізми відіграють

дуже важливу роль особливо в тих випадках. коли або безпосередньо виражають конотативні значення (почуття, афекти), або коли мова йде про предмети і явища, які викликають особисту внутрішню участь, зацікавленість та емоційні переживання суб'єкта, надаючи виразу різних відтінків значення. Наприклад, англійський фразеологізм *to bite/cut off one's nose to spite one's face* - укр. "діяти на шкоду собі; завдавати собі шкоди, бажаючи дошкулити іншому, або під впливом гніву" [1, с. 137], маючи французьке походження, характеризується несхвальною оцінкою, зневажливим та іронічним ставленням мовця. Український фразеологізм [*наче*] *віжка (вожжина) під хвіст попала (потрапила)*, що вживається у значенні "хто-небудь, перебуваючи в яскраво вираженому неврівноваженому стані, бурхливо виявив впертість, шаленість або самодурство" [6, с. 108], виражає негативну оцінку. невдоволення, презирливе, а іноді й образливе ставлення адресанта до об'єкта, надаючи вислову конотації розмовності, згрублості.

Особливий інтерес у цьому розумінні становлять прислів'я та приказки, оскільки національна культура у них відображена через символи, які ми сприймаємо як слова або вирази, характерні для певної мови, що викликають у свідомості носіїв стійкі, закріплені образні асоціації [3, с. 7]. Наприклад, у англійців існує приказка *the fox may grow grey, but never good* - дослівно укр.: "лисиця може стати сірою, але ніколи доброю". Для англійців, як власне і для слов'ян, лисиця символізує хитрість та підступність, тому у центрі цієї фразеологічної одиниці образ лисиці як незмінності та сталості вад, властивих людині. з якою вона й асоціюється. В українській мові маємо фразеологізм із таким самим значенням. але іншою символікою. Українці кажуть *горбатого могила виправить* або *з лисиною родився, з лисиною помреш*, маючи на увазі невинуватість негативних рис характеру людини.

Виходячи із зазначеного вище, стійкі асоціації. образні уявлення, емоційне та оцінне ставлення на підсвідомому або свідомому рівнях, тобто всі складові механізми конотативного значення фразеологічних одиниць будь-якої мови, часто посилюються за рахунок їхньої яскравої внутрішньої форми. На нашу думку, найбільш вдалим є визначення внутрішньої форми фразеологічної одиниці. що дає В.М.Телія: "Внутрішня форма як мотивуюча ознака вторинних найменувань, утворених шляхом переосмислення значень та функціонуючих у загальному стандарті, - це звичайно будь-який троп, здатний ожити васоціативно-мовної пам'яті у певних ситуаціях мовленнєвої діяльності" [7, с. 67]. Таким чином, зрозуміло, що кожна фразеологічна одиниця має свою індивідуальну внутрішню форму, яка уможливує розрізнення значень фразеологізмів і робить їх образними одиницями мови. Роль внутрішньої форми узгоджується із розумінням того, що експресивне забарвлення слів та ідіом створюється образним уявленням певної реальності [7, с. 78]. Порівняйте англійський фразеологізм *disappear/vanish/melt into thin air* - укр. *запропаститися, зникнути*

безслідно, що має нейтральне значення, з українським відповідником *пiти димом догори* або *пiти за водою*, що є емоційно забарвленим виразом завдяки внутрішній формі, яка створює образ зниклого назавжди.

Із цього можна зробити висновок, що специфіка фразеологічного складу будь-якої мови полягає в тому, що він відображає характерне для певної спільноти світосприйняття, інтерпретує особливу для кожного носія картину світу. Для кожної мови характерний свій набір асоціацій та образів, що протягом століть накопичувався та відображався у мовній формі, в тому числі

і в конотативному аспекті значення. Для того щоб об'єктивне значення (власне поняття) та суб'єктивна модальність (експресивне забарвлення) співіснували, потрібна внутрішня форма, яка, окрім власне дериваційного мотиву, може слугувати мотивом для експресивного забарвлення фразеологічного значення, а також цілісності та зв'язності конотативного значення фразеологічних одиниць будь-якої мови, що виявляється у комплексній взаємодії мовних та позамовних факторів. Зіставне вивчення типів семантичної транспозиції компонентів фразеологічної одиниці допомагає створити нові семантичні

універсали на рівні фразеології, з одного боку, а з іншого - виявити індивідуальні характеристики фразеологічного фонду кожної мови [9, с 78]. Це дає можливість вивчати внутрішньосистемні відношення у межах однієї фразеологічної одиниці та встановлювати типи цих відношень на міжмовному рівні.

Література

1. Англо-український фразеологічний словник / Укл. К.Т.Баранцев. - 3-є вид., стер. - К.: Т-во "Знання", КОО, 2006. - 105 с.
2. Вишнева Г.М., Федорова Т.В. Особенности конотации английских зооморфных фразеологизмов // Ярославский пед. вестник. - 2002. - №2. - С. 32-36.
3. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин; Под ред. А.П. Садохина. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 352 с.
4. Кочерган М.П. Основы зіставного мовознавства: Підручник. - К.: Видавничий центр "Академія". 2006. - 424 с.
5. Онiщенко Н.А. Стилiстичнi та семантичнi характеристики конотативної системи сучасної нiмецької фразеології: Автореф. дис. ... к. філол. н. / ХНУ ім. В.Н. Каразіна. - Х., 2003. - 22 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / Укл.: В.М. Білоноженко та ін. - К.: Наук. думка. 2008. - 1104 с.
7. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - М.: Наука, 1986. - 144 с.
8. Угринюк В.М. Типологія емотивованості фразеологічних одиниць сучасної нiмецької мови (кількісні та якісні характеристики): Автореф. дис. ... к. філол. н. - Чернівці, 1993. - 21 с.
9. Федулєнкова Т.Н. Фразеология и типология: к типологической релевантности фразеологии // Филологические науки. - 2005. - №1. - С. 75-80.

Linguistic status of connotative meaning of phraseological units: A Case of English and Ukrainian

O. Starodyedova

2009 НАШІ

ГОСТІ

професори та викладачі державного університету ім. Я.Гочебашвілі
м.Телаві, Республіка Грузія

УДК 821.161.2+821(479.21)

ДРУЖБА, ЗАКОРЕНЕВШАЯ В НЕДРАХ НАРОДА

Григорян В.Г.

Відомий учений і педагог Яков Гогебашвілі вважав, що головне місце у моральному вихованні майбутнього покоління належить виховання почуття дружби між народами. Це не тільки педагогічне, а й значне соціально-політичне завдання, яке вчений вважав вирішальною умовою національно-соціального прогресу.

В нравственном воспитании будущего поколения, считал известный педагог Яков Гогебашвили, главное место занимает воспитание чувства дружбы между народами. Эта не только педагогическая, но и весьма значительная социально-политическая задача, успешное решение которой ученый считал решающим условием национально-социального прогресса.

Братство, единство - это скала, на которой строится огромный дворец нашего житья.

Илья

*Братьеве должны встречать по-братски
везде ... и заботиться о них как о себе.*

Яков

Духовный отец грузинского народа Яков Гогебашвили, как другие классики педагогики и выдающиеся писатели, был награжден огромной творческой способностью и щедро проявлял высокое чувство человеколюбия, глубокого уважения к развитию дружбы между народами. Целью такого воспитания будущего поколения Яков считает внедрение порыва национального согласия, братства, солидарности. Исполнение этой миссии он возлагает в первую очередь на школу и семью [2, 3]

По мнению Якова Гогебашвили, где цветет неполноправность народов, национальное препирательство, там быстро развивается подозрительность и мелочность. А это подавляет высокие и благородные чувства и вызывает разъединение там, где должна господствовать солидарность. Принцип равноправия, наоборот, закрепляет гуманные отношения между народами разных племен, зарождает доверие и любовь.

Наш классик, как истинный гуманист, особое внимание уделяет вопросам дружеских отношений Грузии с соседними малыми и большими нациями. В своих публицистических трудах и художественных произведениях он смело защищал армян, азербайджанцев, осетин, абхазцев.

евреев, дагестанцев и других. В этой борьбе он стоял рядом с великими сынами отчизны И.Чавчавадзе, А.Церетели, Н.Николадзе, Г.Церетели и др. В 1879 году Г.Церетели писал: "На знамени грузинского народа и их выдающихся мужей сегодня должна быть надпись: сближение. взаимоуважение, совместная забота о трех нациях (грузинах, азербайджанцах и армянах - В.Г.), братский союз и совместным усилием исправление этих домашних бед, которые так тормозят движение вперед по дороге нашего благополучия" [7, с. 3].

Духовный отец грузинского народа глубоко проник в суть вероломной политики самодержавия. Он принципиально, используя исторические факты, утверждал, что "между грузинами и армянами не существует никакого антагонизма. между ними только очень крепкие, сердечные. братские взаимоотношения". И, несмотря на грабительский характер армянской буржуазии. между простыми людьми этих наций существовало взаимопонимание и братство. "Народ, - писал Яков, - хотя он носит имя темной массы, в этом случае, как и во многих других случаях, дает великодушный урок взаимоуважения и солидарности представителям интеллигенции" [1, с. 89].

"Ничто не увеличивает так горе и страдание людей, как межплеменная усобица и вражда между нациями", - утверждал он, когда разоблачал вредность шовинизма. Великие грузинские шестидесятники - И.Гогебашвили, И.Чавчавадзе. А.Церетели, Р.Эристави, Г.Церетели, - а также их современники- армяне - Г.Агаян, Х.Абовян.

Г.Сундукян, О.Туманян, А.Исаакян Ширванзаде - хорошо знали, как искусственно создавались царской Россией благоприятные условия для противопоставления армянской буржуазии и грузинского дворянства и крестьянства. Это становилось причиной национальной вражды армянского и грузинского народов. Они отображали в грузинской и армянской литературе и фольклоре взаимоуважение и дружбу двух народов, их национальные своеобразия, идеалы и борьбу за лучшее будущее.

А.Церетели вдохновенными словами выразил сердечное расположение к армянскому народу:

"Ты армянин, а я грузин.

Но мы братья и мы родны.

Сыновья мы одной земли.

одной горы, одной среды".

Привлекает внимание дружеские отношения грузинского писателя А.Церетели с армянским писателем Г.Сундукяном. Теплое отношение армянского народа к грузинам выражено в словах Г.Сундукяна: "Докладываю от имени своего рода. что нас, воспитанных в Грузии армян, кормила грузинская земля. Мы всегда разделяли и будем разделять радости и беды с грузинским народом".

Жизнь и творчество Г.Сундукяна - яркое подтверждение этих слов. Все его литературное наследство посвящено жизни трудящихся Тбилиси ("Пепо", "Напасть", "Разоренная семья" и т.д.). У него были активные литературные взаимоотношения с писателями и театральными деятелями Грузии. "Сундукян был одним из первых, кто выбрал театр главным поприщем своего творчества. В жестоких условиях царизма он с одинаковой любовью и увлечением служил как армянскому, так и грузинскому искусству" [6, с. 37].

Г.Сундукян строго осуждал ту часть тбилисской армянской буржуазии, для которой не существовали нравственные законы. Она при помощи лжи и интриг старалась улаживать свои дела и не испытывала любви к родине. Для Саркиса и Бриллиантова Армении и армянского народа не существовало. Где деньги, там и их родина (пьесы "Напасть", "Еще одна жертва").

Один из главных героев пьесы "Еще одна жертва" Михаил является интересным персонажем среди героев творческой галереи Г.Сундукяна. Впервые эта пьеса Сундукяна была поставлена на грузинской сцене в 1876 году. Постановка была интересна и тем, что роль Михаила сыграл Акакий Церетели. Игра Акакия и эта постановка широко обсуждалась на страницах газеты "Дроеба".

В пьесах Г.Сундукяна часто используются грузинские пословицы, поговорки; иногда диалоги героев написаны на грузинском языке, набраны грузинским шрифтом. Грузинский диалог - один из художественных приемов драматургии, при помощи которого в совершенстве выражается характер героев, их пламенная любовь к Грузии.

Истинный патриот - Яков Гогебашвили необходимым условием для укрепления дружбы двух наций, сохранения добрососедских отношений, достижения счастливого будущего считал

братство между грузинами и армянами. Вот "девичья верность, который идет из глубины жизни народа. и непоколебимая верность которому, в условиях уголовного, нравственного и материального благополучия, превратит наши окраины единым уголком блестящей будущностью", - писал он [2, с. 9].

"Грузины и армяне - кровные братья больше чем 2000 лет. Они вместе мучились. создавали, боролись против захватчиков и вместе побеждали" [5, с. 102].

Многочисленное разделение одной и той же исторической участи, видимо, стало основанием для создания легенды, которая входит в "Житие Картли". Грузинская легенда рассказывает о Хаосе и Картлосе, которые произошли от одного отца Таргамоса, и что Армения и Грузия являлись владениями кровных братьев.

Известно, что в 482 году под предводительством Вахтанга Горгасали и Вахана Мамиконяна грузины и армяне совместными силами выступили против персов около Тбилиси, на поле Череми. и отбили врага. В 1751 году царь Ираклий. защищая город Ереван, выступил против Азатхана и победил. Армянские военачальники Закария и Иван Мхаргдзели, народный герой армянского народа Давид-Бег жили и трудились в Грузии, уничтожали внешних врагов.

Яков Гогебашвили всегда указывал на то, что "во всех периодах своего исторического существования грузины отличались славным гостеприимством. Все народы, которые жили в грузинском царстве, всегда пользовались равноправием и никогда не притеснялись ни в вере, ни в языке... И чем сильнее была Грузия, тем с большим великодушием и человеколюбием относилась к своим иностранным подданным... Армяне всегда составляли большую часть грузинского царства и никогда не испытывали вражду, а всегда пользовались полным равноправием с грузинами". Об этом говорит и генерал Кишмишов в своей истории Надир-шаха.

Здесь нужно упомянуть о знаменитом придворном поэте Саятнова, которого любили и армяне, и грузины.

Армянин Саятнова всю свою юность провел среди грузинской знати. Он был в близких отношениях с царем Ираклием (Патара хахи). Царевич Георгий не расставался с ним, и они были всегда вместе.

Саятнова родился и воспитывался в грузинской среде. Он по-грузински пел царям. по-грузински писал, чувствовал, плакал или смеялся. В армянских стихах Саятнова часто упоминает о милостивом грузинском царе. В одном армянском стихотворении он пишет: "Мой господин и мой государь - царь Ираклий". А в азербайджанском стихотворении он гордо отмечает: "Моя родина - Тбилиси - сердце Грузии" [4, с. 51-52].

Естественная гуманность грузин, дружеское отношение к другим нациям очень часто стояли выше веры. "Такое сильное чувство человеколюбия и милосердия было у грузин, что даже их верность к вере должна преклониться перед этим

сильным чувством человеколюбия".

Истинный патриот тот, кто свободен от узких национальных настроений, гуманист и интернационалист. "Кто проникнут любовью к человечеству, он это чувство осуществляет, в первую очередь, по отношению к своей родине, своим согражданам, как по отношению к той части человечества, которая ближе к нему, и поэтому является истинным патриотом. Но одновременно он с любовью и справедливостью обращается и с другими нациями и, таким образом, служит осуществлению высокого понятия всеобщего братства".

Вопросы патриотического и интернационального воспитания Яков Гогешвили отдельно не разбирал. Такое содержание носит шедевр его творчества "Что сотворила колыбельная?!", а также "Царь Ираклий и девушка ингило", "Аспиндзская война", "Самоотверженный священник Тевдоре" и т.д.

Сюжет этого эмоционально напряженного рассказа - маленький. Ключом финала является сила волшебного воздействия родного напева "иавнана" (колыбельная). Из одной грузинской семьи лезгины украли малолетнюю девочку Кето,

которая еще не совсем научилась говорить. Девочку отвезли к богатому бездетному лезгину, семья которого полюбила и воспитала ее, как родного ребенка. После больших страданий и терзаний отец нашел Кето. Несмотря на то, что приемные родители не хотели отпускать девочку, справедливость восторжествовала и Кето возвращается к своим настоящим родителям. Точнее, ее возвращают по принуждению, так как Кето считает родителями тех, у кого воспитывалась. Упрашивание, мольба, увещание, слезы - ничто не действует. Кето становится замкнутой, она плачет над своим несчастьем. В семье воцарились печаль и горе... В один прекрасный день потерявшая надежду измученная мать печальным голосом поет колыбельную. Песня проникает в глубину души Кето. Лучи восстановленной памяти проливают свет на истлевшее, глубоко спрятанное чувство - Кето узнает себя. Вот что сделала колыбельная! Вот какова волшебная сила музыки! Этот прекрасный психологический рассказ переведен на армянский, русский и другие европейские языки.

Этот рассказ на армянском языке отдельным изданием был напечатан в 1907 году. Перевод сделал известный армянский писатель.

переводчик Лазарь Иванович Карапетян.

Я. Гогешвили считал дружбу народов, а конкретно дружбу грузинского народа с соседними народами, крепким фундаментом их экономического и социально-политического прогресса. В своем бессмертном учебнике "Дэда зна" (Букварь) он писал: "Уже давно Грузию не беспокоят ни лезгины, ни иранцы, ни другие враги. Поэтому мы, грузины, тоже должны отказаться от вражды (и уже отказались к счастью) и поддержать добрососедские и дружеские отношения" [3, с. 416].

Литература

1. Бондо Аревадзе, Из истории грузино-армянских литературных отношений. -Тбилиси: Советская Грузия, 1967.
2. Гогешвили Я. Соч. - Т. 1. - Тб., 1952.
3. Гогешвили Я. Что сделала колыбельная? -Тбилиси: Сагандзури, 1982.
4. Гришашвили И. Саятнова, Литературная богема старого Тблтст. -Т. 3. -Тбилиси: Советская Грузия, 1963.
5. Исакян Ав. - Т. 4. - Ереван, 1951.
6. Светский праздник. -Тбилиси, 1899.
7. Церетели Г. Мы и наше время //Дроеба. - 1879. - №16.

Friendship born in the soul depth of the people

УДК 821.161.2+821(479.21)

ГРУЗИНО-УКРАИНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ И МАЛЕНЬКАЯ СТАТЬЯ, ВЫРАЖАЮЩАЯ БОЛЬШУЮ ДРУЖБУ

Кахашвили Н.Э.

Стаття розповідає про багатомікові традиції дружби грузинського та українського народів, про встановлення взаємозв'язків між Грузією та Києвом на межі X-XI ст., які сприяли зближенню двох націй. Відмічено, що грузинський поет-дослідник І.Гришашвілі розглядає багатомікову дружбу Грузії та України як стосунки двох братів, які боролися з власною долею, на матеріалі вивчення творчості Тараса Шевченка.

В работе рассказывается о многовековых традициях дружбы грузинского и украинского народов, об установленной взаимосвязи между Грузией и Киевом на стыке X-XI веков, способствующей сближению представителей этих двух наций.

С первых же строк статьи грузинского поэта-исследователя И.Гришашвили "Шевченко и грузинская литература", написанной в 1939 году, чувствуется огромная любовь к великому украинскому писателю Тарасу Шевченко и украинскому народу.

В работе рассказывается о том, как И.Гришашвили рассматривает многовековую дружбу Грузии и Украины, двух борющихся с судьбой стран. Написав эту статью, И.Гришашвили старался укрепить и углубить историческую дружбу между двумя нациями - грузинами и украинцами.

Корни дружбы грузин и украинцев находятся в далеком прошлом. По данным летописей, сближение этих двух народов произошло на стыке X-XI веков. К этому времени устанавливается взаимосвязь между Грузией и Киевом, которая способствует сближению представителей этих двух наций.

В сближении Грузии и Киева решающую роль сыграли политические, военные, и религиозные факторы.

Еще в древние времена грузинские художники участвовали в украшении живописью известной Киево-Печерской лавры.

По словам киевского летописца, в XII веке между Киевом и Грузией были весьма значительные сухопутные сообщения. В хронике 1153-1154 годов летописец рассказывает нам о заключении брака Изяслава Мстиславовича с грузинской царевной. Видимо, в основе этого брака лежали политические и религиозные соображения.

"Бракосочетание 1154 года показывает, что князь Киевской Руси и его придворные были информированы о грузинском государстве, и эта информация оповещала их о могуществе Грузии" [1, с. 9].

В научной литературе существует мнение, что

когда Мстислав приехал в Грузию, его, как сына великого князя, сопровождала свита из музыкантов, певцов, танцоров. "Мы должны предположить, - пишет профессор Д.Джанелидзе, - что Мстислав приехал в Грузию в сопровождении свиты, в составе которой были фокусники, музыканты, певцы и танцоры, что давала возможность грузинам познакомиться с театральным искусством Киевской Руси".

С грузинским искусством должны были познакомиться и киевляне. По традиции, когда какой-нибудь член семьи Багратиона уезжал в Византию, Киевскую Русь или другую страну, его сопровождали театральные певцы [2, с. 167].

С 30-х годов XIII века, вследствие варварских нашествий монголов, отношения Грузии и Киева осложнились. Между этими народами встала огромная орда. Исторические источники уже не давали сведений о взаимоотношениях Приднепровья и Грузии.

С 1654 года широко развиваются грузино-украинские литературные отношения. В это время начинается интенсивный перевод на грузинский язык украинских литературных памятников, печатание грузинских книг на Украине и издание грузинами украинских памятников национальной важности. Первый украинский

писатель, которого перевели на грузинский язык. был Петро Могила (1596-1647).

В XVIII веке Украина стала второй родиной для грузин, уезжавших из своей страны. Многие грузины поселились на Украине. "Грузинские колонии на территории Украины появляются с 40-х годов XVIII века. Ядро колонии составляли. в основном, члены свиты грузинского царя Вахтанга VI (1675-1737) [3, с. 3-4].

С начала XIX века Грузия систематически знакомится с достижениями украинской литературы, искусства и культуры. Весьма интересен и важен процесс проникновения украинского театра и драматургии в Грузию.

"Грузинская пресса XIX века всегда проявляла большой интерес к жизни других народов. Не является исключением и украинский народ. В журналах и газетах Грузии печатались материалы разного рода, которые давали представление об украинской жизни [4, с. 22]".

Укреплению культурных взаимоотношений грузин и украинцев служили переводы произведений писателей этих двух наций.

Во второй половине XIX века заметно усиливается интерес украинцев к грузинской литературе и искусству. Интересуются духовной жизнью коллег известные общественные деятели. представители поэзии и театрального мира.

В 1890 году на украинском языке прозвучали произведения нескольких грузинских поэтов. Благодаря переводческой деятельности, эти две нации, исторически доброжелательно расположенные друг к другу, стремятся еще ближе ознакомиться. Именно этим целям служили опубликованные в этот период в украинских журналах "Заря" и "Правда" произведения грузинских писателей.

В истории грузино-украинских отношений глубокий след оставили известные грузинские общественные деятели, творцы: Нико Ломоури. Акакий Церетели, Илья Чавчавадзе, Александр Фронели и др.

Основоположники грузинской классической литературы стали крепким оплотом братства украинцев и грузин.

Грузия приняла украинцев беженцев: Миколу Гулака и Александра Навроцкого, которые свои произведения и свои способности посвятили служению дружбе грузинского и украинского народов.

Еще в 40-х годах XIX века драматургия известных украинцев писателей И.Котляревского и Г.Ф.Квитки-Основьяненко получила одобрение грузинского зрителя.

Можно еще больше сказать о грузино-украинских литературно-культурных и исторических взаимоотношениях, но на этот раз хочу обратить внимание на статью грузинского поэта-исследователя И.Гришашвили "Шевченко и грузинская литература". Статья написана в 1939 году, и с первых же ее строк чувствуется огромная любовь к великому украинскому писателю Тарасу Шевченко и украинскому народу.

О взаимоотношениях Шевченко с грузинскими писателями существует много исследований, но

вышеупомянутая статья удивляет тем, что она не устарела и не утратила актуальности. И.Гришашвили - не только великий поэт и исследователь. но и человек, который любит дружеские страны. как свою родину. Вышеупомянутая статья. написанная в начале прошлого века, настолько современна и настолько отражает сегодняшнее состояние Грузии и Украины, что невозможно не обратить на нее внимание.

И.Гришашвили говорит в статье о первых грузинских переводчиках Шевченко. Он с особенной теплотой описывает эпизоды взаимоотношения Шевченко и грузинских общественных деятелей.

И.Гришашвили смело заявляет, что согласен с мнением Акакия Церетели, когда он говорит: "Впервые я узнал со слов Шевченко, как надо любить родину и свой народ". Важно отметить. что эти слова были произнесены на вечере. сбор от которого - 97 рублей 60 копеек - был переслан в Киев на изготовление памятника Шевченко [5]. И.Гришашвили рассказывает о том. как справили грузины, жившие в Баку, 50-летний юбилей Акакию Церетели. Депутат из Украины подарил Акакию Ростомовичу большой портрет Шевченко, который передала женщина в национальной одежде. Восхищенный поэт сказал: "Я был совсем молодой, когда исполнилась моя мечта и я увидел Шевченко. С тех пор я с ним не встречался. После сегодняшнего дня он будет у меня в кабинете. Этот портрет будет со мной до конца моей жизни".

Но почему грузинские общественные деятели так любили Тараса Шевченко? Какой заряд способствовал сближению сынов этих двух наций? "Эта была мечта об освобождении поработанных наций!" - заключает И.Гришашвили.

"В Грузии всегда с восхищением встречали представителей украинской литературы и искусства. Эти две нации, закованные и стонущие в "каменном мешке" царского самодержавия. только в культурном взаимоотношении старались выразить свои благородные стремления. братскую любовь и уважение.

Мы помним "Украинские вечера" в Тбилиси. где выступали наши поэты и говорили теплые слова о непоколебимой дружбе народов, любви к родине, объединении поработанных наций. свободе", - отмечает И.Гришашвили [6, с. 188].

И.Гришашвили рассказывает, что 15 апреля 1914 года в Тбилиси устроили вечер, посвященный Шевченко. Находившийся в Тбилиси украинский драматический кружок представил пьесу. В конце вечера на сцене выступил Акакий и сказал: "Да, я лично знал Тараса Григорьевича Шевченко", после этих слов в зале послышались аплодисменты, люди встали, и пока Акакий не закончил свои воспоминания, слушали прекрасные слова нашего поэта стоя. Украинцы обнимали и целовали грузин. сидевших в партере. Люди выразили настоящий протест против политики царизма, который запрещал упоминание имени Шевченко. Это было воодушевление двух наций, объединенных одним чувством, их сплочение под знаменем родины. Акакий так окончил свои слова: "Любите свою родину и свой родной язык так, как любил покойный

Шевченко, потому что это будет самой высокой наградой и нерукотворным памятником в память о нем". После этих слов Акакий подошел к бюсту Шевченко, стоявшему посреди сцены, встал на колени и в знак уважения преклонил голову.

В статье И.Гришашвили, кроме поэтического искусства и героической биографии Шевченко, показывает историческое и общественно-политическое состояние Украины и Грузии. Можно найти много общего в творчестве Тараса Шевченко и Акакия Церетели. Оба поэта воспевают дружбу народов, осуждают царизм, призывают народ к упорной борьбе за свободу и правду. Оба поэта твердо верят в победу.

Далее И.Гришашвили рассказывает о тех грузинских поэтах и исследователях, которые внесли большой вклад в дело перевода на грузинский язык творчества Тараса Шевченко. В связи с пятидесятилетием со дня смерти поэта стихи Шевченко перевели: Д.Томашвили, А.Шанишвили, Д.Нахуцишвили, С.Пашалишвили, Г.Наморадзе, И.Мчедlishvili, Г.Кучишвили и др.

Особый вклад в дело популяризации Шевченко в Грузии внес писатель и педагог Александр Гарсеванишвили. "13 марта 1911 года он прочитал две лекции в Кутаисском театре о жизни

и творчестве Шевченко. Такие же выступления у него были и в других городах: Гори, Поти. Чиатура. Везде встречали его с большой любовью" [6, с. 193].

Среди исследователей Шевченко И.Гришашвили особо выделяет Якова Гогебашвили. Он призывал грузинских поэтов перевести стихи Шевченко, потому что Украина и Грузия являются странами, которые объединяют одинаковые мучения и горе.

"В пределах Российской империи, - пишет Я.Гогебашвили, - живет народ, судьба которого очень похожа на судьбу Грузии и среди сынов которого родилось и выросло чувство симпатии и сочувствия грузинскому народу. Это страна называется Украиной. Великолепие и гордость этой симпатичной страны представляет один награжденный удивительными способностями поэт. ... Я говорю о Шевченко. Он создал на своем родном любимом языке такие поэтические произведения, которые переведены на все главные языки и читаются с большой радостью. ... Советую нашим поэтам, обогатить нашу литературу переводами творений Шевченко".

Творчество писателя иногда становится мостом через исторические эпохи, через

отдаленные временем поколения.

Вспомнив о доброжелательных взаимоотношениях славных сынов Грузии и Украины, И.Гришашвили показывает многовековую дружбу Грузии и Украины, двух борющихся с судьбой стран. Написав эту статью, И.Гришашвили старался укрепить и углубить историческую дружбу между двумя нациями - грузинами и украинцами.

Литература

1. Цинцадзе И. Из истории взаимоотношений Украины и Грузии. -Тб., 1954.
2. Джанелидзе Д. Грузинский театр с древних времен до второй половины XIX века. - Тб., 1959.
3. Полохинский М. Грузинские колонии в Малороссии. -Харьков, 1893.
4. Баканидзе О. Грузино-украинские литературные и театральные взаимоотношения. -Тб., 1982.
5. Закавказье. - 1911. - №45.
6. Гришашвили И. Литературные очерки. -Тб., 1954.

Georgian-Ukrainian literary relations and a small letter expressing great friendship

N.Kahashvili

The work focuses on multi centuries traditions between the Georgians and Ukrainian friendship, supporting these two nations' cultural achievements and their representatives' approaching at the edge of XXI centuries.

The letter of I Grishashvili "Shevchenko and Georgian Literature", discussed in the article, indicates

УДК 82.091

Сопоставительный анализ "Завещания" Тараса Шевченко и "Завещания" Давида Гурамишвили

Асатурова С.

Стаття розглядає вірші двох поетів: "Заповіт" видатного українського поета Тараса Шевченка та "Заповіт" грузинського поета XVIII ст. Давида Гурамишвили, що закинтий на Україну примхою долі, прожив значну частину свого життя на українській землі у селі Зубівка. Незважаючи на тяжкі обставини, в яких довелося перебувати обом поетам, у їхніх творах немає почуття песимізму, а, навпаки, вони наповнені любов'ю до рідної для кожного землі - України та Грузії.

Завещание человек пишет в конце своего жизненного пути. Подытоживая свой путь, он оставляет близким людям свою последнюю волю. Поэты выражают свою последнюю волю в своих стихотворениях.

Перед нами два стихотворения: "Завещание" великого украинского поэта Тараса Шевченко и "Завещание" грузинского поэта XVIII века Давида Гурамишвили.

Волею судьбы Давид Гурамишвили оказался на чужбине. Много горя пришлось хлебнуть молодому поэту, прежде чем он оказался в гостеприимной Украине, приютившей и обласкавшей его. Гурамишвили прожил долгую жизнь на украинской земле в селе Зубовка. Жизнь его протекала под мелодичные напевы украинских народных песен. Здесь на склоне лет грузинский поэт написал своё "Завещание".

В этом стихотворении, как и во всех остальных, Гурамишвили говорит о суетности "мгновенного мира". Ему теперь больше ничего не надо. Его мысли обращены к Богу. В своём стихотворении Гурамишвили просит помолиться за упокоевание его души. Престарелый поэт с горечью говорит о том, что он одинок, у него нет детей, некому проводить его в последний путь.

Стихотворение Тараса Шевченко "Завещание" написано перед арестом, во время тяжёлой болезни. И тем не менее в стихотворении нет пессимизма. Оно проникнуто горячей любовью к Родине, непримиримостью к врагам, призывом к борьбе за освобождение. Тарас Шевченко тоже думает о Боге, но он помолится лишь тогда, когда враг будет повержен. Заканчивая стихотворение, поэт просит похоронить себя на родной земле, "на Вкраїні милій".

Два поэта, такие непохожие, но с такой одинаковой трагической судьбой, украинец и грузин, ставший украинцем....

Простые смертные оставляют наследникам землю, дом, деньги. Совсем о другом завещании думают творческие личности, писатели, поэты. Поэты своё последнее желание облачают в стихотворную форму. О чём думают великие поэты, покидая этот мир? У каждого из них были свои сокровенные мысли. мечты, желания. Именно об этом они писали в своих "завещаниях".

Каждый человек, приближаясь к концу жизни. Мы остановились на двух поэтах: грузинском поэте XVIII века Давиде Гурамишвили и великом сыне украинского народа, поэте XIX века Тарасе

Шевченко.

Разные по социальному происхождению. Давид Гурамишвили и Тарас Шевченко прожили жизнь, полную страданий и невзгод. Давид Гурамишвили и Тараса Шевченко объединяет беспредельная любовь к Родине. Для Шевченко - это Украина, для Давида Гурамишвили - это Грузия и Украина, которая стала второй его родиной. Двадцатидвухлетнему Гурамишвили пришлось покинуть Грузию. Волею судьбы он оказался на благословенной украинской земле. приютившей и обласкавшей грузинского поэта.

Литературной работой Гурамишвили смог заняться лишь через тридцать с лишним лет после того, как покинул родную землю.

Поэзию Гурамишвили вдохновляла не только богатая природа Украины, но и народ, его творчество. Поэт разделил боль и радость как грузинского, так и украинского народа, он был выразителем их мечтаний и надежд.

Давид Гурамишвили чутко прислушивался к грустным украинским песням, переводил их на свой лад. Эти песни до боли в сердце напоминали о горькой судьбе дорогой ему Картли. Украинские мотивы нашли отражение в творчестве Гурамишвили, они органически слились в ней с грузинскими мотивами.

Большое впечатление на грузинского поэта произвели украинские певцы-кобзаря, песни которых оставили глубокий след в творчестве Гурамишвили.

Эти же песни "кобзарей" ещё с детства полюбил великий поэт, гордость украинского народа Тарас Шевченко. Сколько страданий пришлось перенести будущему живописцу и поэту... Судьба привела Тараса в Петербург, где он поступил в Академию художеств, стал портретистом. Но живопись была не единственным призванием Шевченко. Ещё юношей он стал писать стихи. Его стихи были посвящены родной Украине.

Два поэта, грузин и украинец, которые жили и творили не на родной земле, которые мечтали о Родине, надеялись вернуться... Но не смогли этого сделать. Живя в Петербурге, Шевченко не терял связей с Украиной. Свой "Кобзарь". законченный в Петербурге, поэт послал на дорогу его сердцу Родину. В предисловии он писал:

В Украшу ідіть діти
В нашу Украшу.
Попідтинню сиротами.
А я тут загину.

Посылая свои стихи, своих "детей", поэт сетует по поводу того, что сам он не может вернуться в Украину. Интересно отметить, что и грузинско-украинский поэт Давид Гурамишвили тоже называет свои стихи детьми.

Сел и стал стихи слагать.
Чтоб хоть их детьми назвать.
(Перевод Н.Заболоцкого) [1, с. 147].

Знакомясь с творчеством Тараса Шевченко и Давида Гурамишвили, прослеживая пройденный ими путь, мы обнаруживаем много общего. Этих двух великих поэтов сближает не только жизнь вдали от Родины, но и то, что оба они были патри-

отами, горячо любившими свою Отчизну. Язык стихотворений Давида Гурамишвили и Тараса Шевченко истинно народный.

Давид Гурамишвили своё вдохновение, своё умение просто, ясно выражать свои мысли. придавать своим стихам большую напевность и мелодичность черпал в глубоких народных недрах [2, с. 18]. Поэтому его поэзия так близка народу. Прав Георгий Леонидзе, когда говорит: "Можно без преувеличения сказать, что он (Гурамишвили) превзошёл мелодичностью своих стихотворений всех выдающихся мастеров грузинского поэтического слова своего времени" [2, с.18].

Поэзия Шевченко возникла на основе лучших традиций культуры украинского народа и народной песни. Украинские народные песни украсили и стихотворения грузинского поэта. Дмитро Косарик пишет: "Когда речь идёт о реальном влиянии украинской словесности на творческое развитие грузинского поэта, здесь, в первую очередь, называют украинские народные песни, использованные Давидом Гурамишвили".

В последние годы жизни Гурамишвили всё больше и больше тосковал по родной земле. Больной, охваченный "нестерпимой печалью" поэт свои последние стихотворения, можно сказать, писал кровью" [2, с. 18]. В эти годы Давид Гурамишвили написал стихотворение "Завещание". Для анализа мы использовали перевод Н.Заболоцкого:

Не хочу я больше лиры и свирели.
Уж не в силах петь я, как я пел доселе.

Повернулся лживый мир ко мне спиною.
Ничего мне не дал, что сулил весною [1, с. 267].

Жизнь, которую поэт образно называет "мгновенным миром", оказалась для него беспощадным врагом:

Не простил грехов мне он в великом гневе.
Иссушил мне корни, листья сжѣг на древе...
Сердце словно уголь стало от печали.
Волосы густые с головы упали.

Сморщились ланиты, словно плод печеный.
И поник я долу, скорбью удручѣнный [1, с. 267].

Стихотворение проникнуто грустью и ожиданием скорой смерти:

С обнаженной саблей смерть ко мне стучится.
Острою косою смель меня грозитя [1, с. 267].

Готовясь в последний путь, Гурамишвили обращает свой взор к Богу:

Боже, мой создатель, милостивым буди!
Поэт, всю жизнь отдающий людям свою душу.
и в последние минуты думает о молитве, о бедных и несчастных:

Ничего теперь мне, грешному, не надо -
Ни бахчи, ни дома, ни парчи ни сада.... [1, с. 268].

Вот что ей, убогой, будет во спасенье:
Служба и молитва, ладам и каждаенью.
Пища для голодных, платье для холодных.

Чтоб никто не грабил бедных и безродных [1, с. 269].

На склоне лет Гурамишвили остался один: ни жены, ни детей. Он взял девочку на воспитание, но она умерла ещё младенцем. Смерть ребёнка ещё более удручает престарелого поэта. Тоска одиночества звучит в "Завещании":

Горе мне, больному! Если что случится...
Кто меня помянет в церкви за обедней?
Кто меня проводит в дальний путь последний?
Одинок я в мире: не дал бог мне сына,
Чтоб затеплить свечку дома в день помина,
Чтоб поминки справить обо мне, убогом....
Вот как я унижен всемогущим богом [1, с. 26].

Несмотря на такие невесёлые мысли, потеряв зрение, Давид Гурамишвили проявляет огромную силу воли, продолжает свою творческую деятельность.

Обратимся теперь к "Завещанию" Тараса Шевченко. Украинский поэт прожил на 40 лет меньше Гурамишвили. Стихотворение "Завещание" он написал не перед смертью, а намного раньше, во время тяжёлой болезни.

В отличие от Гурамишвили, Шевченко не падает в пессимизм. Он просит похоронить себя на родной земле:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі

А до тех пор
Я не знаю бога

И дальше звучит уже открытый призыв к борьбе за свободу и независимость:
... Вставайте.

Кайдани порвіте
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте...

Тарас Шевченко мечтал быть похороненным на родной земле. Его последняя воля была выполнена. Тело народного писателя Украины перевезли в Украину и похоронили на высокой горе над Днепром. И поминают его "незлыми, тихими" *г.пттми* _____

Украина чтит память не только своего, украинского поэта, но и память грузинско-украинского поэта Давида Гурамишвили, произведения которого известны на Украине в переводе Микола Бажана.

Литература

1. Гурамишвили Давид. Давитиани / Пер. Н.Заболоцкого. -М.,1955
2. Леонидзе Георгий. Давид Гурамишвили: Краткий биографический очерк//Давитиани. - Москва. 1955.
3. Косарик Дмитро. Давид Гурамишвили в Украине. -Тбилиси, 1949. На грузинском языке.
4. Тарас Шевченко. Собр соч.: В 4 т. - Т. 1. - Москва, 1977.
5. Гурамишвили Давид. Давитиани // Грузинские писатели - Тбилиси, 1989. - Т. IV. - С. 345-600. На грузинском языке.

"Comparative Analysis of "The Will" by Taras Shevchenko and "The Will" by Davit Guramishvili"

S.Asaturova

The will or the testament is generally written at the end of the life. Summarizing one's own life, the person shares his/her last will to the close people. Poets express their will with the help of poetry.

The article deals with two poems: "The Will" written by the great Ukrainian poet Taras Shevchenko and "The Will" by the XVIII century Georgian poet Davit Guramishvili.

The unlucky life forced Davit Guramishvili to go abroad. He was seriously tormented before he appeared he appeared in hospitable Ukraine. Davit Guramishvili spent most of his life in the village Zuzovka, the Ukraine. He was impressed greatly by the Ukrainian folk songs and music. While staying here the poet wrote the poem "The Will" in his late ages in which he underlined the idea "of the life being useless". He didn't have any wishes or desires. His thoughts were directed at God. Guramishvili wanted people to pray for salvation of his soul. The poet felt an absolute loneliness. He worried about not having children and was afraid that nobody would grieve for his death.

Серед степу широкого
На Україні милій...

* * *

Как умру- похороните
Вы меня в могиле
На кургане, над простором
Украины милой.
(Перевод Н.Тихонова) [4, I, с. 875].

В каждой строчке звучит безмерная любовь поэта к родным просторам, необозримым полям. к "ревучему" Днепру, которому он посвятил не одно стихотворение, не одну поэму:

Ревёт и стонет Днепр широкий....

Под эти "ревом" Шевченко подразумевает непримиримость украинского народа к насильникам, его готовность к борьбе за освобождение от оков:

И когда с полей Украины
Кровь врагов постылых
Понесёт он...

В своём "Завещании" Тарас Шевченко тоже говорит о Боге. Но поэт обратится к Богу и помолится лишь тогда, когда "вороги" будут повержены:

УДК 81-115

Перекличка українського и тушинського языков на типологічеськом уровне

Бертлани А.М.

Дане дослідження є типологічним порівнянням фонетичних моментів української та тушинської мов, абсолютно неспоріднених, віддале них одна від одної як географічно, так і генеалогічно. Внаслідок проведеного аналізу виявлено такі фонетичні ознаки, які характерні не багатьом мовам, проте типологічно зближують саме ці дві мови, а, значить, і два народи: українців та цоватушинів - майже нікому не відомий малий кавказький етнос, який донині говорить безписьменною тушинською мовою.

Настоящее исследование представляет собой типологическое сравнение фонетических моментов украинского и тушинского языков, совершенно неродственных, отдалённых друг от друга как географически, так и генеалогически. В результате анализа выявлены такие звуки, такая артикуляция, такие фонетические признаки, которые свойственны немногим языкам и которые типологически сближают именно эти два языка, а значит, и два народа: украинцев и цоватушин - почти никому не известный малый кавказский этнос, до сих пор говорящий на бесписьменном тушинском языке. В частности, выявлены анляутный

краткий свободный Z⁴—] в украинском языке и анляутный свободный f⁴—] полного образования в тушинском. Грицко Халимоненко посвящая -другу юности, украинскому картвелологу.

Ещё в начале XIX века В.Гумбольдт, "уточняя и углубляя идею о необходимости сравнительного и сопоставительного изучения языков, указывал на необходимость скрупулёзного изучения даже мельчайших явлений языка" [1, с. 29]. В конце же XIX века Б.Дельбрюк подтвердил стремление В.Гумбольдта "не упускать из-за подробностей целое и из-за целого отдельные факты" [2, с. 28]. В данном исследовании делается сравнение фонетических деталей двух языков, отдалённых друг от друга как географически, так и генеалогически - украинского и тушинского.

(Этот малоизвестный для широких масс, но весьма интересный по своей природе язык, на котором говорят люди, составляющие лишь несколько тысяч человек и занимающие всего одну половину села Земо Алвани Ахметского р-на Республики Грузия, относится к нахской группе иберийско-кавказской языковой семьи. Разными, а порой одними и теми же авторами

*он упоминается по-разному: "тушинским", "бацбийским", "цоватушинским", "цовским". Мы придерживаемся термина, изначально введённого первыми кавказоведами и наиболее точно соответствующего объективной действительности, - **тушинский язык**: носителями его являются **тушины** из общества Цова горских грузин).*

Речь пойдёт о выявлении таких звуков, такой артикуляции, таких признаков, которые свойственны немногим языкам и которые типологически сближают именно эти два языка. а, значит, и два народа. Вопрос, как и прежде [3, с. 16-19], "касается т.н. свободных гласных. т.е. свободной артикуляции анляутных гласных тушинского языка в связи с характеристикой звуков речи в аспекте их дифференциации по данным общего языкознания, в частности, общей фонетики" [3, с. 17].

*Как уже говорилось [3, с. 16-19], тушинскоязычное соответствие вопросительного местоимения "что?", обозначающего всё, что не относится к обществу [4, с. 178], в разное время и разными авторами зафиксировано по-разному: то через начальный гласный [y] (**ух?**), то через начальный согласный [v], предшествующий упомянутому [y] (**вух?**). То есть одна и та же и в синхронии. и в диахронии тушинскоязычная артикуляция*

Грузинскому языку не свойственно употребление заглавных букв.

графически передаётся по-разному. Эта ситуация аналогична той, когда, например, не выяснено до сих пор, что следует писать в анляуте (в- или у-) при передаче английских имён с начальным w- на грузинский или русский языки [3, с. 18-19]: англ. **Wilson** > рус. **Вильсон / Уилсон**, груз. **вилсони¹ /уилсони**.

Такая графическая раздвоенность при передаче одной и той же фонетической величины объясняется отсутствием как звукового эквивалента, так и даже транслитерационной перспективы в языке-адресате (на который переводится), в данном случае - в русском и грузинском языках [3, с. 19]. Эта же причина послужила поводом к двоякому написанию тушинских форм **ух?/вух? 'что?'**. Передача иллюстративного тушинскоязычного материала полностью базируется на транслитерации, посей день подвергающейся изменению и совершенствованию "по возможности" с учётом, однако, того, что тушинский язык как язык-адресант (с которого переводят) не имеет письменности.

Исследуя живую тушинскоязычную речь, мной обнаружено, что из зафиксированных параллельных форм **ух?/вух?** ни одна не соответствует языковой реальности, в результате чего и пришлось говорить о третьей анляутной звуковой величине, условно названной мной "свободным гласным", или "свободной артикуляцией" [3, с. 19]. Исходя из этого, я предлагаю передавать искомую лексему (словоформу) так - "**ух? 'что?'**", где знаком (лигой) обозначена свободная артикуляция гласного.

Почему - **свободная? Свободная** - от чего?

Ранее мной была высказана идея о наличии сильного приступа у анляутных гласных не только в тушинском языке, но и в языках вообще, что доказывалось примером окклюзии на стыке слов [5, с. 14-16] и что связано с **сандхи²** (что касается того, что мы должны усматривать в сильном приступе гласных собственно тушинского, немецкого и некоторых других языков, разговор особый). Согласно этой идее, изолированно произнесённые (извлечённые из потока речи) украинские слова типа **уперше 'впервые', вперед 'вперёд', усе 'всё'** и т.д. в транскрипции приобретут вид: **[у]перше, [у]перед, [у]се** и т.д. (здесь графема ' обозначает ларингальный согласный ['], т.е. сильный приступ, и не следует путать его ни с апострофом, ни с мягкостью согласных). Это значит, что при произнесении данного анляутного гласного будучи плотно замкнутые голосовые связки размыкаются, "в результате чего слышится своего рода сильный стонобразный (щёлкообразный) шум" [6, с. 106], что и означает наличие сильного приступа, т.е. наличие ларингального согласного ['] в приступе (в экскурсии).

Значит, любой анляутный обыкновенный гласный обязательно имеет сильный приступ, т.е. любой анляутный обыкновенный гласный в своём приступе (в своей экскурсии) имеет

ларингальный согласный ['] - и не только в тушинском и украинском языках. Но это ещё не то, что мною названо *перекличкой* украинского и тушинского языков.

Приступ, где отсутствует ларингальный [']. можно назвать **свободным** (свободным от ларингального [']). То есть анляутные гласные, не имеющие в приступе ларингального [']. можно назвать **свободными гласными**: артикуляция таких гласных свободна от сильного приступа. Такой звук и усматривается мной в тушинскоязычных словах типа **ух? 'что?'**. Со значением *'впервые', 'вперёд', 'всё'* и т.д. украинский язык располагает вариантными формами **вперше, вперед, все** и т.д., где начальный сонорный согласный [в] звучит как краткий полугласный [—] [7, с. 36-37]. Эта вариантность как артикуляции, так и орфографии (**уперше - вперше, вперед-вперед, усе - все...**) вызвана весьма интересным явлением в украинском языке: чтобы избежать стечения гласных, в начале слов гласный у- (соответствующий звуку [—], т.е., согласно нашей идее, звуку [у]) может чередоваться с согласным в- (соответствующим звуку [—]). "Поэтому то самое слово может начинаться то с гласного (т.е. с [у], точнее с [у] - А.Б.), то с согласного (т.е. с полугласного [—] - А.Б.)" [7, с. 36-37]; **вариант I: побачив уперше 'увидел впервые', крок вперед 'шаг вперед', зробив усе 'сделал всё'; вариант II: бачу вперше 'вижу впервые', два кроки вперед 'два шага вперед, зробили все 'сделали все**. На данном этапе рассуждения транскрипция словосочетаний II варианта приобретает вид: **бачу [—]перше, два кроки [—]перед, зробили [—]се**.

Здесь налицо квантитативное различие двух фонетических вариантов одного и того же звука: в I варианте представлен гласный полного образования, а во II - краткий гласный, т.е. гласный неполного образования.

Ну, а что можно сказать, о приступе с таким значением анляутного звука, об артикуляции украинских слов (словоформ) типа **вперше, вперед, все**, извлечённых из данных словосочетаний (из потока речи) и произносимых изолированно от контекста? Кроме квантитета (долготы), что их отличает от слов (словоформ) типа **уперше, вперед, усе**, рассмотренных выше?

В поисках ответов на эти вопросы и возникает необходимость говорить о типологических встречах украинского и тушинского языков на уровне фонетики. А что самое главное, если подойти к реалиям внимательно, то нетрудно обнаружить типологическое сходство этих двух языков, с одной стороны, и языковое сходство, относящееся к универсалиям в виде сильного приступа, находящегося в тушинском языке в оппозиции к свободной артикуляции и составляющего вместе с ней парадигму (пусть даже фонетическую) - с другой.

Согласно моим наблюдениям, основанным на

Сандхи (санскр.) - изменения звуков на морфемных швах и границе двух слов.

сравнении украинской артикуляции с тушинско-язычной артикуляцией, в формах **вперше, вперед, все, вдосвіта, вранці, вдень** и т.д., извлечённых ("вырезанных") из потока речи, в отличие от форм **уперше, уперед, усе** и т.д. (также извлечённых из потока речи), дело имеем со свободной артикуляцией анляютного звука. Иначе говоря, если понаблюдать только над вторыми членами, извлечёнными из данных вариантов словосочетаний, то можно убедиться, что между этими анляютными звуковыми вариантами имеется не только количественное противоречие, но и различие другого плана, не менее значительное, о чём как раз и идёт речь. Появляется возможность выявить и проследить фонетические (артикуляционные и акустические) нюансы, отличающие друг от друга приступ вышеупомянутых вариантов одного и того же украинского звука. В результате можно построить фонетически оппозиционные пары с анляютным гласным, имеющим сильный приступ (I вариант), и с анляютным гласным, имеющим свободный приступ (II вариант); *варианты I-//: уперше [ʷ]перше - вперше [ʷ]перше 'впервые', уперед [ʷ]перед - вперед [ʷ]перед 'вперёд', усе [ʷ]се - все [ʷ]се 'всё'.*

В 90-х годах минувшего столетия, когда развал СССР стал очевидным, в одной русскоязычной газете появился ностальгический коллаж с украинскоязычным призывом - **Президенти — сих країн, єдиняйтесь!** [8]. Здесь имеется такой же анляютный краткий свободный гласный, как и в случае **вперше [ʷ]перше, вперед [ʷ]перед, усе все [ʷ]се: ʷ—сих країн Сʷ—се**). Различие, на мой взгляд, удачное только в том, что свободный гласный передан через гласную, а не согласную фонему.

(Заметим попутно, что, учитывая правила коартикуляции звуков речи, для слов типа **давно 'давно', зовсім 'совсем', підготовка 'подготовка'** и т.д. можно предложить транскрипцию: **да[ʷ]но, зо[ʷ]сім, підгото[ʷ]ка** и т.д. То есть в инляуте гласный сам по себе свободен от сильного приступа).

Если в словах из II варианта анляютный гласный произнести не со свободным С⁴, а с сильным (ʷ) приступом, то он (анляютный гласный), пожалуй, предстанет не кратким, а гласным полного образования. Сильный приступ здесь в то же время констатирует полноту (полноценность) анляютного гласного: [ʷ]. Хотя анляютный полный гласный может быть и свободным от сильного приступа, т.е. от ларингального согласного [ʷ]: [ʷ—]. Пример этому тушинский язык: ʷ—х? *Что?*

Наконец, между украинским [ʷ—] и тушинским fʷy, несомненно, есть общее, но не из области количества, а из области приступа (экскурсии): в смысле количества украинский звук является кратким (и, значит, полугласным), а тушинскоязычный - гласным полного образования; в смысле же приступа он и в тушинском, и в украинском языке является свободным, свободным от сильного приступа.

т.е. от ларингального согласного [ʷ]. Всё это графически выглядит приблизительно так: **укр. язык - вперше [ʷ—]перше 'впервые', вперед [ʷ—]перед 'вперёд', все [ʷ—]се 'всё'; туш. язык - "ʷх? что?", "ʷум что-нибудь", "ʷунах что-то".**

И звук [w] английского языка, соответствующий, на мой взгляд, украинскому [ʷ—], и звук [v] английского, соответствующий украинскому (а также грузинскому [v]), являются фрикативными звонкими согласными. Вместе с тем при образовании и того, и другого так или иначе принимают участие губы. Это сходство и создаёт опасность их смешивания, по поводу чего и приходится подчёркивать при обучении английскому языку: "вместо [w] не произносить [v]" [9, с. 88-89]. Но здесь, в первую очередь, меня интересует фрикативность [w] - и не только по отношению к губам: при артикуляции [w] фонационный поток воздуха выталкивается из полости рта и из круглой щели, образующейся выдвинутыми вперёд и округленными губами, а что самое главное, в это время вибрируют голосовые связки [9, с. 88-89].

(Вибрация голосовых связок, должно быть, происходит не только при образовании [w] (иначе бы значение их (связок) сошло бы на нет), но об этом особо говорится именно в связи с [w], что не случайно: подобная вибрация здесь, как и при образовании [v], имеет место уже с самого приступа, чего нет, например, при артикуляции русск-грузинского, а также украинского [y] как раз по причине наличия здесь ларингального [ʷ], заранее плотно замыкающего голосовые связки - [ʷ]; вибрация голосовых связок при образовании [y] (т.е. [y]) начинается лишь только после сильного приступа, т.е. после размыкания их).

Поэтому происходит смешивание анляютного английского [w] с русско-грузинским [y] и [v]. и поэтому я приравниваю английский [w] к украинскому [ʷ—]. Точно такая (или почти такая) же картина и при анляютном свободном fʷy тушинского языка: голосовые связки с самого же начала разомкнуты (в рабочем состоянии) и вибрируют, что графически я передаю так: "ʷ\ Различие между английско-украинским [w] / [ʷ—] и тушинскоязычным fʷy лишь в том, что в первом случае (в случае [w]/[ʷ—]) налицо краткий звук, а во втором (в случае fʷy) -полный. Как и при артикуляции любого звука речи, голосовые связки вибрируют и при артикуляции [y], т.е. [y] как обыкновенного гласного (речь идёт об анляуте). Но здесь важно то, что при артикуляции анляютного (или изолированного) обыкновенного гласного [y] (т.е. [y]) *полость рта*, находящаяся в нужной, обеспечивающей формирование звука конфигурации, как бы "ждёт", когда разомкнутся плотно замкнутые голосовые связки с тем, чтобы сразу после размыкания начать вибрировать и тем самым образовать звук; в случае же анляютных (или изолированных) звуков fʷy, [ʷ—] или [w], свободных от сильного приступа, наоборот, заранее разомкнутые (но ещё не вибрирующие)

голосовые связки находятся "в выжидании" того, вибрировать. Эта действительность и позволяет, когда примет полость рта нужную конфигурацию, с точки зрения приступа, ставить знак равенства: после чего они (голосовые связки) слегка между **fʎ** тушинского языка, [ʎ] украинского сдвинутся к друг другу для того, чтобы начать языка и **[w]** английского языка (а также **[v]** любого языка); но это же положение позволяет ставить знак различия между обыкновенным и свободным

гласными.

С точки зрения как их квантитета, так и приступа, английский анляутный [w], а также украинский [ʎ] - такие же звуки, как анляутный геминированный **[вв]**, например, в русском и грузинском языках: рус. **ввалить, ввинтить...** груз. **ввараудоб 'полагаю', ввитардеби 'развиваюсь'...**

Геминированный **[вв]**, соотносящийся с **[w]** и [ʎ], с точки зрения долготы (квантитета), является несколько дольше одинарного (обыкновенного) **[в]** и несколько короче, чем **[y]** (т.е. **[ʎ]**) полного образования, а с точки зрения приступа, в отличие от **[y]** ([ʎ]), является свободным, что на этот раз позволяет обозначить его и графемой **w**: рус. **[yʎ]лить, [ши]нтить...** груз. **[ша]раудоб 'полагаю'. [ши]тардеби 'развиваюсь'...**

Правда: свободная артикуляция гласных в украинском языке служит лишь фонетическим признаком. а в тушинском языке она носит дистинктивную (социальную, фонологическую) нагрузку. Но это - другой разговор.

Литература

1. Шадури Т.Н. Общее языкознание. - Тбилиси, 1983.
2. Дельбрюк Б. Введение в изучение языка // В кн.: Булич С.К. Очерки истории языкознания в России. - СПб., 1904.
3. Бартишвили А.М. (нынче: Бертлани А.М.). Предпосылка презентации т.н. свободных гласных тушинского языка. Вопросы изучения русского языка и литературы. - Владикавказ, 1998.
4. Дешериев Ю.Д., Бацбийский язык. - М., 1953.
5. Бартишвили А.М. (нынче: Бертлани А.М.): К вопросу о сильном приступе анляутных гласных на примере окклюзии в тушинском языке. Вопросы изучения русского языка и литературы. - Владикавказ. 1998.
6. Ахвледиани Г. Основы общей фонетики. -Тбилиси, 1949. На груз. яз.
7. Ющук И.Ф. Курс ускоренного обучения украинскому языку. - К., 1997.
8. Аргументы и факты (приложение "Тбилиси". - 1996. - №14(807).
9. Leontyeva S.F. A theoretical course of English phonetics. - Moscow, 1980.

УДК 821(479.22)

Отклик на произведения Дарьи Ведребисели в украинской прессе

Гудушаури Н.О.

Стаття відображає один з епізодів літературного життя грузинської письменниці Дар'ї Костянтинівни Малиашвілі, яка друкувала свої твори під псевдонімом Дар'ї Ведребиселі. Як виявляється, тематика її творчості була близькою народам царської Росії, про що свідчать критичні виступи періодики тих часів, зокрема і в українській газеті "Киевские отклики".

Статья содержит один из эпизодов литературной жизни грузинской писательницы Дарья Константиновны Малиашвили, публиковавшей свои произведения под псевдонимом Дарья Ведребисели. Выясняется, что тематика её литературного творчества была не только созвучна проблемам её страны, Грузии, но и близка народам других областей царской России, что выразилось в критических выступлениях в периодике, среди которых была и украинская газета "Киевские отклики".

Литература Грузии XIX века также, как и искусство XIX века в целом в России, была плодотворной по сравнению с предыдущими веками более, чем когда-либо. Но что знаменательно - на арену литературной жизни Грузии этого времени выходят грузинские женщины, ум, душевные качества и красота которых издавна была поводом для воспевания их в художественных произведениях не только в Грузии, но и за её пределами. Во все времена женщина в Грузии занимала почетное место и в обществе, и в семье, примеров тому более чем достаточно. Но вышеуказанное время было особенно показательным. В это время волна интереса к получению высшего образования всколыхнула многих грузинских девушек, и они ехали в Москву, Петербург. Не удовлетворяясь этим, продолжали учёбу за границей, в Европе, имея дальней целью служение своей родине. И на самом деле, вернувшись в Грузию, они развивали кипучую деятельность, становились активными общественными деятелями.

Одна из таких женщин - Дарья Константиновна Малиева (Малиашвили). Она - одна из тех немногих писателей Грузии конца XIX - начала XX вв., которые создавали свои произведения на русском языке. Но в отличие от других, её рассказы печатались не только на страницах местной печати, но и за пределами Грузии, в России и даже в Германии.

В конце 1903 года в Санкт-Петербурге вышла в свет первая на русском языке книга рассказов из грузинской жизни простого народа, крестьян Внутренней Картли (ныне т.н. Южная Осетия).

которая называлась "Нетронутый уголок". Автор этой книги - малоизвестная в то время в литературных кругах России грузинская писательница Дарья Ведребисели - родилась и выросла в селе Ведребиси недалеко от города Гори. Это не был дебют. Для русскоязычного читателя Д.К.Малиашвили как художник слова в определённой степени стала известна с середины 90-х годов XIX века. когда в 1895 году один из ведущих журналов царской России "Русское богатство" опубликовал первый её рассказ "Крестины", отражавший жизнь оскудневшего грузинского помещика дворянства. Наблюдения и художественное восприятие быта и нравов жителей грузинских деревень заинтересовали редакторов журнала. и в 1898 году в том же журнале появился следующий рассказ Дарьи Ведребисели, теперь уже о жизни крестьян в Грузии, так называемых хизан, который так и назывался "Хизаны". В 1902 году опять-таки в журнале "Русское богатство" был напечатан рассказ "В усадьбе".

Эти рассказы - о грузинской деревне. Идейное содержание их-трагическое положение одной из наиболее нищенствующей части грузинского крестьянства. Дарья Ведребисели. хорошо знакома с жизнью и бытом этих людей, её земляков, описывает их образ жизни, традиции и обычаи. Современный читатель с интересом и с удивлением узнаёт о том, что население цхинвальского района -осетины, - описываемое в рассказе "Хизаны". на рубеже веков, то есть именно в те годы. когда писалось это произведение, интенсивно спускалось с гор и селилось на арендованных у

грузинских помещиков-землевладельцев землях; обрабатывая эти земли, они кормились и кое-как существовали. Те же, кто ещё не расстался с горами, существовали благодаря тому, что какие-то излишки своих продуктов скотоводства - сыр, масло, творог - продавали, посещая наездами равнину, также очень нуждались. Дарья Ведребисели с сочувствием описывает те крайне тяжёлые экономические условия, в которых находилась эта категория крестьянства - хизаны. Трагедия хизан усугублялась ещё и проблемой просвещения, недостаток которого сказывался на каждом шагу - от веры в нечистых духов до несостоятельности хизан определить размеры своего долга хозяевам, кредиторам. проблемой судьбы подрастающего поколения: кем вырастет маленький сын бедняка Лексо из рассказа "Хизаны", - хизаном, с боязнью ждущим завтрашний день, или уверенным в себя и в своё будущее человеком. Именно в невыносимом экономическом положении этой части населения Грузии видела Д.Ведребисели источник тёмных сторон его быта, нравов, обычаев, психологии. понятий и поэтому изображала эти стороны с беспощадной правдой, какой бы горькой она не была. С осуждением описывает автор рассказов те обычаи в жизни людей её края, которые несовместимы с их экономическим положением. Так, для поминок вдова покойника жертвует последнюю кормилицу своих детей - корову. Как требует традиция, пришедших на похороны необходимо угостить, несмотря на то, что завтра дети умершего тоже могут разделить его судьбу. И никто вокруг не идёт против этого поступка. потому что положено сделать именно так.

Особенный резонанс в литературном мире вызвал рассказ "Хизаны".

На выход этого рассказа откликнулись известные, задающие тон в литературном мире критики. в том числе, известный критик-демократ и литературовед А.Скабичевский, который в своей обзорной статье в журнале "Сын отечества" особо выделил удручающие картины жизни наёмных земледельцев, изображённых в рассказе "Хизаны". А.Скабичевский, в частности, отметил, что "рассказ Дарьи Ведребисели раскрывает нам многое в кавказской жизни, загадочное для людей, незнакомых с нею" [1].

О том, насколько высоко были оценены уже первые шаги Д.Ведребисели в литературе. свидетельствует и тот факт, что ещё до появления "Нетронутого уголка" известный библиограф и историк русской литературы С.А.Венгеров посчитал необходимым уделить внимание писательнице из Грузии. В своём многотомном труде "Источники словаря русских писателей", вышедшем в Санкт-Петербурге в 1900 году, можно прочесть: "Дарья Ведребисели. беллетрист, сотрудник "Русского богатства" в 1890-х годах. Отзыв: о "Хизанах" А.Скабичевский "Сын отечества" 1898 г." [2]. В повторное, основательно переработанное издание, которое теперь уже называлось по-другому - "Критико-библиографический словарь русских писателей и учёных", вышедшее в Петрограде в 1915 году.

С.А.Венгеров снова включает имя писательницы и даёт сведения о ней, подтвердив тем самым, что с годами она не затерялась в многоголовой толпе писателей конца XIX - начала XX вв., а наоборот. упрочила своё имя художника слова. На странице 118 первого тома словаря Венгеров даёт о ней следующую справку: "Ведребисели Д. (Малиева Д.К.). Сотрудник "Русского богатства" 1890-е годы, автор "Грузинских рассказов" [2].

В Грузии рассказ "Хизаны" вызвал оживлённый обмен мнениями. Один из братьев Туманишвили, активных участников литературной жизни тогдашней Грузии. публицист и литературовед кн. Г.М.Туманишвили в газете "Новое обозрение", наряду с достоинствами творчества Д.Ведребисели. отметил, что произведения Ведребисели - "это уже не романтическая импровизация "знатных иностранцев", заинтересовавшихся Кавказом в качестве туристов, а детальное воспроизведение реальной жизни со всеми её тёмными и светлыми сторонами" [3]. Из таких писателей Туманишвили выделяет Дарью Ведребисели, создававшую свои произведения на русском языке. Недостатком этих произведений он считал то, что, изображая жизнь простого народа, автор не указывает ни на какой бы то ни было протест со стороны крестьян. есть только жалобы на нужду и несправедливость. Мы позволим себе не согласиться с этим мнением. В рассказе "Хизаны" уже раздаются робкие голоса, поднятые на своего хозяина. Это ещё не резкий протест, но всё же протест. "Нет в рассказе и представителей передовой интеллигенции, способной посвятить себя делу освобождения крестьян от рабства и невежества. если не считать бледный облик учительницы Тасо (в которой, кстати, угадывается сама Д.Ведребисели), помогающей крестьянам. главным образом, в материальном отношении",- продолжает высказывать свою точку зрения Г.М.Туманишвили [4].

Несмотря на эти критические замечания, он выразил надежду, что творчество Ведребисели будет оценено остальной критикой по достоинству: "Это не яркий талант, - пишет он, - но талант несомненный. Многие картины нарисованы очень просто, точно они выхвачены из действительности. Но чем проще вырисовываются детали, тем сильнее они действуют на читателя. Перед читателем встаёт весь трагизм жизни маленьких людей захолустья. Это даже не картины, а сама жизнь, дыхание которой чувствуется в каждой строчке ..." [4].

Впоследствии Петре Гелеишвили в своей статье "Дарья Ведребисели" указывал на ту роль, которую писательница сыграла в деле улучшения жизни хизан: "Дарья Ведребисели. - пишет автор статьи, - первая сняла завесу с жизни несчастного крестьянства, и это не всё: писательница вынесла эту тему в "большую прессу" России на суд, и надо отдать должное тому, что эта пресса сочувственно отнеслась к проблемам грузинского крестьянства" [5]. Как полагает учёный-литературовед П.Котетишвили, рассказ "Хизаны" и многочисленные отклики

о нём способствовали принятию в следующем 1899 году так называемого "закона о хизанах", в какой-то мере облегчившего положение этого слоя крестьян Грузии.

В России незамедлительно откликнулись на выход книги рассказов грузинской писательницы. Самые популярные журналы и газеты не пожалели страниц для выражения своей позиции относительно первой книги о грузинском крестьянстве на русском языке. "Русское богатство", "Сын отечества", "Мир Божий" и многие другие российские периодические издания опубликовали отзывы, лейтмотивом в которых была мысль об актуальности поставленной в рассказах проблемы, размышления об историческом прошлом такой изначально прекрасной, культурной, богатой традициями страны, принявшей христианство задолго до того, как его приняла сама Россия.

Выход в центральной печати произведений грузинской писательницы не остался незамеченным и периодическими изданиями других городов царской России. Так, в Закавказье его отметила азербайджанская пресса и армянский журнал "Лума". Последний с благосклонностью и симпатией пишет о причинах успеха и популярности Дарьи Ведребисели, видит в невзгодах Грузии и свои невзгоды и использует выход в свет книги о грузинском крестьянстве как повод ещё раз напомнить общественности о своих собственных проблемах.

Не осталась незамеченной эта книга рассказов и в украинской периодике, что свидетельствует об интересе и внимании украинского читателя к литературам других стран. В Государственном литературном музее Грузии среди архивных

материалов, свидетельствующих об интересе к произведениям Дарьи Ведребисели, и украинская газета "Киевские отклики", в которой автор статьи о книге Дарьи Ведребисели пишет, что в литературном отношении быт современной Грузии действительно представляет собой нетронутый уголок, что литература описывала до сих пор только героические времена, а современная Грузия совершенно незнакома читателю. "Ярко и сочно написанные картины различных семейных событий из жизни крестьян и князей производят сильное впечатление", - делится своим мнением газета. Так же, как и армяне, украинцы тоже проводят параллель между грузинскими крестьянами-хизанами и собственной категорией таких крестьян, украинскими "чиншевиками" [6].

Дарью Ведребисели вполне обоснованно можно отнести, используя термин Плеханова, к "писателям-социологам". Именно это определение предполагало, по Плеханову, особый метод изображения действительности. В отличие от "писателей-психологов" (опять-таки по Плеханову). произведения которых отличались богатством используемых художественных средств, с помощью которых они изображали внутренний мир. мысли и чувства, от мельчайших движений душевной жизни вплоть до нюансов в характере и поведении своих героев, писателей-"социологов" интересовали общественная жизнь, социальные вопросы и проблемы народа. Всё, что характеризовало демократическое направление русской литературы вышеуказанного периода, имеет место и в художественном творчестве грузинской писательницы Произведения Дарьи Ведребисели

соответствовали тем прогрессивным взглядам и тем шагам в сторону простого народа, которые принесло время. С этой точки зрения творчество Д.Ведребисели заслуживало внимания и уважения, что подтверждает тот факт, что на её произведения откликнулись такие выдающиеся литературные деятели. какими были, например, идеолог литературного народничества Михайловский, Короленко и др.

Литература

1. Сын Отечества (приложение к журналу). - 1898. - №95.
2. Венгеров С.А. Критико-библиографический словарь русских писателей и учёных. - Т. 1. -СПб., 1915.
3. Новое обозрение. - 1898. - №77.
4. Туманишвили Г.М. Характеристики и воспоминания, -Т. 2. -Тиф., 1903.
5. Гелеишвили П. Д.Ведребисели // Комунисты. - 1926. - №7.
6. Гос. лит. музей Грузии им. Г.Леонидзе. Фонд. Д.Ведребисели. "Киевские отклики" (газета).

Response to Darya Vedrebiseli's works published in the Ukrainian press

N.Gudushauri

On the boundary of XIX-XX centuries in Russian language appeared such stories, the main heroes of which are already simple people-with their life and existence, their psychology and characters, with their mentality, traditions and customs. The authors of such stories began to investigate such processes, which were taking place in the vital depths of people, in their works; first of all, they tried exactly without decoration to depict the negative sides of life. By this standpoint the writings of Daria Vedrebiseli were equivalent for the progressive ideas and the steps made to the simple people, which were brought or required by the

УДК 821.133.1.09

Анатоль Франс во французском литературоведении

Чичиашвили Э.З.

Анатоль Франс - явище в культурному житті людства. Багато до чого в світі він мав скептичне відношення, а до соціальних та політичних подій, зокрема, негативне. Тому того літературний спадок - предмет принципів дискусій та протистояння думок і вражень.

Постать Анатоль Франса предмет протилежних критичних суджень: для одних він - письменник-пародист чи небезпечний утопіст, для інших - опортуністичний бунтар. Творчість письменника, яка посідає достойне місце в історії французької літератури, вимагає більш глибокого та ґрунтовного вивчення. Самого ж Анатоль Франса визнали як прогресивного письменника і громадського діяча, який боровся за краще майбутнє та свободу пригнобленого народу.

Анатоль Франс как писатель и общественный деятель, как мыслитель и критик социальной несправедливости является значительным явлением в культурной жизни человечества. Он прошёл сложный, полный поисков и противоречий путь, многое вызывало в нём скептическое отношение, а многие социальные и политические явления - отрицательное. Поэтому его наследие вызвало разнородность, принципиальный спор и провозглашение мыслей.

Анатоль Франс на протяжении многого времени был мишенью взаимопроотивоположных критических взглядов: для одних он писатель-пародист или опасный утопист, для других - опортунист или мятежник. Его творчество оценивали по-разному, а высказанные им мысли и взгляды применяли для различных целей. Поэтому стало необходимым более глубокое, основательное изучение литературного наследия писателя, и Анатоль Франсу справедливо отвели достойное место в истории французской литературы. Его признали прогрессивным писателем и общественным деятелем, который боролся за освобождение народа от

всякого угнетения и за их лучшее будущее.

Изучение наследия Франса началось ещё при его жизни и продолжается по сей день. Писатель в своих произведениях затрагивает столь различные и важные проблемы, выдвигает так много новых положений, идей и взглядов, настолько сложно и проблематично его отношение к жизни, что представители разных идеологий изучают его творчество под разным углом зрения и с различных позиций. Поэтому особо важное значение приобретает освещение наследия выдающегося французского писателя с правильных идеологических позиций, верная оценка определяемых им тенденций развития общественной жизни. И поныне появляется множество исследований и критических работ о скептицизме Франса, о его ироническом отношении к реальной действительности, о пессимизме и неверии, однако пройденный Франсом жизненный путь.

его большие романы и публицистические статьи свидетельствуют, что Франс всегда был с теми, кто боролся за прогресс, свободу и благополучие человечества.

Во французской критике и литературоведении накопился солидный материал как о личности, так и о творчестве Франса, но нет окончательного установленного мнения о том, был Франс истинно великим творцом, сумевшим сказать своё оригинальное слово в литературе, или же просто писателем, не сумевшим создать своей школы и обрести последователей.

В год, когда Франция отмечала 50-летие со дня смерти Франса (он скончался в 1924 году), основной темой обсуждения была именно вышеуказанная проблема. Первая большая дискуссия о литературном наследии Франса развернулась в год его кончины. Тогда Гастон Пиккар лицам, интересующимся творчеством писателя, раздал анкеты, при помощи которых должно было определиться место Франса во французской литературе.

степень воздействия его творчества на будущие поколения, а также вопрос о наличии учеников и последователей.

Ответы на вопросы анкеты были неоднозначными, что и определило современное отношение к Франсу во французской литературе. Тогда четко обозначились две позиции. Одни упрекали Франса в текучести и изменчивости мысли, парадоксальности, скептицизме, доходящем почти до пессимизма, в снисходительной иронии, бездействии, противоречивости мировоззрения. Утверждали и то, что якобы Франс отстал от времени, не отвечает запросам современного читателя ни в эстетическом, ни в идейном отношении. Другие, напротив, считали его великим мастером стиля, продолжателем лучших традиций французской литературы, восстановившим в ней философские мотивы, активным борцом против социальной несправедливости, принципиальной личностью, которая до конца придерживалась того пути, в который уверовала раз и навсегда. Вот что писал о Франсе Мишель Корде в 1925 году в своей книге "Последние неопубликованные страницы А.Франса": "Франса часто представляют как скептика, дилетанта, простого флейтиста, между тем все факты, суммирование которых я позволил себе по его последним страницам, убеждают нас в непоколебимости его убеждений" [4, с. 185].

В связи с вышеизложенным мы полагаем, что среди хулителей Франса Мишель Корде предполагал и Эмиля Фаге, который ещё в 1900 году отмечал, что название "дилетант" в самом деле очень подходит к Анатолию Франсу. Но, по мнению Жана Ларана, "кажущегося дилетанта сжигали неведомые страсти: он желает понять, вникнуть, скептик охвачен страстями верующего человека" [7, с. 11].

В оценке творчества Франса и определения направления исследований его наследия значительную роль сыграла монография Жана Леваяйна. Это объёмистая книга на 900 страницах, в ней собран обширный материал, на основании которого проанализированы жизнь и творчество Франса объективно, без тенденциозности и пристрастий. Эта работа оказала впоследствии большое влияние на оценку наследия Франса, ибо ни один исследователь не мог обойти её. Ж.Леваяйн ставит проблему: "Вступление в борьбу и ирония". Обсуждение данного вопроса он считает ключом для исследования творчества писателя и приходит к выводу, что Франс на протяжении почти 30 лет боролся за утверждение социализма. Но, с другой стороны. "Остров пингинов", "Неоконченная история" и "Восстание ангелов" свидетельствуют о том, что точка зрения Франса в конечном счёте приходит в противоречие с тем, за что он боролся. Возникает какая-то "безопасная игра". Иными словами, Франса упрекают в том, что его общественная деятельность, его публицистика и художественные произведения разделены пропастью.

После кончины Франса к его имени стали относиться особенно неуважительно, клеветать и всячески умалять его значение. Это подтверждает Ани Уберсфельд в работе "От буржуазного

гуманизма к социалистическому гуманизму": "Бернанос предъявляет ему ужасное, тошнотворное обвинение. Пруст, которого он любил, видит в нём модель писателя-декадента, приверженца формализма, проповедника морали безнадёжности. А сюрреалисты в известном памфлете "Труп" предъявляют Франсу странное, к тому же ошибочное, бездоказательное обвинение - компромисс, трусость, лёгкую инертность, т.е. именно то, против чего он боролся всю свою жизнь" [9, с. 1317].

О Франсе как писателе Мари Клер Банкар в монографии "Анатоль Франс - полемист" пишет: "Анатоль Франс при жизни был признан самым великим писателем Франции, после кончины он стал жертвой критики, ненависти и нападок. Лишь в 1935 году дошли до мысли, что он боролся против насилия и расизма. Он оказался менее устаревшим, менее далёким, хотя каждое политическое течение проявляло определённую антипатию к нему ... даже спустя 35 лет А.Франсу не было отведено в литературе подобающего места" [3, с. 9]. Когда пишут о Франсе, спорят о том, был ли вообще французский читатель хорошо знаком с его творчеством, понимал ли его, насколько ценил он язык, стиль и изобразительные средства писателя; спорят о популярности Франса в народе. Этот вопрос возник перед исследователями, потому что объёмистые романы Франса считались трудными для понимания, их мало читали. Среди его произведений наибольшей популярностью пользовались: "Воспоминания детства", "Таис", "Харчевня королевы Гусиные лапы", "Боги жаждут". С увлечением читали лишь те произведения, в которых не ставились острые социальные проблемы, не осуждался клерикализм или колониализм. Та же Мари Клер Банкар отмечает: "О нём мало что знали. Одни восторгались его светлым ироническим стилем, который другими воспринимался как апогей искусственности и условности. Некоторые его упрекали в покушении на Малларме и символизм, другие - за антиклерикализм. Иногда его осуждали за поддержку "левых", а порою за то, что он не ввязывался в политическую борьбу. Более серьёзные упреки по отношению к его творчеству заключались в том, что якобы Франс не создавал ничего стоящего, что он красноречив, но не пронизателен, его слова не способны тронуть сердце, он стоит вне проблем и чувств" [3, с. 9].

Как видим, Франсу посмертно было предъявлено множество обвинений: оспаривалось даже то, что было бесспорно и очевидно. Но у Франса были и ярые защитники, причём не менее влиятельные и авторитетные, чем его противники. Например, Клод Авелин не разделял мнения о существовании пропасти между общественной деятельностью Франса, его публицистикой и художественными произведениями, а также мнения о политической пассивности, недейственности писателя, о его неверии в то, что проповедал сам. На основании тщательного изучения как художественных произведений Франса, так и его статей и речей, К.Авелин пришёл к выводу, что

писатель переносил без изменения свои фельетоны и речи в художественные произведения. Поэтому вряд ли можно категорически утверждать, что публицистика Франса не имеет ничего общего с его художественными произведениями. В качестве примеров К.Авелин называет романы: "Современная история" и "На белом камне". По мнению К.Авелина, Франс являет поразительный пример чрезвычайно плохо понимаемого человека. Исследователь глубоко убежден, что писатель, борющийся с империализмом целых 30 лет, не мог быть непоследовательным и неуверенным в себе.

Того же мнения о творчестве и общественной деятельности Франса придерживался Г.Эвелпид. Он специально изучил публицистические статьи и речи Франса, его взаимоотношения с видными политическими деятелями; изучил все работы писателя, направленные против существующего общественного строя, в которых наглядно отразилась личность Франса как писателя и общественного деятеля; результатом исследования была книга "Анатоль Франс - критик социальной несправедливости". На основе глубокого анализа Г.Эвелпид показал, как самоотверженно боролся писатель против империализма и его репрессивных институтов, как активно участвовал он в общественной жизни и насколько глубоко осмысливал всё, что говорил и творил. Г.Эвелпид разъясняет и то, почему был столь острым сарказм и юмор Франса и почему вызывал он негодование господствующих слоев, особенно роялистов и клерикалов. По мнению Г.Эвелпида, Франс оказывал влияние на общественную жизнь и был популярен во всем просвещенном мире так же, как Фридрих Ницше и Бернард Шоу, но отличался от них человеколюбием и благосклонным юмором. Что касается того, являлся ли Франс активным борцом за справедливость и социальное равенство, был ли принципиальным и стойким, ратовал ли за искоренение всего отжившего и содействовал насаждению нового, восставал ли он против сильных мира сего, об этом Г.Эвелпид пишет следующее: "Дело в том, что Анатоль Франс был не только литератором, но и критиком несправедливости, он был не заведующим кафедры философии, а революционером-реформатором, не замкнутым в теории человеком, но активным политическим деятелем. Он обрушился на идолов, против которых дотоле никто не смел восставать, боролся против лжеверований, почитаемых в глубине души. Он поставил под сомнение человечность людей, преследующих материальные интересы. Из-за этого даже преданные почитатели превратились в лютых врагов, преследовавших его и после кончины. Они боролись с писателем политическими средствами, ложью и клеветой. Правда, Франс скончался, но его бессмертный и притягательный голос живёт, ибо он обрамлён литературной красотой" [5, с. 11-12].

Рафаэль Кор в своей работе "Анатоль Франс и современное мышление" рассматривает эстетический и философский подход писателя

к феномену красоты и анализирует причины, по которым скептицизм Франса отрицает категории разума, а также и то, почему столь самоотверженно боролся он против клерикализма и его догматического учения. Исследователь полагает, что Франс предпочитал чувственные категории и более всего почитал красоту. Поэтому, вполне естественно, что он был настроен против морали и религии. Однако это лишь одностороннее объяснение, не учитывающее социальной сущности клерикализма и буржуазную мораль. Духовенство тоже принадлежало к классу угнетателей, которые грабили трудящихся, подобно аристократам и буржуазии. Клерикалы использовали мораль для личной выгоды и наживы, поэтому Франс не мог не бороться против коварного и вероломного духовенства.

Вообще, французские критики и литературоведы освещают творчество и общественную деятельность Франса с какой-либо одной точки зрения. Из богатого наследия писателя каждый из них заимствовал те идеи, которые были ему по вкусу или могли пригодиться для обоснования собственных воззрений: "Они в саду Эпикура выбирают несколько цветов, чтобы украсить ими свои сады" [5, с. 11]. Во Франции ещё не создана цельная академическая монография о Франсе: естественно, причина этого заключается именно в сложной личности самого писателя и его литературного наследия. О Франсе высказаны крайне различающиеся, подчас полярные взгляды и точки зрения. Многие ставили в вину Франсу увлечение социальной и научной терминологией. Иного мнения придерживался о Франсе Ж.Сюфель. Для иллюстрации величия писателя он в своем исследовании пишет следующее: "Уже при жизни признавали его лучшим из лучших и поставили рядом с Рабле, Монтенем, Расином, Лафонтеном и Вольтером" [8, с. 125].

Е.Сейер в исследовании "Анатоль Франс - критик своего времени" рассматривает те романы Франса, в которых на передний план выдвигаются политические и социальные проблемы. После анализа "Восстание ангелов" автор приходит к выводу, что Франс был апостолом демократии и рационального социализма. Клод Авелин в своей книге "Анатоль Франс", опубликованной в 1948 году, рассматривая творчество писателя, рисует его портрет и пишет: "Не помню, кто сказал в книге, посвященной Монтеню, что он не слаб, не трус и не скептик, а человек полной учтивости, доброты, смелости и веры". Такой личностью в большей степени, чем Монтень, был Анатоль Франс, и слово "вера" не должно нас смущать. Конечно, если не будет неудобным говорить это по отношению к Монтеню" [3, с. 35]. Г.Мишо полагает, что собственным божеством Франса была его универсальная чувствительность: поэтому жизнь в его понимании "...не совсем дурна, ибо на этом свете можно обрести и физическое, и умственное наслаждение: страдания и близость смерти ещё более обостряют чувствительность". Именно это чувство господствует во всём творчестве Франса. даже тогда, когда оно вызывает смех. Нет ничего

более грустного, чем его смех" [7, с. 10].

О Франсе написано множество воспоминаний теми, кто лично знал и почитал его, преклонялся перед ним, кто был убежден, что общается с одним из величайших художников эпохи. Однако воспоминания лишены научной ценности, они рисуют творческий портрет Франса, знакомят читателя с его мыслями и соображениями или же описывают среду и условия жизни писателя. Здесь мы коснёмся ещё одного мнения о Франсе, которое, быть может, для читателя представляется более интересным, чем воспоминания близких писателю лиц. Мы имеем в виду статью блестящего знатока французской литературы, беллетриста и эссеиста Андре Моруа.

Андре Моруа не рассматривает ни художественных, ни публицистических произведений Франса, он эссеист и рисует творческий портрет

писателя, повествует о причинах, определивших мировоззрение Франса; характеризует его, как писателя и как личность. Каждое замечание А.Моруа носит глубокий, почти исчерпывающий характер. В доказательство приведём хотя бы следующее высказывание: "Мальчик вырос в Париже: он почти все время проводил в книжной лавке, расположенной на берегу Сены, и совсем не знает природы. Строй его чувств будет отмечен печатью урбанизма и книжности" [1, с. 194].

В этих нескольких предложениях - одно из главных свойств творчества Франса. Одной фразой раскрывает Моруа отношение Франса к революции: "Анатоль Франс восторгается революцией, но не любит людей кровавых" [1, с. 195]. Подобными точными формулировками и характерными для писателя штрихами изобилует эссе Моруа, посвященное Франсу. В заключении Моруа цитирует Жана Левайяна, взгляды которого

полностью разделяет. "Никем ещё не опровергнуто, что чувство меры тоже служит непременным условием для спасения человека" [1, с. 200].

Таким образом, во французской литературе накопился обширный материал о личности и творчестве Франса, однако спор о его социальной позиции и мировоззрении всё ещё продолжается, ещё не отведено ему подобающее место в истории культуры Франции, хотя он является лауреатом Нобелевской премии и был признан классиком уже при жизни.

Но это вовсе не препятствует исследованию литературного наследия учёными различных стран, которые вносят свой вклад в изучение творчества великого писателя.

Литература

1. Моруа А. Анатоль Франс или юмор и чувство меры // Моруа А. Литературные портреты: Пер. с франц. - М.: Прогресс, 1971. - С. 193-200
2. Aveline Cl. Anatole France.- Gennve; Paris: Ed. des Trois Collines, 1948.
3. Banquart M. Anatole France polemiste. - P.; Nizet, 1962.
4. Corday M. Dernieres pages inédites d'Anatole France. - P.: Calmann-Levy, 1925.
5. Evelpidi G. Anatole France critique sociale. - P.: Albert Messein, 1932.
6. Laran J. Anatole France. L'homme et l'œuvre. - P.: B.N., 1945. - P. 1-11.
7. Michaut G. Anatole France. - P.: Fontemoing c^{ie}, 1922.
8. Suffel J. Anatole France par lui-même. - P.: Editions du seuil, 1963.
9. Ubersfeld A. Anatole France: De l'humanisme bourgeois a l'humanisme socialiste // Cahiers du communisme. - P., 1954. - №11-12. - p. 1317-1333.

Anatole France in the French Literature Science

E.Z.Chichiashvili

Anatole France as a writer and publicist, as a thinker and critic of social unfairness was a very important phenomenon in the cultural life of mankind. Throughout his difficult life time, which was full of trials and obstacles, he often came across to many things, which make him think either from skeptical or negative point of view. Therefore, there were different attitudes towards his work. He was the target of controversial judgments. For some people Anatole France was a parodist writer or dangerous Utopian and for the others a rebellious and opportunist writer. The question to study his works more precisely arose in order to occupy

УДК 371.3:81243

SECOND LANGUAGE ACQUISITION AND LEARNING

Gabashvili N.

Вивчення другої мови та набуття її навичок - це оволодіння будь-якою іншою мовою як рідною. Автор розглядає два способи вивчення другої мови: підсвідомий та неусвідомлений. Стаття також розглядає теорію монітора Крашена та його гіпотези, які можуть надати кожному значну допомогу при засвоєнні іншої мови.

Приобретение и изучение второго языка - это овладение любого второго родного языка. Существует два способа изучения второго языка: подсознательный и неосознанный (или сознательное учение). Если неосознанное учение - подсознательный процесс, неосознанное учение второго языка подразумевает осмысленное изучение. В обоих случаях богатая среда играет плодотворную роль и имеет большой успешный результат. В статье также рассмотрена теория монитора Крашена и его гипотезы, которые окажут большую помощь в освоении для каждого человека.

Every language serves as the bearer of a culture. Each system of culture has its own way of looking at things and people and dealing with them. If you speak a language you take part, to some degree, in the way of living represented by that language to that extent you have learned to respond with a different selection and emphasis to the world around you. Bilingual education has been a reality mostly in every part of the world involving all classes of society and all age groups.

English, a foreign language for majority of people in the world, has increasingly become the international language for business and commerce. science and technology, international relations and diplomacy .The term "second language" is not as straightforward as it first seems, as sometimes it refers to a language which is not chronologically the second.

Second language acquisition is the process by which people learn a language in addition to their mother tongue. The term *second language* is used to describe the acquisition of any language after the mother tongue. The language to be learned is often referred to as the "target language" or "L2". compared to the first language, "L1", referred to as the "source language". Second language acquisition may be abbreviated as "SLA", or L2A, for "L2 acquisition".

SLA really has come to mean the acquisition of any other language than one's native language. Thus, we have "second" language acquisition studies dealing with the acquisition of third and fourth languages, and we even have second language acquisition case study of simultaneous bilingualism

which in reality are studies of a person engaged in learning two first languages. There exist two distinct and independent ways of developing competence in second language, - i.e. acquisition and learning. The "acquisition - learning" distinction is perhaps the most fundamental hypotheses to be presented in this paper.

According to Larsen Freeman (1994), behaviorists hold the view that "language acquisition is a product of habit formation" (p. 55). Habits are constructed through the repeated association between some stimulus and some response, which becomes bonded when positively reinforced. Second language learning, then, is viewed as a process of overcoming the habits of the native language in order to acquire the new habits of the target language. This has to be accomplished through the pedagogical practices of dialogue memorization, imitation and various pattern practices. Thus making the language learning automatic is the goal of learning process.

Acquisition and learning difference

Language acquisition is a subconscious process which is similar, nearly identical to the way children develop ability in their first language. Language learners are not usually aware of the fact they are acquiring a language, but only realize that they are using the language for communication. As a result the acquired competence is also subconscious. A person is not consciously aware of the rules of the languages they have acquired. Instead they have a feeling of correctness. Grammatical sentences sound in a correct way or errors sound wrong, even though they do not consciously know what rule was violated.

Acquisition comprises implicit learning, informal

learning and natural learning. It is sometimes called as "picking-up" a language. As it was mentioned above the second way to develop competence in a second language is by language learning. The term "learning" refers to the conscious knowledge of a second language, knowing the rules, being aware of them, and being able to talk about them. Byrd's (2000) study found the following: "In non-technical terms, learning is "knowing about" a language, known to most people as grammar, or rules" (p. 23).

Error correction has little or no effect on subconscious acquisition, but is thought to be useful for conscious learning. Error correction helps the learner to induce the right form of a rule. If, for example, a student of English as a second language says: "I always does homework in the evening" and the instructor corrects him or her by repeating the utterance correctly, the learner is supposed to realize that /s/ ending goes with the third person singular and not the first person and will remember the rule. Error correction neither does nor influence acquisition to a great extent. Acquisition and learning are used in very specific ways. Acquisition initiates learners' utterances in a second language and is responsible for students' fluency. It could be said that learning has only one function, and that is as a monitor, or editor. Learning comes into play only to make changes in the form of learner's utterance, after it has been produced by the acquiring system. Some very skilled performers, such as professional linguists or language teachers might be able to get away with using considerable amounts of conscious knowledge in conversation. These are called optimal users. They prefer not to use their conscious knowledge and rely on the acquired language completely. They use their learned competence as a supplement to their acquired knowledge. They try to monitor all the time and are constantly checking their output with their conscious knowledge of the second language. As a result, such performers may speak in hesitation, often self-correct in the middle of utterances, and are so concerned about correctness that they cannot speak with fluency.

But if the monitor method is correct the question is how do we move from one stage to another? How do we acquire a second language? The "input" and "intake" hypothesis will answer this very important question.

Input and intake

Learners' most direct source of information about the target language is the target language itself. When they come into direct contact with the target language, this is referred to as "input." When

learners process the target language in a way that can contribute to learning it is referred to as "intake."

The input hypothesis states the opposite to our usual approach in second language acquisition.

Our approach is that we first learn structures. then practice them using in communication and with the help of these steps fluency develops. The input hypothesis says that learners acquire by acknowledging the meaning of acquired structures. So, we are able to understand the structure through the context.

Generally speaking, the amount of input learners take in is one of the most important factors affecting their progress. However it must be at a level that is comprehensible to them. In his Monitor Theory, Krashen (1988) advanced the concept that language input should be at the "i+1" level, just beyond what the learner can fully understand, i.e. if a student is at *stage i* in acquisition of syntax, s/he can progress to stage "i+1" by understanding input at that level of complexity. A necessary condition to move from stage - i- (current competence) to stage i+1 (the next level), is that the acquirer has to understand the input that contains i+1, where understanding means that the acquirer is focused on the meaning and not the form of the given passage. To encourage this understanding we have to use more than our linguistic competence. We should also use context, knowledge of the world, etc. This input is comprehensible, but contains structures that are not yet fully understood. This has been criticized on the basis that there is no clear definition of i+1, and that factors other than structural difficulty (such as interest or presentation) can affect whether input is actually turned into intake.

A great deal of research has taken place on input enhancement, the ways in which input may be altered so as to direct learners' attention to linguistically important areas. Input enhancement might include bold-faced vocabulary words or marginal glosses in a reading text. Research here is closely linked to research on pedagogical affects and comparably diverse. Input includes structures that are beyond the acquirer's current level and it tends to get more complex.

Intake is first of all the input that is understood. "Intake" is (all materials, activities, exercises, contexts). where language acquisition comes from, that subset of linguistic input that helps the learner acquire a language. Intake is the language used for communication. Intake helps learners to be encouraged in communication. Various communicative drills and exercises can be of great help in language acquisition. In these activities learners really communicate. According to Krashen (1988), "The major function of the second language

classroom is to provide intake for acquisition" (p. 101). Second language environment might be a very good place for second language acquisition.

In intake - rich environments acquisition occurs, and in intake-poor classrooms, acquisition suffers. Intake is available via various meaningful activities supplied by a teacher. There are lots of possibilities in which the classroom environment can encourage acquisition. It can be managed with the meetings of foreign guests which are quite available nowadays. Nothing to say about numerous exercises and activities. The rich environment for second language acquisition seems to be extremely efficient which in its turn may appear the most efficient solution for the second language acquisition.

References

1. Byrd R.H., Bailey N., Citterman M. Landmarks of American Language and Linguistics/- 2000. -Vol. 2.
2. Krashen S.D. Second Language Acquisition and Second Language Learning. Prentice Hall Europe.
- 1998.
3. Larsen-Freeman D., Michael H. Long. An Introduction To Second Language Acquisition Research.
- London; New York; Longman, 1994.
4. Richards J.C., Nunan D. Second Language Teacher Education. - Cambridge University Prsess.
1997.

SECOND LANGUAGE ACQUISTION AND LEARNING

N.Gabashvili

УДК 378.147:811

Стратегии овладения и пользования иностранным языком, выявленные после анализа ошибок

Метревели М.Г.

У статті автор прагне визначити, яку роль відіграє аналіз помилок у процесі оволодіння іноземною мовою шляхом аналізу таких помилок, які допускаються студентами Телавського університету (рідна мова яких - грузинська) при вивченні російської мови.

В статье автор стремился выяснить, какую роль играет анализ ошибок в процессе овладения иностранным языком. Через анализ ошибок такого рода мы выявили стратегии, используемые студентами Телавского государственного университета (родной язык которых - грузинский) для облегчения себе задач овладения русским языком. В научной литературе последних лет широко обсуждается проблематика двуязычия [1, с. 10-27]. В центре внимания [2, с. 4-16; 4, с. 190-250; 3, с. 230-242] оказываются стратегии овладения

вторым языком и его пользования и феномен "промежуточного языка".

Мы провели эксперименты в грузинских группах Телавского государственного университета, исследуя процесс овладения русским языком с целью выяснить, что означает "знать" слова и "пользоваться" словами, какие факторы облегчают овладение вторым языком. В эксперименте участвовали студенты (120 реципиентов) следующих факультетов: гуманитарного, правоведения, бизнеса и социальных наук, сельского хозяйства и перерабатывающих отраслей. Для наглядности приводим данные, полученные в одной группе.

В эксперименте участвовали 30 студентов гуманитарного факультета английского и немецкого отделения (IV курс) Телавского государственного университета им. Я.Гогешвили. Мы использовали следующие виды экспериментальных работ:

1. Определение использованной стратегии в диалоге.

Результат: 16 студентов правильно определили стратегию (а именно стратегию интонационной проверки), ответы остальных были неправильны.

2. Опыт эксперимента по восприятию текста на русском языке. Студентам давался отрывок из грузинской сказки, переведенный на русский язык [7]. Задача работы состояла в нахождении слов, которые могли бы помочь понять смысл текста. Студенты принимали участие в обсуждении используемых при этом стратегий и опор. Далее они сами переводили русский текст на грузинский язык. Им было дано задание выявить стратегии во время перевода.

Результат: 12 студентов правильно назвали

слова и стратегии: предоставит новые слова в контексте или ситуации, применять ключевые слова с визуальными или аудитивными связями. стратегии планирования, стратегии корректирования, семантическое упрощение, языковое упрощение. Остальные студенты не смогли справиться полностью с заданием.

3. Обсуждение приведенных примеров и высказывание предположения, в каких случаях причинами допущенных ошибок могли быть, например, межъязыковая или внутриязыковая интерференция, опора на промежуточную ассоциативную связь и т.д. Приводит аналогичные примеры из своего опыта овладения русским языком.

Результат: только 9 студентов назвали одну стратегию: стратегию опоры на промежуточную ассоциативную связь. Остальные неправильно определили стратегию.

4. Определение стратегий, использованных во время перевода исходных русских слов, содержащих латинские морфемы.

Результат: 13 студентов правильно определили только одну стратегию: стратегию опоры на промежуточную ассоциативную связь. Ответы остальных были неправильны.

5. Определение стратегий, использованных во время чтения реклам. Нахождение ошибок в тексте.

Результат: 15 студентов нашли ошибки в тексте, 10 назвали стратегии правильно. Ответы остальных были неправильны. Правильные ответы:

1. Метастратегия -догадка, обеспечивающая ключи для понимания того, о чем идет речь.
- 2."Максимально воспользуйся тем, чем

располагаешь".

3. "Обращай внимание на главное, деталями займешься потом".

4. Догадка или индуктивное выведение (догадывается о значении с опорой на ключевые слова, структуры, картинки, контекст и т.д.).

7. Выявление познавательной стратегии.

Был использован вопросник Л.Д.Мяло [8].

Результат: 19 студентов выделили приблизительно одинаковые познавательные стратегии:

1. Я учу слова для развития речи, памяти и для изучения русского языка.

2. Записываю слова на отдельные листочки, выделяя красным цветом.

3. Закрываю слова и вспоминаю, как они написаны.

4. Я вижу, как они написаны у меня в словаре.

5. Я вспоминаю слово, которое знала, и новое мне легче запоминается.

6. Я зрительно запоминаю, как они пишутся.

Остальные назвали 3-4 из вышеприведенных стратегий.

Мы проанализировали данные всех реципиентов (120), их ошибки и установили, что обучаемые допускают сходные типы ошибок, а механизмы речевой деятельности на родном и иностранном языках одни и те же. Объяснить это довольно трудно, потому что каждый человек имеет определенные знания, опыт и способности [5. с. 20-45].

Результаты экспериментов показали:

1. Не все ошибки четко вписываются в ту или иную категорию; некоторые из них могут быть отнесены к ряду разных категорий.

2. Часто трудно разграничить ошибки выбора слов и случаи некомпетентности, когда реципиент путает сходные по значению слова.

3. Встречались ошибки "заметные" и "незаметные".

4. Есть определенные группы ошибок, которые редко встречаются, их легче избежать через применение соответствующих стратегий.

Наша задача - поиск путей повышения эффективности обучения языку, т.е. подходы к изучению особенностей овладения иностранным языком характеризуются педагогической направленностью. В наших ранних исследованиях мы применяли контрастивный анализ и анализ ошибок как метод исследования процесса овладения иностранным языком. Мы сопоставляли две языковые системы: грузинского и русского.

Исследуя расхождения между языковыми явлениями, мы старались предсказать трудности и ошибки.

Мы работали по методике Т.Слама-Казаку, которая очень интересно сочетает психолингвистические методы с методами контрастивного анализа в своих работах. [6, с. 283-307]. Мы не следовали за Ч.Фризом и Р.Ладо. По их мнению, контрастивный анализ является сопоставлением двух языковых систем. В результате такого сопоставления получаются расхождения между языковыми явлениями, которые служат основанием для прогнозирования трудностей и ошибок обучаемых. Бихевиористскую концепцию овладе-

ния языком резко критиковал Н.Хомский. Такая критика дала толчок для перехода от трактовки усвоения языка как формирования навыков через повторение и подкрепление к учету мыслительных возможностей обучаемых. Овладение иностранным языком уже трактуется как активный творческий процесс. Это привело к тому, что многие ученые стали признавать, что процессы овладения иностранным и родным языками сходны.

Наши исследования подтвердили, что родной язык не может быть причиной трудностей для обучаемого, наоборот, он обеспечивает человека некоторыми основаниями для положительного переноса, прежде всего в плане стратегий овладения языком.

Контрастивный анализ сочетается с другими исследовательскими подходами - наблюдением, экспериментом, интроспекцией и т.д. Российские ученые давно указывают на недостаточность простого "наложения" языковых систем для целей обучения языку. Необходима постановка вопроса о функциональной значимости того или иного грамматического явления и о его месте в грамматической системе языка в целом. Сопоставление должно проводиться по линии процессов, имеющих место на разных этапах производства и осознания речи. Анализ психофизиологической природы и нахождение доминантных особенностей таких операций возможны только тогда, когда имеется модель процесса производства речи.

Мы старались выяснить, какую роль играет анализ ошибок в процессе овладения иностранным языком. Анализ ошибок - более популярный исследовательский подход, чем контрастивный анализ. Странники анализа ошибок изучают факты, получаемые непосредственно от самого субъекта обучения. Исследовались два типа ошибок: mistakes и errors.

mistakes - ошибки, допущенные вследствие возбуждения, усталости и т.д.

errors - типичные отклонения от правил иностранного языка. Такие ошибки не поддаются самокоррекции. Через анализ ошибок такого рода мы выявили стратегии, используемые студентами Телавского государственного университета (родной язык которых - грузинский) для облегчения себе задач овладения русским языком:

1) формирование неправильных гипотез;

2) сверхгенерализация;

3) частичное применение правила;

4) инорирование ограничений на применение правила.

В настоящее время ученые уже не сомневаются в том, что мозг человека имеет врожденную способность к усвоению языка, которая продолжает функционировать и после овладения родным языком. Некоторые стратегии являются общими для овладения обоими языками. Этот феномен принято называть межъязыковой идентификацией. Он потребовал введения понятия промежуточного языка (interlanguage). Для обозначения этого феномена

в англоязычной литературе используются термины *approximative system*, *transitional competence*, *idiosyncratic dialect*, *learner language*, однако термин *interlanguage* является ныне наиболее распространенным [3, с. 242]. После анализа результатов исследования мы пришли к выводу, что промежуточный язык - это отдельная языковая система, которая является продуктом попытки обучаемого целостно представить изучаемый язык; это промежуточная система, составленная из правил, полученных с помощью разных стратегий, в том числе - упрощения, переноса и обобщений. Промежуточный язык выступает как набор правил разных типов. В этом смысле овладение иностранным языком представляет собой познавательный процесс, а промежуточный язык - последовательность аппроксимированных систем, которые находятся в развитии и все более приближаются к системе, используемой носителями иностранного языка.

Наши исследования подтвердили, что промежуточный язык имеет две характеристики: динамичность и систематичность. Идея продвижения по континууму (т.е. динамичности) получила веское обоснование в нашем экспериментально-психологическом исследовании овладения и владения иностранным языком. Мы убедились, что только часть ошибок в иностранном языке может быть объяснена за счет влияния родного языка. Такие ошибки называются межъязыковыми (*interlingual errors*), т.е. ошибками межъязыковой интерференции. В то же время было обнаружено, что встречается множество одинаковых ошибок, которые допускают изучающие иностранного языка независимо от характера их родного языка. Такие ошибки называются внутриязыковыми (*intralingual errors*), отражающими специфику процесса овладения языком. Эти ошибки помогают проследить становление двуязычия или ход овладения

родным языком, если исследуется развитие речи на родном языке.

Литература

1. Odlin, T. 1990. Word-order transfer, metalinguistic awareness and constraints on foreign language learning. In B. VanPatten & J. Lee (eds), 10-27.
2. Пойменова А. А. Лексические ошибки и некоторые пути их исследования // Психолингвистические исследования слова и текста. - Тверь, 1999. - С. 4-16.
3. Gass & Selinker. Second language acquisition: An introductory course. Hillsdale, N.J. ets. 1994. - P. 230-242.
4. Hamers & Blanc 1989; Bilingualism and bilingualism. Cambridge ets., 190-250.
5. Bialystok and Hakuta (1994), learning a second language is a cognitive task in itself, 20-45.
6. Слама-Казаку, Методика психолингвистического подхода в контрастивных исследованиях // Психолингвистика: Сборник статей. - Москва, 1984. - С. 283-307.
7. Мультязыковой проект Ильи Франка ©2008 Tick2Tack.Ru. Powered by Joomla. - Режим доступа: <http://www.franklang.ru> Ленивый сын. Горлица.
8. Исследование стратегии запоминания иностранных слов. Мяло Л.Д., учитель французского языка, школа №1929 г. Москва. 2008. - Режим доступа: www.sch1929.edusite.ru/DswMedia/stat-yam-yalo.doc.

Strategies of mastering and using language revealed through a error analysis

M. Metre veli

We tried to find out the role played by the analysis of errors in the course of mastering a foreign language.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу
"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя
просимо користуватися новими ПРАВИЛАМИ
оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування в збірнику приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, англійською або російською мовами у **друкованому та електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (21 **Ох** 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхне- 20 мм, ліве -30мм, праве - 15 мм, нижне- 25 мм.

Обсяг статті - від 5 до 15 сторінок.

До рукопису додаються:

- **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

- **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами науковий ступінь, вчені графічного матеріалу і довгих

- **квитанція про оплату** за друк статті - **15,00 грн. за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПISУ

1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.

2) **Назва** друкується великими літерами по центру.

3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.

4) **Короткі анотації українською та російською мовами** (до 6 речень).

5) **Ключові слова**.

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в м'друкуванні

6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ((7, с. 64]) у підзаголовку "Література".

7) Перед **списком використаних джерел**, який подається в алфавітному порядку, пишеться підзаголовок "**Література**".

8) **Резюме англійською мовою**, оформлене так само, як і початок статті (назва, автор, текст, резюме).

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи **СІ**.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці

заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія.

Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.**

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації статті.

Зразок заяви

**В редколегію журналу
"Наукові записки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя"**

Заява

Я (Ми) _

автор (співавтори) статті ___

прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.